

ΑΟΥΣΒΙΤΣ

ΤΟΜΟΣ Β'

Η εξολόθρευση
των Ελλήνων
Εβραίων

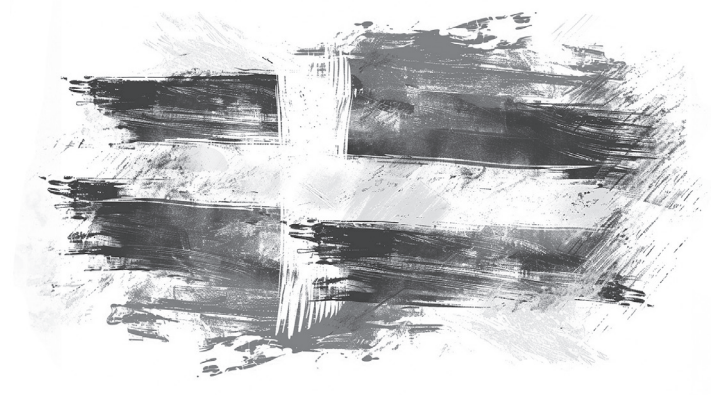
Μέσα από τα μάτια
της κοινότητας των
Εκπαιδευτηρίων
Γιαννόπουλου

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ
ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ
ΝΗΠΙΑΓΟΓΕΙΟ - ΔΗΜΟΤΙΚΟ - ΓΥΜΝΑΣΙΟ - ΛΥΚΕΙΟ

ΑΟΥΣΒΙΤΣ

Η εξόντωση των Ελλήνων Εβραίων

*Σήμερα το κλειδί που η πόρτα του έχει λιώσει, του ανέμου και της διασποράς σύμβολο στέκει.
Ταίρι μ' εκείνο το άλλο κλειδί της θύρας του Ναού, που όταν τον καίγανε οι Ρωμαίοι
κάποιος με τόση ορμή το πέταξε ψηλά, που απλώθηκε ένα χέρι,
το πήρε και το φύλαξε στο βάθος του ουρανού...
Σεφαραδίτικη μπαλάντα, σε μετάφραση Ε. Κοκόλη*

Περιεχόμενα

ΜΕΡΟΣ Β΄: Η εξολόθρευση των Ελλήνων Εβραίων	
Εισαγωγή	7
Η εμφάνιση των εβραϊκών πληθυσμών στην Ελλάδα	9
Η καθημερινότητα των Ελλήνων Εβραίων πριν τον πόλεμο	20
Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος - Το χρονικό των εβραϊκών διώξεων	24
Ο αντισημιτισμός	24
Η εκδίωξη του εβραϊκού στοιχείου από τους Γερμανούς	24
Το Ολοκαύτωμα - Η Τελική Λύση	26
Η Νύχτα των Κρυστάλλων	29
Τα Γκέτο	31
Η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης	35
Το «Μαύρο Σάββατο» του εβραϊκού ελληνισμού	37
Η καταστροφή του εβραϊκού νεκροταφείου	41
Άλλες πόλεις από τις οποίες εκτοπίστηκαν οι Έλληνες Εβραίοι	43
Η καθημερινότητα των Ελλήνων Εβραίων στο Άουσβιτς	108
Πράξεις αντίστασης από Έλληνες Εβραίους στο Άουσβιτς	110
Η επιβίωση - στη διάρκεια, το τέλος και τη μεταπολεμική εποχή	116
Τα κρυμμένα παιδιά	117
Η απελευθέρωση	122
Επιζώντες Έλληνες Εβραίοι - Προσωπικές Ιστορίες/Αφηγήσεις	124
Επιστροφή και Επαναπατρισμός	133
Μαρτυρίες Ελλήνων Εβραίων- Μια σημαντική ιστορική πηγή	138

Επίλογος	139
Βιβλιογραφία	141
Πηγές και εργαλεία έρευνας	145
Αναφορές	146
ΜΕΡΟΣ Γ': Το Άουσβιτς μέσα από τα μάτια της κοινότητας των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου	153
Εισαγωγή	155
Καλλιτεχνικές δημιουργίες	157

Τόλια Γεωργία

Φιλολόγος
Υποδιευθύντρια Γενικού Λυκείου
Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου

Μέσα στις σκιές της ιστορίας, όπου το φως της ανθρωπιάς σβήνει, απλώνεται η θλίψη του Ολοκαυτώματος, μιας φρικτής εποχής που στέρησε από τον κόσμο την αθωότητα, σπέρνοντας το σκοτάδι στην καρδιά της Ευρώπης. Οι ψυχές που αφανίστηκαν, αφήνουν πίσω τους ένα ηχηρό και βαθύ κενό, γεμάτο από σιωπηλές κραυγές και ανείπωτη οδύνη.

Εκεί, όπου οι άνθρωποι στερήθηκαν την ανθρώπινη ιδιότητά τους, τα χέρια που κάποτε κρατούσαν την ελπίδα, μετέτρεψαν το χιόνι σε στάχτη. Οι σιδερένιες πύλες των στρατοπέδων, ατέλειωτοι δρόμοι θανάτου, έγιναν τα σύνορα ανάμεσα στη ζωή και τον αφανισμό. Κάθε αριθμός, χαραγμένος στο δέρμα, έκρυβε μια ολόκληρη ζωή που έσβηνε, ένα σύμπαν που καταστράφηκε από την ακατάπαυστη μανία ενός απάνθρωπου καθεστώτος.

Κι όμως, ανάμεσα στη φρίκη, υπήρξαν και εκείνοι που προσπάθησαν να κρατήσουν τη φλόγα της ελπίδας ζωντανή, που πάλεψαν για ένα βλέμμα, μια λέξη, ένα άγγιγμα που θα μπορούσε να θυμίσει πως η ανθρωπιά δεν είχε πλήρως χαθεί. Σε αυτή την κόλαση επί γης, κάθε στιγμή που αποσπούσε το θάνατο, ήταν μια νίκη της ζωής, μια νίκη της ψυχής πάνω στο σκοτάδι.

Στους δρόμους της Θεσσαλονίκης και όλων σχεδόν των άλλων ελληνικών πόλεων, κάτω από τον ίδιο ήλιο που κάποτε ζέσταινε τις ελπίδες τους, περπάτησαν οι Έλληνες Εβραίοι με την ψυχή βαριά, σφραγισμένη με αριθμούς και πόνο. Το ταξίδι προς το Άουσβιτς ξεκίνησε ως ψίθυρος, ένας εφιάλτης που αργά μετατράπηκε σε σιωπή, καθώς τα τρένα κύλησαν πάνω σε ράγες χωρίς επιστροφή.

Στο Άουσβιτς, η ζωή έγινε στάχτη και η ανθρώπινη υπόσταση διαλύθηκε μέσα στον καπνό. Κάθε ανάσα ήταν μια μάχη, κάθε βλέμμα μια κραυγή που ποτέ δεν ακούστηκε. Εκεί, στα βάθη της φρίκης, οι Έλληνες Εβραίοι στάθηκαν αντιμέτωποι με το αβυσσαλέο κενό, κουβαλώντας στις καρδιές τους τη μνήμη της πατρίδας, μέχρι την τελευταία στιγμή.

Το Ολοκαύτωμα δεν είναι απλώς μια μαύρη σελίδα στην ιστορία μας. Είναι η θύμηση εκείνης της στιγμής που η ανθρωπότητα στάθηκε στο χείλος του γκρεμού, και κοίταξε τον ίδιο της τον εφιάλτη. Κάθε λέξη για το Ολοκαύτωμα είναι ένα μνημόσυνο, ένας φόρος τιμής στις ζωές που χάθηκαν, στις ψυχές που πάλεψαν, και στο φως που, παρά την απελπισία, δεν έσβησε ποτέ ολοκληρωτικά. Αυτές οι ψυχές, χαμένες στο Άουσβιτς, αξίζουν να ζουν στη μνήμη όλων μας, σαν φλόγες που ποτέ δεν έσβησαν. Έχουμε το χρέος να διαφυλάξουμε την ιστορική μνήμη, ώστε να μην επαναληφθεί οποιοδήποτε Ολοκαύτωμα.

*Ακόμη κι αν δεχθούμε ότι οι άνθρωποι δεν είναι ένοχοι
για την ιστορία που παρέλαβαν,
προφανώς δεν είναι απολύτως αθώοι, εάν δέχονται να τη συνεχίσουν.
Αλμπέρ Καμύ, από τον «Μύθο του Σισύφου»*

Α. Η εμφάνιση των Εβραϊκών πληθυσμών στην Ελλάδα

Οι Εβραίοι εντοπίζονται στην Ελλάδα ήδη από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Αναμειγνύονται με το ντόπιο στοιχείο και τόσο στον ηπειρωτικό όσο και στον νησιωτικό χώρο αποκτούν επαφές με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό μιλώντας την ελληνική γλώσσα και αποκτώντας σταδιακά ανάλογη συνείδηση. Ονομάζονται Ρωμανιώτες¹ και αποτελούν το παλαιότερο τμήμα του εβραϊκού στοιχείου στην Ελλάδα με ιστορία άνω των δύο χιλιάδων ετών. Η γλώσσα τους δεν έχει πλέον επιζώντες ομιλητές. Μεγάλες κοινότητες υπήρχαν στα Ιωάννινα, στη Θήβα, τη Χαλκίδα, την Κέρκυρα, την Άρτα, την Κόρινθο, καθώς και στα νησιά Κρήτη, Λέσβο, Χίο, Σάμο, Ρόδο και Κύπρο. Μια δεύτερη εβραϊκή ομάδα είναι οι Ασκεναζίτες², που κατά τον Μεσαίωνα άρχισαν να εγκαθίστανται στην Ελλάδα από την Ουγγαρία και τη Γερμανία. Επιπρόσθετα, Εβραίοι από τη Γαλλία και τη Βενετία έφθασαν στην Ελλάδα και ίδρυσαν νέες εβραϊκές κοινότητες στη Θεσσαλονίκη.

Μετακίνηση εβραϊκών πληθυσμών στον χώρο της Μεσογείου.³

Ωστόσο, η μαζική άφιξη των Εβραίων Σεφαραδιτών⁴, κατοίκων δηλαδή της Ισπανίας (Σεφαράδ σημαίνει Ισπανία) και αργότερα Πορτογαλίας, μετά την εκδίωξή τους από την Ιβηρική Χερσόνησο το 1492, κατόπιν αδείας και προσδιορισμού του χώρου εγκατάστασης από τον Οθωμανό Σουλτάνο στη Θεσσαλονίκη, οδήγησε σε δημογραφική ανάκαμψη της πόλης, η οποία μετατράπηκε σε μεγάλο εμπορικό και οικονομικό κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου.

Λιθογραφία του W.B. Devereux (1847). Η Θεσσαλονίκη και το όρος Όλυμπος⁵.

Η άνθηση των γραμμάτων και των τεχνών καθώς και η ίδρυση κοινοτικών σχολείων, βιβλιοθηκών και τυπογραφείων ανέδειξε τη Θεσσαλονίκη ως το μεγαλύτερο κέντρο του σεφαραδισμού στην Ευρώπη για τέσσερις ολόκληρους αιώνες, από τον 16^ο αιώνα μέχρι το Ολοκαύτωμα, και αυτός είναι ο λόγος που η πόλη ονομάστηκε «Μητέρα του Ισραήλ»⁶. Οι Σεφαραδίτες μιλούσαν την Ισπανοεβραϊκή ή Λαντίνο και η κοινότητά τους αποτελούσε, «μοναδικό μείγμα οθωμανικής, βαλκανικής και ισπανικής επιρροής», ήταν δε γνωστή για το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης που τη χαρακτήριζε.

Marchand Juif

Εβραίος έμπορος υφασμάτων "Marchand Juif"⁷

Η οικογένεια της μητέρας του Γιοσέφ Ελιγιά. Στο κέντρο, ο ποιητής σε ηλικία δύο ετών, πλαισιώνεται από τη γιαγιά του και τον παππού του, Μάρκο. Στα δεξιά του παππού διακρίνεται η μητέρα του ποιητή. Στην πίσω σειρά, κέντρο, η θεία του Σαρίνα και άλλα μέλη της οικογένειας. Γιάννενα, 1903.

Στο μεταξύ, νέες εγκαταστάσεις Εβραίων στα μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας, θυμάτων φανατισμού και θρησκευτικής μισαλλοδοξίας στις περισσότερες τότε κοινωνίες της Κεντρικής Ευρώπης, οδήγησαν σε αύξηση του εβραϊκού πληθυσμού. Στην πραγματικότητα, ως τις αρχές του 20ού αιώνα οι Εβραίοι αποτελούσαν πάνω από το μισό του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης. Μάλιστα, ακόμη και μη Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη μιλούσαν τα Σεφραδίτικα και η πόλη ουσιαστικά έκλεινε κατά το εβραϊκό Σάββατο. Ταξιδιώτες, που περνούσαν από το λιμάνι της πόλης εκείνη την εποχή, έλεγαν

χιουμοριστικά ότι η Θεσσαλονίκη ήταν η πόλη, στην οποία οι εργάσιμες ημέρες ήταν στην ουσία τέσσερις και ακολουθούσαν τρεις ημέρες αργίας: Παρασκευή για τους Μουσουλμάνους, Σάββατο για τους Εβραίους, Κυριακή για τους Χριστιανούς.

Για τη σημαντική εβραϊκή παρουσία στη Θεσσαλονίκη το ακόλουθο κείμενο γράφτηκε από τον Γιτζάκ Μπεν-Τσβι το 1910:

«Όποιος δεν έχει δει τη Θεσσαλονίκη το Σαμπάτ, δεν έχει δει τη δύναμη των ανθρώπων του Ισραήλ στη Διασπορά. Από το βράδυ της Παρασκευής, πριν βασιλέψει ο ήλιος, κάθε κίνηση έχει σταματήσει στο λιμάνι. Σα να έχει δοθεί σύνθημα, όλοι οι εβραίοι ναυτικοί -που τα πλοία και οι βάρκες τους γεμίζουν τα νερά του λιμανιού- αρχίζουν να κωπηλατούν προς τη στεριά, να μαζεύουν τα πανιά, τα κουπιά και τα δίχτυα τους. Σαμπάτ! Τα πλοία που έρχονται από την Ευρώπη πρέπει να προσαρμόσουν την πορεία τους ανάλογα με την εβραϊκή ημέρα ανάπαυσης και να φροντίσουν, ώστε ούτε η άφιξη ούτε η αναχώρησή τους να συμπέσουν με το Σαμπάτ. Μαζί με τους ναυτικούς και οι φαράδες πηγαίνουν σπίτια τους για την ημέρα της ανάπαυσης. Οι αχθοφόροι, οι αμαξάδες και οι εργάτες της στεριάς, όλοι τους Ισραηλίτες, βιάζονται να πάνε σπίτι κι ολόκληρο το λιμάνι ετοιμάζεται για το Σαμπάτ».

Η οικογένεια Ζαχαρία από την Καστοριά σε φωτογραφία του 1904.⁸

Οι Έλληνες Εβραίοι ανέκαθεν συμμετείχαν στην οικονομική και τη δημόσια ζωή του τόπου. Στο παρελθόν, αντιπροσωπεύονταν τόσο στη Βουλή των Ελλήνων όσο και στη Γερουσία, ενώ πολλοί κατείχαν σημαντικές θέσεις στον δημόσιο τομέα και στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα. Ακόμα και σήμερα, οι λίγοι εναπομείναντες διαπρέπουν κυρίως στον ιδιωτικό τομέα, στο εμπόριο, τον βιομηχανικό και επιχειρηματικό χώρο, καθώς και τις επιστήμες.

Η οικογένεια Λεβή σε φωτογραφία του 1899, που ανέπτυξε έντονη φιλανθρωπική δραστηριότητα στα Γιάννενα⁹

Οι Έλληνες Εβραίοι συμμετείχαν στους κοινωνικούς και στρατιωτικούς αγώνες της χώρας, αποτελώντας αναπόσπαστο μέρος του ελληνικού κράτους. Ήδη η αρχή του πολέμου του 1940 βρήκε Εβραίους στην πρώτη γραμμή, όπως ο Ηλίας Χατζόπουλος στο Καλπάκι και ο Μορδοχάι (Μαρδοχαίος) Φριζής στον Αώο. Ο τελευταίος υπήρξε αντισυνταγματάρχης του ελληνικού στρατού, σκοτώθηκε στις 5 Δεκεμβρίου του 1940 και θεωρείται από τους πιο ικανούς αξιωματικούς. Υπάρχουν μάλιστα, παντού δρόμοι με το όνομά του και προτομές. Τον Νοέμβριο του '40 απελευθέρωσε την Κόνιτσα και τις γύρω περιοχές από τους Ιταλούς και αντέστρεψε το μέτωπο.

Μαρδοχαΐος Φριζής, αντισυνταγματάρχης του Ελληνικού στρατού.¹⁰

Με την επιστράτευση 12.898 Εβραίοι Έλληνες συμμετέχουν στις Ένοπλες Δυνάμεις, από τους οποίους 343 είναι αξιωματικοί ή υπαξιωματικοί. Στελεχώνουν κυρίως το 5ο και 63ο Σύνταγμα Πεζικού, τα οποία μάλιστα ονομάζονται χιουμοριστικά ως *Συντάγματα Κοέν* λόγω της μεγάλης παρουσίας Εβραίων. Υπολογίζεται ότι 12.898 Έλληνες Εβραίοι πολέμησαν στον ελληνικό στρατό κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο - -οι απώλειες μεταξύ αυτών ανήλθαν σε 513 νεκρούς και 3.743 τραυματίες-, που αν χαρακτηρίζεται οδυνηρός ο αριθμός για την Ελλάδα, υπήρξε οδυνηρότερος για τους Εβραίους πολίτες της, που κυριολεκτικά ξεκληρίστηκαν. Οι απώλειές τους συνολικά, έφθασαν το 87% του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού στην Ελλάδα, πράγμα που αποτελεί ένα από τα υψηλότερα ποσοστά στην Ευρώπη.

*Φωτογραφία στρατιωτών από το Αλβανικό Μέτωπο.
Διακρίνεται ο Βενιαμίν Κοέν στην πρώτη γραμμή.*

Το μνημείο των Ελλήνων Εβραίων Αξιωματικών & Οπλιτών πεσόντων στον Πόλεμο του 1940-1941 που εγκαινιάστηκε το 1998, στο εβραϊκό νεκροταφείο της Αθήνας

Ειδικά για την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, το 96% των μελών της, δηλαδή 46.091 άνθρωποι, εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς.

Επέστρεψαν μόνο 1.950 και βρήκαν τις περισσότερες συναγωγές τους κατεστραμμένες, το νεκροταφείο τους συλημένο και τα σχολεία τους ερειπωμένα. Πολλοί από τους Εβραίους διασώθηκαν χάρη στη βοήθεια των Χριστιανών συμπατριωτών τους, ενώ άλλοι, επειδή εντάχθηκαν στην αντίσταση ή στο Ελληνικό Σώμα της Μέσης Ανατολής.

Αρκετοί επιζώντες μετανάστευσαν μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου στο Ισραήλ και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Παρά τον ανηλεή διωγμό από τους ναζί, η μακραιώνη παρουσία των Εβραίων στην Ελλάδα συνεχίστηκε. Σήμερα, στην Ελλάδα ζουν περίπου 5.000 Εβραίοι, οργανωμένοι σε εννέα κοινότητες.

Γάμος επιζήσαντων Ελλήνων Εβραίων μετά τον πόλεμο

B. Η καθημερινότητα των Ελλήνων Εβραίων πριν τον πόλεμο

Με μακρά ιστορία και πολιτιστική κληρονομιά η καθημερινότητα των ελληνικών εβραϊκών κοινοτήτων πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν ποικιλόμορφη και πλούσια. Οι κυριότερες κοινότητές τους εντοπίζονται σε: Βέροια, Κέρκυρα, Ρόδο, Τρίκαλα, Σέρρες, Καβάλα, Καρδίτσα, Καστοριά, Κρήτη, Ξάνθη, Πάτρα, Βόλο και σε άλλες πόλεις με ακμάζουσες εβραϊκές κοινότητες.

Ο Σάμπης και η Νέλλη Καμχή στα σκαλιά του σπιτιού τους, στην οδό Δροσοπούλου στην Αθήνα, πριν τον πόλεμο.

Ο Αρχираββίνος Βόλου με παράγοντες του τόπου

Η οικογένεια της Μπέρρυ Ναχμιά δεν επέστρεψε από το Άουσβιτς

Οι Έλληνες Εβραίοι ήταν ενεργοί σε πολλούς τομείς της οικονομίας, όπως στο εμπόριο και τη βιομηχανία, ιδιαίτερα στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Υπήρχαν πολλοί Εβραίοι γιατροί, δικηγόροι, δάσκαλοι και άλλοι επαγγελματίες. Επίσης, πολλοί συμμετείχαν στην πολιτιστική ζωή συμβάλλοντας στη λογοτεχνία, τη μουσική και την τέχνη. Υπήρχαν επίσης, εβραϊκές εφημερίδες και περιοδικά.

Από θρησκευτικής άποψης συναντώνται Συναγωγές, το κέντρο της θρησκευτικής ζωής και θρησκευτικές εκδηλώσεις, όπως το εβραϊκό Πάσχα ή Πέσαχ, το Χανουκά και το Σαμπάτ.

Σε αρκετά Εβραϊκά Σχολεία τα παιδιά διδάσκονταν την εβραϊκή γλώσσα και θρησκεία. Τέλος, οι κοινότητες διατηρούσαν κοινωνικές και φιλανθρωπικές οργανώσεις που προσέφεραν βοήθεια στους φτωχούς και στους άπορους. Στις πόλεις όπου υπήρξαν εβραϊκές κοινότητες, η οικογένεια ήταν ο πυρήνας της κοινωνικής ζωής. Οι οικογενειακές συγκεντρώσεις και οι γάμοι ήταν σημαντικά γεγονότα. Παρά την ένταξή τους στην ευρύτερη ελληνική κοινωνία, οι Εβραίοι διατηρούσαν τις παραδόσεις και τα έθιμά τους ζώντας αρμονικά με τους Χριστιανούς και τις άλλες θρησκευτικές ομάδες, αν και υπήρχαν και περίοδοι έντασης λόγω των προκαταλήψεων. Ο αντισημιτισμός και οι κατά καιρούς διακρίσεις, ειδικά κατά τις πολιτικές αλλαγές στην Ελλάδα στις δεκαετίες του 1930 και του 1940, επηρέαζαν και την εβραϊκή κοινότητα.

Τελικά, η πλούσια και ποικιλόμορφη ζωή τους διακόπηκε βίαια με την εισβολή των Ναζί και το Ολοκαύτωμα, αφήνοντας πίσω της μια βαθιά πληγή στην Ελλάδα.

- Γ. Β' παγκόσμιος πόλεμος - το χρονικό των Εβραϊκών διώξεων

Ο αντισημιτισμός

Ο αντισημιτισμός είναι μια παλιά και ευρέως διαδεδομένη προκατάληψη που στην Ευρώπη ανάγεται ήδη στην αρχαιότητα και βασίζεται κυρίως στην πρώιμη χριστιανική πίστη και δοξασία, ότι οι Εβραίοι ήταν υπεύθυνοι για τον θάνατο του Ιησού. Η καχυποψία και οι διακρίσεις συνεχίστηκαν στην πρώιμη σύγχρονη Ευρώπη (1400–1800), οπότε και οι Εβραίοι αποκλείστηκαν από τις περισσότερες πτυχές της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Καθώς ωστόσο, η Ευρώπη εξελισσόταν ιδεολογικά, σε πολλά μέρη καταργήθηκαν οι περισσότεροι περιορισμοί κατά των Εβραίων χωρίς αυτό να είναι το τέλος του αντισημιτισμού, που μάλλον επεκτάθηκε σε οικονομικό, εθνικιστικό και φυλετικό επίπεδο.

Τον 19^ο αιώνα, οι αντισημίτες ισχυρίζονταν ψευδώς ότι οι Εβραίοι ήταν υπεύθυνοι για πολλά κοινωνικά και πολιτικά δεινά της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας. Οι φυλετικές θεωρίες, η ευγονική και ο κοινωνικός δαρβινισμός δικαιολογούσαν ψευδώς αυτά τα μίση. Η ναζιστική προκατάληψη κατά των Εβραίων βασίστηκε σε όλα αυτά τα στοιχεία, αλλά κυρίως στον φυλετικό αντισημιτισμό, δηλαδή στην προκατάληψη ότι οι Εβραίοι είναι μια ξεχωριστή κατώτερη φυλή, όπως άλλωστε και άλλες κοινωνικές ομάδες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (Ρομά, ψυχικά διαταραγμένοι, ομοφυλόφιλοι, άτομα με αναπηρίες). Το Τρίτο Ράιχ φιλοδοξούσε να θεμελιωθεί στην αρχή της φυλετικής καθαρότητας, στα κριτήρια της οποίας οι Εβραίοι δεν «ανταποκρίνονταν».

Η εκδίωξη του Εβραϊκού στοιχείου από τους Γερμανούς

Στα έτη 1933 έως και 1945 η ναζιστική Γερμανία και οι σύμμαχες χώρες της εφάρμοσαν ένα ευρύ φάσμα αντιεβραϊκών μέτρων, όπως:

- Νομικές διακρίσεις με τη μορφή αντισημιτικών νόμων, όπως οι γνωστοί φυλετικοί νόμοι της Νυρεμβέργης και πολυάριθμοι άλλοι που εισήγαγαν διακρίσεις.

- **Διάφορες μορφές δημόσιας ταυτοποίησης και αποκλεισμού**, μέσω αντισημιτικής προπαγάνδας, μποϊκοτάζ εβραϊκών επιχειρήσεων, δημόσιου εξευτελισμού και υποχρεωτικής σήμανσης, όπως το εβραϊκό αστέρι ως περιβραχιόνιο ή στα ενδύματα.
- **Οργανωμένη βία**, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τη Νύχτα των Κρυστάλλων (Kristallnacht). Υπήρξαν επίσης, μεμονωμένα περιστατικά και άλλα πογκρόμ (βίαιες ταραχές).
- **Κλοπές και λεηλασίες ευρείας κλίμακας**. Η κατάσχεση της περιουσίας των Εβραίων, των προσωπικών τους αντικειμένων και των τιμαλφών τους αποτέλεσε καίριο στοιχείο του Ολοκαυτώματος.
- **Εκτοπισμός** με καταναγκαστικές μεταναστεύσεις, επανεγκατάσταση, απέλαση, εκτόπιση και δημιουργία γκέτο.
- **Καταναγκαστική εργασία** Εβραίων στην υπηρεσία των πολεμικών επιχειρήσεων του Άξονα ή για τον πλουτισμό των ναζιστικών οργανώσεων, του στρατού ή/και ιδιωτικών επιχειρήσεων.
- **Εγκλεισμός** με φυλάκιση των Εβραίων σε ασφυκτικά γκέτο, στρατόπεδα συγκέντρωσης και καταναγκαστικής εργασίας, όπου πολλοί πέθαναν λόγω των απάνθρωπων συνθηκών διαβίωσης.

Παρά το γεγονός ότι πολλοί πέθαναν από τα παραπάνω «μέτρα», ωστόσο πριν από το 1941 η συστηματική μαζική δολοφονία όλων των Εβραίων δεν αποτελούσε πολιτική των Ναζί, οι ηγέτες των οποίων αποφάσισαν τη μαζική εξολόθρευσή τους με το επονομαζόμενο σχέδιο «Τελική Λύση», που ακολούθησε την ανεπιτυχή προσπάθειά τους να τους περιορίσουν σε μέρη, όπως η Μαδαγασκάρη ή μέρος της Σιβηρίας.

Το Ολοκαύτωμα – η τελική λύση

Το Ολοκαύτωμα ταυτίζεται με τη συστηματική καταδίωξη και εξόντωση κατόπιν υποκίνησης της επίσημης πολιτείας, των Εβραίων της Ευρώπης στα έτη 1933-1945 από τη ναζιστική Γερμανία και τους συνεργούς της. Οι Εβραίοι ήταν τα βασικά θύματα του διωγμού, καθώς δολοφονήθηκαν συνολικά περισσότερα από έξι εκατομμύρια.

Ρομά (Τσιγγάνοι), σωματικά και διανοητικά ανάπηρα άτομα και Πολωνοί υπήρξαν επίσης, στόχοι εξόντωσης ή αποδεκατισμού για φυλετικούς, εθνικούς και πολιτικούς λόγους. Εκατομμύρια άτομα θανατώθηκαν από το ναζιστικό καθεστώς, μεταξύ των οποίων επίσης, ομοφυλόφιλοι, Μάρτυρες του Ιεχωβά, Σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου και πολιτικοί αντιφρονούντες.

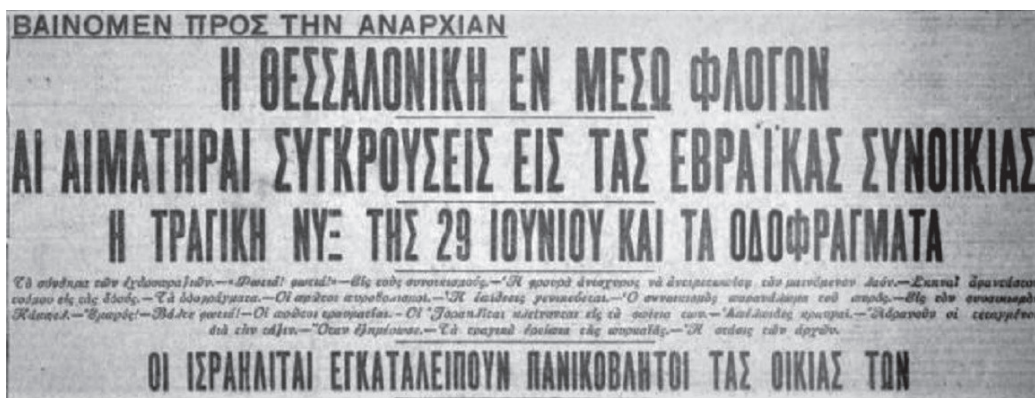
Η μαζική δολοφονία των Εβραίων της Ευρώπης όμως, πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Καθώς τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν και άρχισαν να καταλαμβάνουν όλο και περισσότερα εδάφη στην Ευρώπη, τη Σοβιετική Ένωση και τη Βόρεια Αφρική, οι φυλετικές και αντισημιτικές πολιτικές του καθεστώτος έγιναν σταδιακά πιο ριζοσπαστικές, αρχίζοντας από τον διωγμό και φτάνοντας ως τη γενοκτονία.

Στο πλαίσιο της «Τελικής Λύσης», η ναζιστική Γερμανία διέπραξε μαζικές δολοφονίες σε μια άνευ προηγουμένου κλίμακα. Με δύο μεθόδους εξόντωσης, τις μαζικές εκτελέσεις από γερμανικές διμοιρίες (τάγματα θανάτου-Einsatzgruppen) στα περίχωρα χωριών, κωμοπόλεων και πόλεων σε ολόκληρη την ανατολική Ευρώπη και τον θάνατο από ασφυξία με τη χρήση δηλητηριώδους αερίου σε κέντρα εξόντωσης και σε κινητούς θαλάμους αερίων (φορτηγά), οι Γερμανοί ολοκλήρωσαν το Ολοκαύτωμα.

Τα κέντρα εξόντωσης αποκαλούνται και «στρατόπεδα εξόντωσης» ή «στρατόπεδα θανάτου». Η ναζιστική Γερμανία λειτούργησε πέντε τέτοια κέντρα: το Κέλμνο, το Μπέλζεκ, το Σόμπιμπορ, το Τρεμπλίνκα και το Άουσβιτς-Μπίρκεναου.

Στις 24 Ιουνίου 1922 στη Γερμανία δολοφονείται ο Βάλτερ Ράτεναου, μία από τις πιο επιφανείς πολιτικές φιγούρες των Εβραίων της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, από ακροδεξιούς. Ήταν μισητός για την εκπλήρωση των όρων της Συνθήκης των Βερσαλλιών και την ομαλοποίηση των σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση. Η δολοφονία του ήταν ενδεικτική της δεξιάς αντισημιτικής εκστρατείας, που κατηγορούσε τους Εβραίους για την ήττα της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο εμπρησμός του Εβραϊκού συνοικισμού Κάμπελ στη Θεσσαλονίκη τη νύχτα της 29^{ης} Ιουνίου 1931 ως χαρακτηριστικό περιστατικό του αντισημιτικού μίσους, που είχε εξαπολυθεί στην πρωτεύουσα της ελληνικής Μακεδονίας από τη φασιστική οργάνωση της εποχής «ΕΕΕ», συγκαταλέγεται στην προσπάθεια να καταπνιγεί το ανερχόμενο εργατικό και σοσιαλιστικό κίνημα της εποχής. Και η Θεσσαλονίκη ως γνωστόν, είχε αποτελέσει τη μήτρα για την άνδρωση αυτού του κινήματος, με την οργάνωση «Φεντερασιόν» και την επέκτασή του στη συνέχεια σε όλη τη χώρα. Στη Θεσσαλονίκη εκδίδονται για πρώτη φορά στα ελληνικά τα κατασκευασμένα «Πρωτόκολλα της Σιών», το «ευαγγέλιο» των απανταχού φασιστών αντισημιτών, ενώ η ρατσιστική αντισημιτική προπαγάνδα από κάποιες εφημερίδες, πυροδοτεί το αντιεβραϊκό κλίμα.

Έντυπα της εποχής για τον εμπρησμό της συνοικίας Κάμπελ, 1931

Ο απολογισμός του εμπρησμού ήταν η αποτέφρωση είκοσι οικημάτων, με συνέπεια να μείνουν άστεγες περίπου εκατό οικογένειες. Ανάμεσα στα καμένα κτίρια ήταν η συναγωγή, το σχολείο και το φαρμακείο. Οι σοβαρότερα τραυματισμένοι κάτοικοι μεταφέρθηκαν στο νοσοκομείο Χιρς, το σημερινό Ιπποκράτειο. Ανάμεσά τους ο Λεωνίδας Παππάς, χριστιανός φούρναρης του συνοικισμού, που χτυπημένος από σφαίρα εξέπνευσε λίγες ώρες αργότερα.

Φωτογραφία από τη μεγάλη φωτιά της Θεσσαλονίκης¹¹

Τον Απρίλιο του 1933 μετά την ανάδειξη του Χίτλερ στην καγκελαρία, η «εκκαθάριση» της δημόσιας διοίκησης ξεκίνησε με νομοθεσία, που περιελάμβανε τη λεγόμενη «Άρια Παράγραφο» που προέβλεπε την απομάκρυνση όλων των Εβραίων από διάφορες δομές. Όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι έπρεπε να τεκμηριώσουν εγγράφως την «Άρια» καταγωγή τους. Οι υπάλληλοι με Εβραίους γονείς ή παππούδες απομακρύνθηκαν από τις θέσεις τους.

Στις 9 Μαρτίου 1936 σημειώνεται βίαιο πογκρόμ στην Πολωνία, στην πόλη Przytyk. Τρεις Εβραίοι σκοτώθηκαν και περισσότεροι από εξήντα τραυματίστηκαν με το πογκρόμ να εξαπλώνεται και στις γειτονικές πόλεις. Σχεδόν 80 Εβραίοι σκοτώθηκαν

και περισσότεροι από 200 τραυματίστηκαν. Η βία διαδόθηκε σε όλη την κεντρική Πολωνία μεταξύ του 1935 και του 1937 στις πόλεις Czestochowa, Λούμπλιν, Μπιάλιστοκ και Grodno. Ο Gebirtig, γεννημένος το 1877 στην Κρακοβία της Πολωνίας, λαϊκός ποιητής και τραγουδοποιός Εβραϊκής καταγωγής, έγραψε το τραγούδι «Undzer shtetl brent!»¹² σε ανάμνηση των γεγονότων. Κατά τη διάρκεια του επικείμενου πολέμου, το τραγούδι ήταν αρκετά δημοφιλές στο γκέτο της Κρακοβίας και ενέπνευσε πολλούς νέους να λάβουν μέρος στην ένοπλη αντίσταση κατά των Ναζί.

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, πολλοί Έλληνες Εβραίοι συνελήφθησαν και στάλθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης των Ναζί, με το Άουσβιτς να είναι ένα από τα πιο γνωστά. Οι μεγαλύτερες κοινότητες των Ελλήνων Εβραίων προέρχονταν από διάφορες πόλεις της Ελλάδας, με τη Θεσσαλονίκη να είναι η πιο σημαντική από αυτές.

Η Νύχτα των Κρυστάλλων, 1938

Η Νύχτα των Κρυστάλλων (Kristallnacht), ή Πογκρόμ του Νοεμβρίου, ήταν ένα από τα πιο βίαια και εκτεταμένα αντισημιτικά επεισόδια στη ναζιστική Γερμανία, που έλαβε χώρα τη νύχτα της 9ης προς 10η Νοεμβρίου 1938. Το όνομα «Νύχτα των Κρυστάλλων» αναφέρεται στα σπασμένα τζάμια από τα καταστήματα, τις συναγωγές και τα σπίτια των Εβραίων που καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια του πογκρόμ. Μερικά από αυτά φυλάσσονται στο Ελληνικό Εβραϊκό Μουσείο της Αθήνας.

Ξεκίνησε ως αντίδραση στη δολοφονία του Γερμανού διπλωμάτη Ernst vom Rath στο Παρίσι από τον 17χρονο Πολωνό Εβραίο Herschel Grynszpan. Οι Ναζί χρησιμοποίησαν το γεγονός ως πρόφαση, για να ξεκινήσουν την επίθεση κατά των Εβραίων. Πάνω από 1.000 συναγωγές κάηκαν ή καταστράφηκαν, περίπου 7.000 εβραϊκές επιχειρήσεις καταστράφηκαν και πολλά εβραϊκά κοιμητήρια, σχολεία και σπίτια λεηλατήθηκαν. Περίπου 30.000 Εβραίοι άνδρες συνελήφθησαν και στάλθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπως το Νταχάου, το Μπούχενβαλντ και το Ζάξενχαουζεν. Αν και οι επίσημοι αριθμοί ποικίλλουν, τουλάχιστον 91 Εβραίοι σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια των επιθέσεων, ενώ πολλοί άλλοι υπέστησαν σωματική κακοποίηση. Τα γεγονότα προκάλεσαν τη διεθνή κατακραυγή, αλλά οι περισσότερες χώρες αντέδρασαν

*Η επόμενη μέρα της Νύχτας των Κρυστάλλων
με τα κατεστραμμένα εβραϊκά καταστήματα*

με περιορισμένα πρακτικά μέτρα, για να βοηθήσουν τους Γερμανούς Εβραίους. Μετά την Νύχτα των Κρυστάλλων, οι Ναζί εισήγαγαν ακόμη πιο αυστηρούς νόμους κατά των Εβραίων, ενισχύοντας την περιθωριοποίησή τους και την καταπίεση που τελικά οδήγησε στο Ολοκαύτωμα.

Τον Σεπτέμβριο του 1941 αποφασίζεται ότι οι Εβραίοι ηλικίας άνω των έξι ετών στη Γερμανία θα φορούν ένα κίτρινο αστέρι με έξι κορυφές που στο μπροστινό μέρος φέρει τη λέξη «Jude» («Εβραίος» στη Γερμανική) με μαύρα γράμματα, πάντα ραμμένο στα ρούχα τους.

Τα γκέτο

Τα γκέτο ήταν περιοχές πόλεων ή κωμοπόλεων, όπου οι Γερμανοί κατακτητές εξανάγκαζαν τους Εβραίους να ζουν συνωστισμένοι σε ανθυγιεινές συνθήκες. Από αυτά αρχικά με ειδική άδεια εξέρχονταν καθημερινά όσοι είχαν εργασία σε άλλο μέρος της πόλης, ενώ αργότερα η άδεια εξόδου απαγορεύτηκε σε όλους κάνοντας τις συνθήκες αθλιότερες με βασικές ελλείψεις αγαθών. Οι περιοχές αυτές περικλείονταν με τείχη, συρματοπλεγμά ή άλλα φράγματα. Ορισμένα γκέτο υπήρχαν για χρόνια, άλλα όμως υπήρξαν μόνο για μήνες, εβδομάδες ή ακόμη και ημέρες ως χώροι κράτησης πριν από την απέλαση ή τη δολοφονία του πληθυσμού τους.

Οι Γερμανοί αξιωματούχοι δημιούργησαν για πρώτη φορά γκέτο το 1939-1940 στη γερμανοκρατούμενη Πολωνία με τα μεγαλύτερα στις πόλεις Βαρσοβία και Λοτζ και από τον Ιούνιο του 1941 σε πρόσφατα κατακτημένα εδάφη στην ανατολική Ευρώπη μετά τη γερμανική επίθεση κατά της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά και σε άλλα μέρη. Το 1944 οι γερμανικές και ουγγρικές αρχές δημιούργησαν προσωρινά γκέτο, για να συγκεντρώνουν και να ελέγχουν τους Εβραίους, πριν από την απέλασή τους από την Ουγγαρία.

Είσοδος γκέτο Κρακοβίας

*Εβραίοι μεταφέρονται από το γκέτο της Βαρσοβίας
σε στρατόπεδα συγκέντρωσης (1943)*

Η εβραϊκή καταναγκαστική εργασία έγινε κεντρικό χαρακτηριστικό της ζωής σε πολλά γκέτο. Προσχηματικά, βοηθούσε στην κάλυψη εξόδων διοίκησης του γκέτο καθώς και στην υποστήριξη των γερμανικών πολεμικών επιχειρήσεων. Για τον λόγο αυτό ιδρύονταν εργοστάσια σε κοντινή απόσταση, προκειμένου να εκμεταλλευτούν τους φυλακισμένους Εβραίους για καταναγκαστική εργασία, συχνά εξοντωτική.

Η ζωή στα γκέτο χαρακτηρίζεται ως επικίνδυνη με λιγοστά τρόφιμα στη μαύρη αγορά, περιορισμένες συνθήκες υγιεινής και ιατρικής φροντίδας. Οι θάνατοι από την πείνα, τις ανεξέλεγκτες ασθένειες, την έκθεση σε ακραίες θερμοκρασίες καθώς και από την εξάντληση ως αποτέλεσμα της καταναγκαστικής εργασίας, ήταν συχνοί. Οι φυλακισμένοι Εβραίοι δολοφονούνταν επίσης, με βάνουσους, ξυλοδαρμούς και βασανιστήρια.

Οι Εβραίοι στα γκέτο αρχικά προσπαθούσαν να διατηρήσουν μια αίσθηση της κανονικότητας, την οποία γρήγορα εγκατέλειπαν λόγω των συνθηκών. Τα σχολεία, οι βιβλιοθήκες, οι υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας και τα θρησκευτικά ιδρύματα παρείχαν κάποιο βαθμό συνοχής μεταξύ των κατοίκων. Από το 1941-42 οι Γερμανοί διαλύουν τα γκέτο, ονομάζοντας τη διαδικασία ως «εκκαθάριση». Η πλειοψηφία των κατοίκων τους δολοφονήθηκε μαζικά, είτε μετά από την απέλασή τους σε κέντρα εξόντωσης, που βρίσκονταν σκόπιμα κοντά στα μεγάλα γκέτο της Πολωνίας ή σε εύκολα προσβάσιμες σιδηροδρομικές γραμμές.

Παιδιά στο γκέτο του Λοτζ συνομιλούν για τελευταία φορά πριν τη μεταφορά τους σε στρατόπεδο συγκέντρωσης.¹³

Το Ολοκαύτωμα έληξε τον Μάιο του 1945, όταν οι Συμμαχικές Δυνάμεις νίκησαν τη Γερμανία στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Καθώς προέλαυαν, καταλάμβαναν τα στρατόπεδα συγκέντρωσης απελευθερώνοντας τους επιζώντες αιχμαλώτους. Οι Σύμμαχοι απελευθέρωσαν επίσης, τους επιζώντες από τις αποκαλούμενες πορείες θανάτου που αποτελούνταν από ομάδες Εβραίων και μη Εβραίων κρατουμένων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Όταν αυτά εκκενωνόνταν, οι κρατούμενοι εξαναγκάζονταν σε πεζοπορία υπό τη φύλαξη των SS.

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης

Στις 15 Μαρτίου του 1943, λίγο πριν το ξημέρωμα αναχωρεί από τη Θεσσαλονίκη ο πρώτος συρμός με Έλληνες Εβραίους, με προορισμό το Άουσβιτς. Συνολικά, πάνω από 48.000 άνθρωποι θα εκτοπιστούν στο Άουσβιτς και στην Τρεμπλίνκα και μόνο 2.000 από αυτούς θα επιστρέψουν τελικά στην Ελλάδα μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Στο πρώτο δρομολόγιο μπήκαν 2.800 άτομα της συνοικίας Βαρόνου Χιρς⁷, που ήταν δίπλα στον σταθμό. Οι περισσότεροι ήταν φτωχοί, άνεργοι, εργάτες και έμποροι, ενώ πάνω από τους μισούς ήταν παιδιά και έφηβοι. Μέχρι τα μέσα Μαΐου της ίδιας χρονιάς είχαν φύγει για το Άουσβιτς άλλα 17 τρένα από τη Θεσσαλονίκη και άλλο ένα αναχώρησε τον Αύγουστο. Άντρες, γυναίκες και παιδιά, νέοι και μεγαλύτεροι σε ηλικία, στοιβάχτηκαν σε ανοιχτά βαγόνια, που μέχρι τότε μετέφεραν ζώα και εμπορεύματα. Χωρίς καμία υποδομή, χωρίς καν τα στοιχειώδη, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, ένα ανθρώπινο κοπάδι έτοιμο να παραδοθεί στη σφαγή, μεταφέρθηκαν στον τόπο της εξόντωσης.

Το πρώτο τρένο θανάτου ήταν η καταραμένη ατμομηχανή με τα χαρακτηριστικά στοιχεία Αβ 964, που αναχώρησε από τον παλαιό σιδηροδρομικό σταθμό της Θεσσαλονίκης. Πριν από λίγα χρόνια μέλη της Ισραηλινής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης, εντόπισαν στη Δράμα και την Ορεστιάδα την ιστορική ατμομηχανή με τα τέσσερα βαγόνια, που χρονολογείται από το 1884, και τη μετέφεραν ξανά στον σιδηροδρομικό σταθμό Θεσσαλονίκης.

Η πρώτη αμαξοστοιχία που μετέφερε Έλληνες Εβραίους στο Άουσβιτς

«Είναι μια μηχανή γεμάτη πικρές αναμνήσεις, σκληρές εικόνες που πονούν, πρέπει όμως να συντηρηθεί και να μείνει στην πόλη, ως ένα κομμάτι της ιστορίας της», είχε δηλώσει συγκινημένος στο «Έθνος» ο μηχανοδηγός του ΟΣΕ, Βασίλης Γεροθανάσης, που συνόδευσε τη μηχανή από τη Δράμα στη Θεσσαλονίκη.

Το «μαύρο Σάββατο» του Εβραϊκού ελληνισμού

Κατά την απογραφή του Οκτωβρίου του 1940 στη Θεσσαλονίκη ο συνολικός εβραϊκός πληθυσμός αριθμεί 48.965 άτομα, που αντιπροσωπεύει το 20% του πληθυσμού της πόλης. Με την εισβολή των Γερμανών στη Θεσσαλονίκη, στις 9 Απριλίου 1941, άρχισε η αντίστροφη μέτρηση για την εβραϊκή κοινότητα. Επιβάλλονται σκληρά διοικητικά μέτρα, παύονται οι διοικήσεις τους, επιτάσσονται εβραϊκά κτήρια, λεηλατούνται βιβλιοθήκες, συναγωγές και γενικά εβραϊκές περιουσίες, απολύονται οι Εβραίοι υπάλληλοι του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, υποχρεώνεται το δημοτικό συμβούλιο της πόλης να αλλάξει μέχρι και τις ονομασίες δρόμων που είχαν εβραϊκά ονόματα.

Στις 11 Ιουλίου του 1942, το «Μαύρο Σάββατο» όπως λέγεται, οι Γερμανοί συγκέντρωσαν στην πλατεία Ελευθερίας 9.000 άνδρες ηλικίας 18-45 χρόνων, προκειμένου να επιλέξουν ομάδες για καταναγκαστική εργασία υποβάλλοντάς τους σε φοβερά μαρτύρια και εξευτελισμούς για ώρες μέσα στην καλοκαιρινή ζέστη. Η καταγραφή του «εργατικού δυναμικού», για λογαριασμό των γερμανικών τεχνικών εταιρειών Muller και Todt, συνεχίστηκε για τρεις μέρες. Οι περισσότεροι στάλθηκαν σε οδικά έργα και μεταλλεία, όπου επικρατούσαν άθλιες συνθήκες, με αποτέλεσμα πολλοί να χάσουν τη ζωή τους. Τον Οκτώβριο του 1942, η εβραϊκή κοινότητα υπέγραψε με τη γερμανική διοίκηση πρωτόκολλο εξαγοράς της καταναγκαστικής εργασίας των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, με αντίτιμο δύο δισεκατομμύρια δραχμές, που καταβλήθηκε σε τρεις δόσεις.

*Η συγκέντρωση των Εβραίων από τους Ναζί στην πλατεία Ελευθερίας
τον Ιούλιο του 1942*

Τον Φεβρουάριο του 1943 η Επιτροπή Ρόζενμπεργκ με επικεφαλής τους αξιωματούχους Ναζί Αλόις Μπρούνερ (Alois Brunner) και Ντίτερ Βισλιτσένι (Dieter Wisliceny) οργάνωσαν τις εκτοπίσεις των Εβραίων στα στρατόπεδα εξόντωσης, αφού τους περιόρισαν σε γκέτο στις συνοικίες τους και τους υποχρέωσαν να κρεμούν στο πέτο το «κίτρινο αστέρι», για να μην αποδράσουν.

Τον Μάρτιο του 1943, με εντολή των Γερμανών ιδρύθηκε η Υπηρεσία Διαχείρισης Ισραηλιτικών Περιουσιών (ΥΔΙΠ), για την καταγραφή της εβραϊκής περιουσίας και τον διορισμό «μεσεγγυούχων» χριστιανών για τη διαχείρισή της. Τυπικά οι περιουσίες (2300 επιχειρήσεις και 12000 περίπου διαμερίσματα) μεταβιβάστηκαν στο ελληνικό δημόσιο, αλλά στην πραγματικότητα η διαχείρισή τους πέρασε στα γερμανικά χέρια και τους

ντόπιους συνεργάτες τους. Τα πλούσια καταστήματα παραχωρήθηκαν σε διαβόητους δωσίλογους, οι οποίοι πλούτισαν με τη λεηλασία και το ξεπούλημα των εμπορευμάτων τους. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, η εβραϊκή περιουσία ανερχόταν σε 18 εκατομμύρια χρυσές λίρες ή 1,5 δις ευρώ.

Η δικαίωση ωστόσο δεν ήρθε ποτέ, καθώς παρ' όλο που το 1945 με αναγκαστικό νόμο η ελληνική κυβέρνηση υποχρέωσε τους μεσεγγυούχους να παραδώσουν τις περιουσίες στους νόμιμους δικαιούχους, λόγω του Ολοκαυτώματος, της γραφειοκρατίας και του επερχόμενου εμφύλιου πολέμου δεν κατέστη εφικτό κάτι τέτοιο.

Εικόνα από τα εξευτελιστικά περιστατικά εναντίον των Εβραίων της Θεσσαλονίκης από τους Γερμανούς

Πριν από τη μαζική εκτόπισή τους πολλοί Εβραίοι κατόρθωσαν να φύγουν από την πόλη και εντάχθηκαν σε αντιστασιακές οργανώσεις, ενώ άλλοι διέφυγαν με ψεύτικες ταυτότητες σε ασφαλή μέρη. Ο αριθμός των διασωθέντων Εβραίων αυτής της κατηγορίας δεν είναι δυστυχώς εξακριβωμένος. Γνωρίζουμε έναν επίσημο αριθμό 105 αντιστασιακών Εβραίων της πόλης, που είχαν πολεμήσει και στο Αλβανικό μέτωπο κατά των Ιταλών. Από αυτούς 24 σκοτώθηκαν σε επιχειρήσεις της ελληνικής αντίστασης, ενώ 25 εκτελέστηκαν ως όμηροι.

Διαβήματα προς τις Αρχές κατοχής με σκοπό την παύση των αποστολών Εβραίων στα στρατόπεδα, έκαναν ο μητροπολίτης των Ορθόδοξων της πόλης Γεννάδιος, το σωματείο αναπήρων πολέμου, δικηγόροι και νομικοί της Θεσσαλονίκης, αλλά η διαμαρτυρία των πολιτών δεν είχε δημόσιο και μαζικό χαρακτήρα. Το κορυφαίο διάβημα για να μπει τέλος στην επιχείρηση εξόντωσης των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, έκαναν τον Μάρτιο του 1943 ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Δαμασκηνός μαζί με 30 προέδρους οργανώσεων και ιδρυμάτων, με θαρραλέο έγγραφό τους προς τις Αρχές κατοχής και τον πρωθυπουργό της κατοχικής κυβέρνησης.

Η καταστροφή του Εβραϊκού νεκροταφείου

Το παλιό εβραϊκό νεκροταφείο στον χώρο της πανεπιστημιούπολης που καταστράφηκε το 1942. Οι ταφόπλακες χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό και για οδική πλακόστρωση.

Η καταστροφή του παλιού εβραϊκού νεκροταφείου με τους 300.000 περίπου τάφους στην περιοχή της Πανεπιστημιούπολης Θεσσαλονίκης από τις γερμανικές Αρχές κατοχής σε συνεργασία με τις δωσίλογες ελληνικές τοπικές αρχές, συντελέστηκε μετά την επίσκεψη στο κοιμητήριο του πολιτικού συμβούλου της Γερμανικής Στρατιωτικής Διοίκησης Θεσσαλονίκης, Μαξιμίλιαν Μέρτεν. Από τον Δεκέμβριο του 1942 έως τον

Φεβρουάριο του 1943 πολυπληθή συνεργεία κατέστρεψαν τους τάφους με τις ταφόπλακες, τα μάρμαρα και τα τούβλα να διασκορπίζονται σε ολόκληρη την πόλη και να χρησιμοποιούνται ως οικοδομικό υλικό στην οδική πλακόστρωση, την κατασκευή πεζοδρομίων και την ανέγερση οικοδομών. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι εκατοντάδες ταφόπλακες χρησιμοποιήθηκαν ως δομικά υλικά στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου, που βρισκόταν σε φάση αναστήλωσης μετά την πυρκαγιά του 1917.

Δεν στάθηκε δυνατό δυστυχώς, να διασωθούν ούτε οι σημαντικότεροι ιστορικοί τάφοι. Λίγοι μόνο διασώθηκαν και μεταφέρθηκαν στο νέο νεκροταφείο. Η μνήμη του ιστορικού εβραϊκού νεκροταφείου προβάλλεται από το μνημείο που στήθηκε το 2014 στον χώρο της πανεπιστημιούπολης από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο σε συνεργασία με την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης.

Σπασμένες πλάκες από το εβραϊκό νεκροταφείο Θεσσαλονίκης¹⁴

Άλλες πόλεις από τις οποίες εκτοπίστηκαν οι Έλληνες Εβραίοι

Προπολεμικά λειτουργούσαν εβραϊκές Κοινότητες σε 28 πόλεις ανά την Ελλάδα, (Διδυμότειχο, Νέα Ορεστιάδα - Σουφλί, Αλεξανδρούπολη, Κομοτηνή, Ξάνθη, Καβάλα, Δράμα, Σέρρες, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Καστοριά, Φλώρινα, Τρίκαλα, Λάρισα, Βόλο, Χαλκίδα, Αθήνα, Πάτρα, Αγρίνιο, Ιωάννινα, Πρέβεζα, Άρτα, Κέρκυρα, Ζάκυνθο, Χανιά, Ρόδο και Κω), με συνολικό αριθμό εβραϊκού πληθυσμού 77.377.

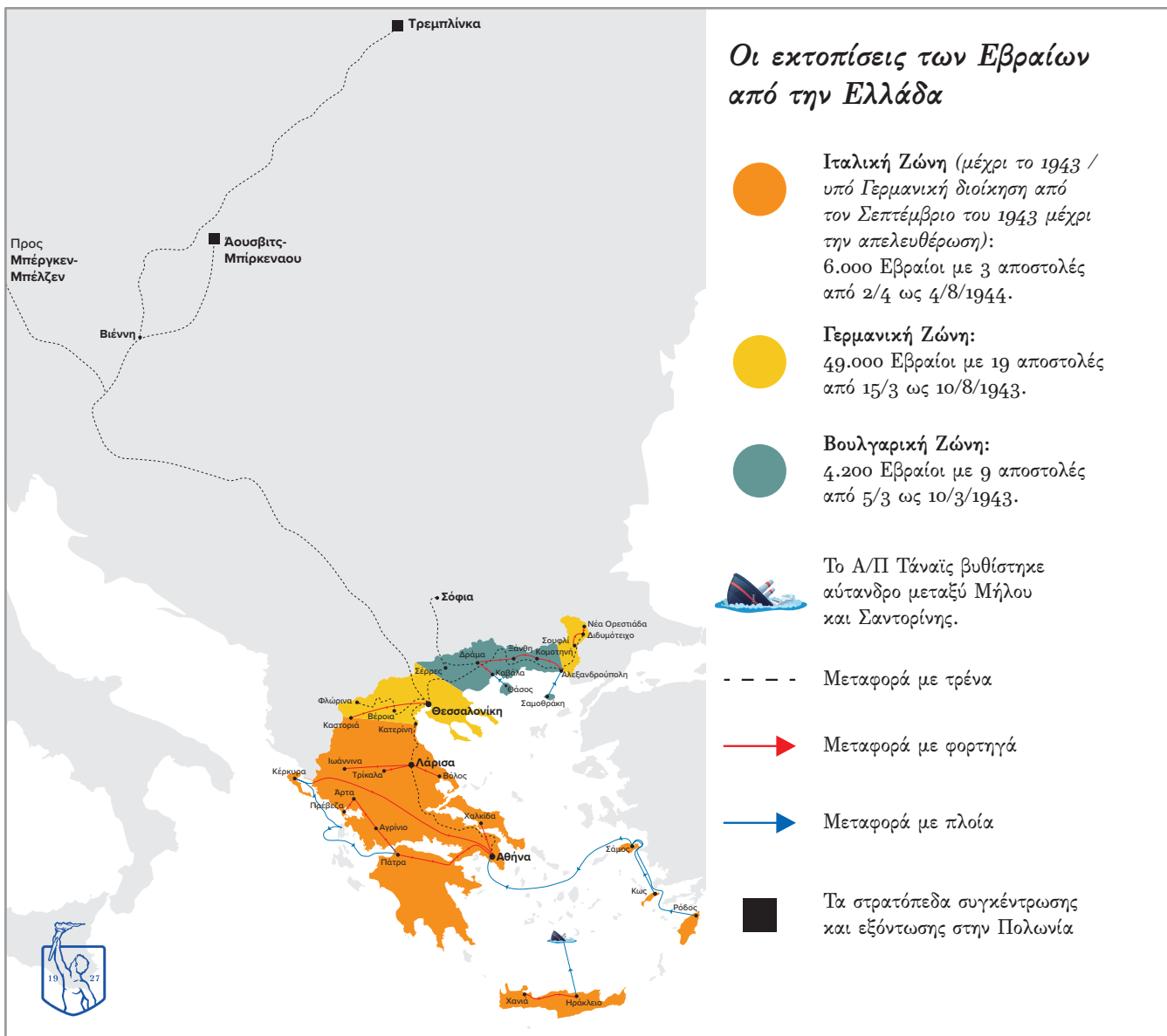
Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν η Ελλάδα τελούσε υπό την Κατοχή των Γερμανών Ναζί, ποσοστό 86% των Ελλήνων Εβραίων έχασαν τη ζωή τους από ενέργειες των Ναζί, μεταφορά σε στρατόπεδα, εξόντωση και εκτελέσεις. Σε πολλές πόλεις, όπου υπήρχαν ανθούσες Εβραϊκές Κοινότητες, μετά το Ολοκαύτωμα, δεν επέζησαν παρά λίγα άτομα.

Από την επιστολή του τότε Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος, Δαμασκηνού, προς τις Γερμανικές Κατοχικές δυνάμεις:

... «Στην εθνική μας συνείδηση, όλα τα παιδιά της Μητέρας Ελλάδας αποτελούν μια αναπόσπαστη ενότητα: είναι ισότιμα μέλη του εθνικού σώματος ανεξαρτήτως θρησκείας. Η αγία Ορθόδοξη θρησκεία μας δεν αναγνωρίζει ανώτερη ή κατώτερη ποιότητα με βάση τη φυλή ή τη θρησκεία, και η θρησκεία μας αναφέρει πως: «Δεν υπάρχει ούτε Εβραίος ούτε Έλληνας» και, συνεπώς, καταδικάζει κάθε απόπειρα διακρίσεων ή δημιουργίας φυλετικών ή θρησκευτικών διαφορών. Είναι κοινή η μοίρα μας τόσο στις μέρες της δόξας όσο και σε περιόδους εθνικής ατυχίας, και είναι άρρηκτοι οι δεσμοί μεταξύ όλων των Ελλήνων πολιτών, χωρίς εξαίρεση, ανεξάρτητα από τη φυλή ...

Σήμερα, ανησυχούμε βαθύτατα για την τύχη των 60.000 συμπολιτών μας οι οποίοι είναι Εβραίοι. Έχουμε ζήσει μαζί και οι δύο την δουλεία και την ελευθερία, και εκτιμούμε τα συναισθήματά τους, την αδελφική τους στάση, την οικονομική τους προσφορά, και το πιο σημαντικό, τον πατριωτισμό τους.

Αθήνα, 23η Μαρτίου 1943»

Η Εβραϊκή Κοινότητα Αγρινίου

Το Αγρίνιο (μετά από αιώνες αφάνειας η πόλη επανεμφανίζεται επί Τουρκοκρατίας τον 14^ο αιώνα με το όνομα Βραχώρι έως και την απελευθέρωση το 1832, οπότε και πήρε ξανά το αρχαίο του όνομα Αγρίνιον) είχε σχεδόν πάντοτε πολυεθνικό πληθυσμό, ιδίως κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας. Κατά την απελευθέρωση του το 1821 από τον τουρκικό ζυγό, σ' αυτό και στην περιοχή του υπήρχαν 1597 ελληνικές οικογένειες, 630 τουρκικές και απροσδιόριστος αριθμός εβραϊκών οικογενειών. Εικάζεται δε, πως το όνομα Βραχώρι το πήρε από τους Εβραίους που ήταν εγκατεστημένοι εκεί: **Βραχώρι**¹⁵ < Εβραιοχώρι, δηλαδή χωριό των Εβραίων.¹⁶ Στο χώρο της Αιτωλίας είχαμε Εβραίους από την Ρωμαϊκή ακόμα εποχή και υπήρχε μικρή κοινότητα στη μεσαιωνική πόλη Αχελώο, στα μέσα του 12ου αιώνα, όπως αναφέρει ο Ισπανοεβραίος περιηγητής Βενιαμίν Τουδέλας στο οδοιπορικό του. «Εκείθεν εκ Λάρτας» = Άρτας).

Η Εβραϊκή Κοινότητα του Αγρινίου κατέχει μια μοναδική θέση Αντίστασης ανάμεσα στις εβραϊκές κοινότητες της κατεχόμενης Ευρώπης. Είναι η μόνη κοινότητα, της οποίας ούτε ένα μέλος δεν απογράφηκε στους καταλόγους των Γερμανών, ούτε μεταφέρθηκε σε κρεματόρια.

Στις 23 Οκτωβρίου 1943 ο Γερμανός πρέσβης στην Πάτρα έστειλε το ακόλουθο σημείωμα στον Γερμανό πρέσβη στην Αθήνα, όσον αφορά τους Εβραίους του Αγρινίου:

*«Έχω την τιμή να σας αναφέρω ευπειθώς πως, μετά την αναγγελία μέσω των εφημερίδων της διαταγής διά την υποχρεωτική απογραφή των Εβραίων, αυτοί εξαφανίστηκαν. Λέγεται πως κατέφυγαν στα βουνά».*¹⁷

Άγρίνιον — Πλατεία Μπέλλου

Φωτογραφία της πλατείας Μπέλλου στο Αγρίνιο (Δεκαετία 1940)¹⁸

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Αθήνας

Μετά την κατάκτηση της Αθήνας από τους Τούρκους το 1456, ο Μωάμεθ Β΄ ο κατακτητής, παραχώρησε στους κατοίκους της Αθήνας το δικαίωμα να απαγορεύσουν την εγκατάσταση των Εβραίων στην πόλη τους. Η μετανάστευση των Εβραίων προς την Αθήνα αυξήθηκε μετά τη μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης του 1917 που τότε εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα και έχτισαν τη δεύτερη συναγωγή της πόλης, το 1935.

Παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι Εβραίοι της Αθήνας έφτασαν να αριθμούν τους 3.000 περίπου. Η Γκεστάπο την Παρασκευή, 23 Μαρτίου 1944, με ένα αιφνιδιαστικό μπλόκο στη Συναγωγή της Αθήνας, συνέλαβε όλους τους παρόντες, περίπου 350 άτομα, κυρίως άνδρες. Ταυτόχρονα, γερμανικά καμιόνια άρπαξαν τις γυναίκες και τα παιδιά από τις κατοικίες τους και τους πήγαν στη Συναγωγή. Έτσι, συγκεντρώθηκαν 800 περίπου άτομα. Τους μετέφεραν όλους στο στρατόπεδο Χαϊδαρίου, από όπου στις 2 Απριλίου μεταφέρθηκαν στον σταθμό του Ρουφ και επιβιβάστηκαν σε συρμό που σχηματίστηκε από 30 βαγόνια. Στη διαδρομή προσετίθεντο σε άλλους σταθμούς και άλλοι αιχμάλωτοι. Όταν ο συρμός πέρασε από τον σταθμό της Θεσσαλονίκης, είχε ήδη 5.200 άτομα, στριμωγμένα μέσα σε 84 βαγόνια. Έφτασαν στο Άουσβιτς στις 10 Απριλίου. Εκεί, τους περίμεναν οι θάλαμοι αερίων και τα κρεματόρια. Αμέσως μετά τον πόλεμο η κοινότητα αριθμούσε περί τα 1.000 άτομα.

«Συλληφθήκαμε από προδοσία, στις 19 Ιουνίου 1944, δεκατρείς μέρες μετά από τη D-Day, πάνω που είχαμε όλοι χαρεί και περιμέναμε την απελευθέρωση. Είχε ζέστη και είχαμε κοιμηθεί έξω στην αυλή εκείνο το βράδυ. Στις τέσσερις το πρωί ξύπνησα από μία κλωτσιά και ένα φακό να φέγγει στα μάτια μου. Ήταν τέσσερις Γερμανοί και ένας Έλληνας συνεργάτης τους. Μας έβαλαν σ' ένα αυτοκίνητο και μας πήγαν στο αρχηγείο της Γκεστάπο στην οδό Μέρλιν. Μας ρίξαν σ' ένα κελί. Μείναμε δύομισι μέρες εκεί και μετά μας πήγαν στο Χαϊδάρι».*

Σαμ Νεχαμά, 14 ετών, Ιούνιος 1944¹⁹

Φωτογραφία μελών της Εβραϊκής Κοινότητας Αθηνών, του 1939.²⁰

Η Εβραϊκή Κοινότητα Αλεξανδρούπολης

Η Αλεξανδρούπολη ιδρύθηκε μετά το 1870, ύστερα από τη δημιουργία της σιδηροδρομικής γραμμής που συνέδεε την Ευρώπη με την Ανατολία και υπήρξε κομβικό κέντρο της γραμμής αυτής. Σύντομα, γύρω από το σιδηροδρομικό σταθμό άρχισε η εγκατάσταση πλήθους ανθρώπων, η συρροή των οποίων αυξάνονταν λόγω της προνομιούχου θέσης της νέας πόλης.

Μετά την μικρασιατική καταστροφή η Εβραϊκή Κοινότητα της Αλεξανδρούπολης άρχισε σιγά – σιγά να συρρικνώνεται σε αντίθεση με τις αντίστοιχες του Διδυμοτείχου, Κομοτηνής και Ξάνθης που παρέμειναν πολυπληθείς. Λίγο πριν τον πόλεμο του 1940 αριθμούσε περί τις 25 οικογένειες και 197 μέλη. Συνελήφθησαν το βράδυ της 3ης Μαρτίου 1943 από τις Γερμανο-Βουλγαρικές Αρχές Κατοχής και εστάλησαν στο στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα, όπου και εξοντώθηκαν. Τρεις μόνο επέστρεψαν.

«Ως προς την Αλεξανδρούπολη, η έρευνα ήρθε ως φυσικό επακόλουθο ύστερα από τη γενικότερη μελέτη και ενασχόλησή μου με την ιστορία της περιοχής... Έπρεπε να διαχειριστώ τον πόνο και να προχωρήσω, εφόσον ήθελα να αναδείξω την ιστορική μνήμη»

Θρασύβουλος Ορ. Παπαστρατής²¹

Η κεντρική λεωφόρος της Αλεξανδρούπολης λίγο πριν τον πόλεμο του 1940.²²

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Άρτας

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Άρτας υπήρξε μία από τις παλαιότερες της Ελλάδος. Τις πρώτες πληροφορίες γι' αυτήν τις αντλούμε από το «Οδοιπορικό» του Ισπανού περιηγητή ραβίνου Βενιαμίν μπεν Γιονά, ο οποίος ταξίδεψε στην Ελλάδα το 1173.

Κατά την απογραφή του 1939, η Κοινότητα αριθμούσε 500 περίπου μέλη, ενώ κατά τη Γερμανική Κατοχή είχε 384 Εβραίους. Τη νύχτα της 24ης Μαρτίου 1944 συνελήφθησαν από τους Ναζί οι περισσότεροι Εβραίοι και εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς. Μια εβραϊκή οικογένεια κρύφτηκε στο μαρτυρικό χωριό Κομένο, όπου οι Γερμανοί σφαγίασαν όλους τους κατοίκους. Με τη λήξη του Πολέμου επέστρεψαν από τα στρατόπεδα 30 κρατούμενοι και άλλοι 28 Έλληνες Εβραίοι που είχαν προλάβει να διαφύγουν στα γύρω χωριά.

Το 1959 η Κοινότητα διαλύθηκε και λίγο αργότερα το εβραϊκό νεκροταφείο απαλλοτριώθηκε, ενώ το οικόπεδο της Συναγωγής παραχωρήθηκε στον Δήμο.

«...Εις Άρταν εκτός των Χριστιανών οικούσι σταθερώς πλείστοι Ισραηλίται, προθύμως και πιστώως εκπληρούντες πάσας τας υπό των νόμων πηγαζούσας δια τους πολίτας υποχρεώσεις. Εις τας Συναγωγάς αυτών, διέκρινα προσευχομένους ευζώνους, κομφώς και αρειμανίως φέροντας φουστανέλλαν. Ήσαν Ιουδαίοι στρατιώται...».

εφημερίδα «Μη Χάνεσαι», Άρτα, 1881

Διασωθέντες Ισραηλίτες της Άρτας, έξω από την κατεστραμμένη συναγωγή μετά την λήξη του Πολέμου και την επιστροφή τους στην Άρτα το 1946²³

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Βέροιας

Η εβραϊκή παρουσία στη Βέροια χρονολογείται από τα ρωμαϊκά χρόνια. Την εποχή εκείνη (50 ή 51 και 57 μ.Χ.) επισκέφθηκε την πόλη ο Απόστολος Παύλος και κήρυξε στη συναγωγή της.

Η εβραϊκή συνοικία της Βέροιας, Μπαμπούτα όπως ονομάζεται, βρίσκεται κοντά στον ποταμό Τριπόταμο στα δυτικά της πόλης. Στην περιοχή κατοικούσαν Εβραίοι από την εποχή του Αποστόλου Παύλου. Περίπου 460 Έλληνες Εβραίοι, μεταξύ αυτών 150 παιδιά, μεταφέρθηκαν στο Άουσβιτς – Μπίρκεναου. Επέστρεψαν 131.

Τον Σεπτέμβριο του 2019, τοποθετήθηκε στον χώρο του παλαιού εβραϊκού νεκροταφείου, στον συνοικισμό Προμηθέως, το Μνημείο θυμάτων του Ολοκαυτώματος.

«Μια μέρα, εκεί που ήμασταν κρυμμένοι κάποιος φώναζε τον πατέρα μου. Η φωνή μάς φάνηκε γνωστή, αλλά, όταν βγήκαμε είδαμε τους Γερμανούς να μας απειλούν με τα όπλα. Μας μετέφεραν στο χωριό όπου χώρισαν τους άντρες από τις γυναίκες και εμένα, αν και ήμουν 15 χρονών, με έβαλαν με τους άντρες. Μας έστησαν σε ένα τοίχο και μπροστά ήταν στημένο το πολυβόλο. Ήταν η πιο δραματική στιγμή της ζωής μου, βλέποντας τον πατέρα μου ανήμπορο να βοηθήσει το παιδί του»

*Ιωσήφ Στρούμσας,
ο γηραιότερος Βεροιώτης επιζών του Ολοκαυτώματος.²⁴*

Προπολεμική φωτογραφία της Εβραϊκής συνοικίας της Βέροιας²⁵.

Η Εβραϊκή Κοινότητα του Βόλου

Στην αρχαία Δημητριάδα (σημερινό Βόλο), οι ιστορικοί μαρτυρούν ότι ζούσαν Εβραίοι από τον 2ο αιώνα μ.Χ.

Η εβραϊκή συνοικία βρισκόταν στη δυτική πλευρά της πόλης με περίπου 36 σπίτια το 1806. Η κατασκευή της συναγωγής στην πόλη ξεκίνησε το 1865 και λειτούργησε το 1870 στη σημερινή της θέση, αντικαθιστώντας μια παλαιότερη, αλλά κατά τη διάρκεια της Κατοχής ανατινάχτηκε από τους Ναζί.

Προπολεμικά στον Βόλο η Κοινότητα αριθμούσε 842 άτομα. Στις 25 Μαρτίου του 1944 συνελήφθησαν και στάλθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπου και εξοντώθηκαν, 155 Εβραίοι. Όμως υπολογίζεται πως χάρη στις προσπάθειες που κατέβαλαν ο αρχιραβίνος Πεσσάχ, ο μητροπολίτης Ιωακείμ και το ΕΑΜ που φυγάδευσαν αρκετούς διωκόμενους στο Πήλιο, σώθηκε το 74% των Εβραίων του Βόλου.

«Ο Βόλος είχε τη μικρότερη απώλεια Εβραίων, πλην της Ζακύνθου, χάρη στη δράση και την ευφυή μέριμνα του Πέσαχ, με τη βοήθεια του επισκόπου Ιωακείμ και του Γερμανού πρόξενου» σημειώνει ο πρόεδρος της ισραηλιτικής κοινότητας Βόλου. Ο Πεσσάχ έχει ανακηρυχθεί μεγάλος ευεργέτης και το όνομα του βρίσκεται στη συναγωγή μαζί με άλλους ευεργέτες που έχουν αναδειχθεί από την κοινότητα μας».²⁶

*Μαρσέλ Σολομών
Πρόεδρος Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου*

Το Εβραϊκό νεκροταφείο του Βόλου.²⁷

Η Εβραϊκή Κοινότητα Διδυμοτείχου

Η εβραϊκή κοινότητα υπήρχε από τη βυζαντινή περίοδο. Στα χρόνια του αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ΄ Κατακουζηνού που στέφτηκε αυτοκράτορας στο Διδυμότειχο στις 26 Οκτωβρίου 1341, είχε σχηματιστεί ήδη μια εβραϊκή κοινότητα, πιθανότατα ρωμανιωτική. Στις 4 Μαΐου του 1943 οι Γερμανοί κάλεσαν τους Εβραίους αιφνιδιαστικά στη Συναγωγή και όταν συγκεντρώθηκαν όλοι έκλεισαν τις πόρτες και τους ανακοίνωσαν ότι θεωρούνται αιχμάλωτοι πολέμου και πρέπει να απελαθούν. 970 άτομα μαζί με 180 Εβραίους της Ορεστιάδας οδηγήθηκαν με αμαξοστοιχία στην Θεσσαλονίκη και από εκεί στο Άουσβιτς, από όπου επέστρεψαν ελάχιστοι. Μεταπολεμικά, μόνο 38 Έλληνες Εβραίοι ζούσαν στην περιοχή.

Η ερειπωμένη συναγωγή του Διδυμοτείχου.²⁸

Η εκτόπιση των Εβραίων από το Διδυμότειχο.²⁹

Εβραϊκή Κοινότητα Δράμας

Στη Δράμα άρχισαν να εγκαθίστανται Εβραίοι μετά τον 14^ο αιώνα. Διακρίνονται σε φτωχούς και πλούσιους. Η λεγόμενη φτωχολογιά ζούσε στην περιοχή της Αγίας Βαρβάρας.

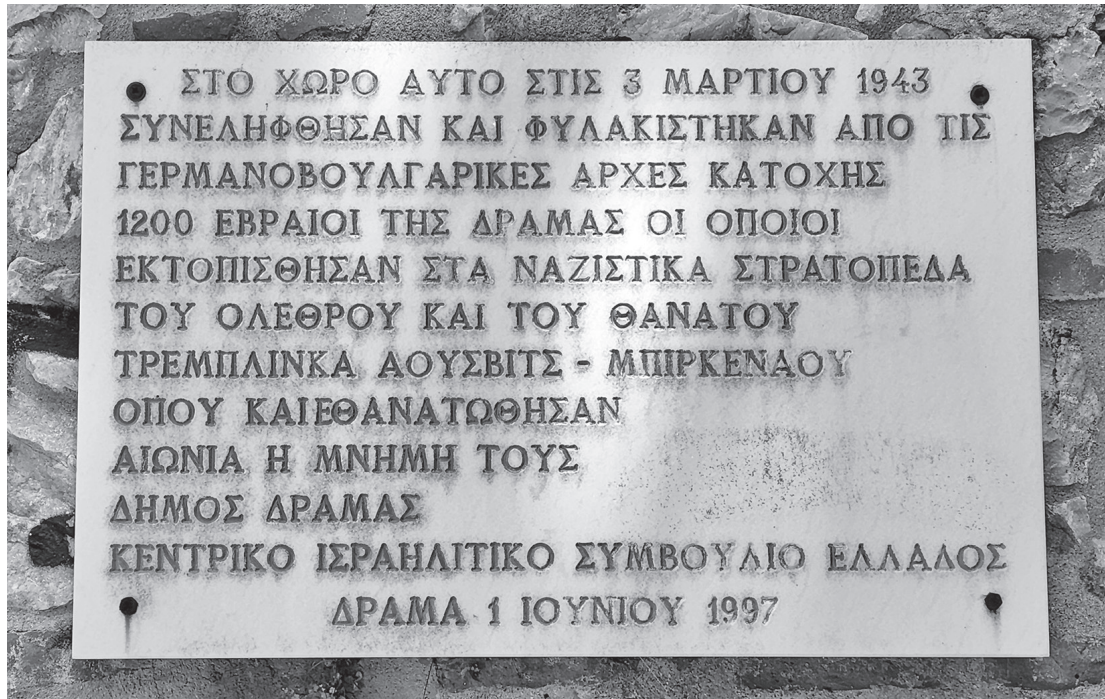
Στις 7 Μαρτίου του 1943 οι Βούλγαροι συγκέντρωσαν όλους τους Εβραίους, συνολικά 790 άτομα, και τους οδήγησαν σε μια καπναποθήκη δίπλα στη λίμνη της Αγίας Βαρβάρας. Από εκεί με τρένο μεταφέρθηκαν στο Σιδηρόκαστρο και από εκεί με τρένο πάλι στη βουλγαρική πόλη Λομ με ενδιάμεση στάση στο στρατόπεδο Γκόρνα Τζουμαγιά, μαζί με Εβραίους γειτονικών πόλεων. Επιβιβάστηκαν σε φορτηγίδες ώστε μέσω του Δούναβη να φτάσουν στη Βιέννη και από εκεί σιδηροδρομικώς, στο στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα. Κάποιες φορτηγίδες στη διάρκεια της διαδρομής ανατράπηκαν με αποτέλεσμα τον πνιγμό πολλών Εβραίων. Το αποτέλεσμα ήταν πως δε γλίτωσε κανείς ή ελάχιστοι, των οποίων η τύχη αγνοείται. Στη Δράμα πάντως δεν επέστρεψε κανείς μετά την απελευθέρωση.

« Ένα πρωινό, πριν μαζέψουν ακόμα οι Βούλγαροι τους Εβραίους με φώναξε η μαντάμ Σολ (Μπενβενίστε) και μου είπε:

«Δεν είναι καλό σημάδι αυτό Ερικήτι».

Την ρώτησα εγώ τότε: Ποιο αυτό μαντάμ Σόλ; και εκείνη μου απάντησε: Θα μας βάλουμε μια κονκάρδα με το ισραηλιτικό αστέρι και μας είπαν να δηλώσουμε τι χρυσαφικά έχουμε».

*Εριέττα Ανδρεάδη³⁰
Κάτοικος Διδυμοτείχου*

Ο Δήμος Δράμας τιμώντας τα θύματα της γερμανοβουλγαρικής κατοχής, ανέγειρε μνημείο στον χώρο συγκέντρωσης και οδήγησής τους στα Ναζιστικά Στρατόπεδα, όπου και θανατώθηκαν.³¹

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Ζακύνθου

Τον Δεκέμβριο του 1943, οι γερμανικές αρχές απαίτησαν από τον μητροπολίτη Χρυσόστομο και τον δήμαρχο της Ζακύνθου Λουκά Καρρέρ, να παραδώσουν όλους τους εβραίους του νησιού, σχεδόν 272 μέλη, τα οποία ζούσαν αρμονικά ανάμεσα στους 42.000 κατοίκους του νησιού. Ο γερμανός φρούραρχος Πόουλ Μπέρενς και ο διοικητής του νησιού Άλφρεντ Λιτ έδωσαν στον δήμαρχο προθεσμία 72 ωρών, προκειμένου να παραδώσει κατάλογο με τα ονόματα όλων των εβραίων κατοίκων. Ο δήμαρχος Καρρέρ ζήτησε αμέσως τη βοήθεια του μητροπολίτη Χρυσόστομου Δημητρίου, τον οποίο θαύμαζε ως «γενναίο» και «υπερπατριώτη». Ο μητροπολίτης του είπε: «Δεν θα πας κανέναν κατάλογο στους Γερμανούς. Θα αναλάβω εγώ». Οι δυο τους αρνήθηκαν να παραδώσουν έστω και έναν άνθρωπο και μαζί, μέσα σε 72 ώρες, έκαναν τα πάντα για να σώσουν τους 272 Εβραίους.

Με τη βοήθεια των χριστιανών κατοίκων, οι εβραίοι φυγαδεύτηκαν κρυφά σε μακρινά χωριά στα ορεινά ή κρύφτηκαν προσωρινά μέσα σε αποθήκες. Πλαστογραφήθηκαν πιστοποιητικά και ταυτότητες, έτσι ώστε οι εβραίοι να θεωρηθούν χριστιανοί. Μολονότι όλοι οι κάτοικοι ήξεραν τι συνέβαινε, κανείς δεν αποκάλυψε κάτι στους Γερμανούς. Ο μητροπολίτης Χρυσόστομος έστειλε επιστολή στον Χίτλερ, ζητώντας του να εξαιρέσει τους εβραίους της Ζακύνθου από τον διωγμό, δίνοντας τον λόγο του πως η εβραϊκή κοινότητα του νησιού δεν θα προκαλούσε πρόβλημα και ότι θα τους επέβλεπε ο ίδιος αναλαμβάνοντας πλήρως την ευθύνη. Με τη λήξη της προθεσμίας, ο μητροπολίτης Χρυσόστομος παρέδωσε τον κατάλογο με τα ονόματα, που περιείχε μόνο δύο, το δικό του και του Καρρέρ. Έπειτα τους είπε: «Ορίστε οι εβραίοι σας. Εάν αποφασίσετε να απελάσετε τους εβραίους της Ζακύνθου, θα πάρετε κι εμένα. Θα μοιραστώ την μοίρα τους». Είχε προηγουμένως ειπωθεί από τον Καρρέρ: «Σεβασμιότατε, μου επιτρέπετε να βάλω και εγώ τη δική μου υπογραφή;». «Βεβαίως, Λουκά μου», είχε αποκριθεί ο ηρωικός δεσπότης.

*Ο Δήμαρχος Ζακύνθου,
Λουκάς Καρρέρ*

Ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος

Οι εβραίοι παρέμειναν κρυμμένοι μέχρι την απελευθέρωση του νησιού, τον Σεπτέμβριο του 1944. Δεν έγινε κάποια επιχείρηση σύλληψής τους. Εικάζεται ότι η επιστολή του μητροπολίτη έπιασε τόπο, καθυστέρησε τις εξελίξεις και τελικά απέτρεψε τις διώξεις. Έτσι, σώθηκαν όλοι.

Ως ένδειξη ευγνωμοσύνης, το κράτος του Ισραήλ υπήρξε το πρώτο που έστειλε βοήθεια στη Ζάκυνθο, όταν ο καταστροφικός σεισμός του 1953 έπληξε το νησί. Δυστυχώς, ο σεισμός κατέστρεψε τα αρχεία του δήμου και δεν υπάρχουν γραπτές αποδείξεις για την επιστολή του μητροπολίτη. Το 1978, το Ισραήλ τίμησε τον μητροπολίτη Χρυσόστομο και τον δήμαρχο Λουκά Καρρέρ για την αυτοθυσία και την ηρωική τους στάση απέναντι στο Ολοκαύτωμα. Ανακηρύχθηκαν «Δίκαιοι των Εθνών» και η Ζάκυνθος «Νησί των Δικαίων». Σήμερα, η ηρωική πράξη των δύο ανδρών διδάσκεται στα σχολεία του Ισραήλ.

Ο Μητροπολίτης Ζακύνθου με το ποίμνιό του

«Η μικρά Ζάκυνθος έχει μηδέν θύματα στο Άουσβιτς» είχε πει ο τότε μητροπολίτης Ζακύνθου στον σημερινό μητροπολίτη Δωδώνης. «Όλοι προσπάθησαν εκείνη την εποχή. Άλλοι πολύ, άλλοι λιγότερο, όμως ο Χρυσόστομος για όλους. Γλύτωσε τους εβραίους της Ζακύνθου, 26ο περίπου» πρόσθεσε ο μητροπολίτης Δωδώνης.

Ερειπωμένη συναγωγή στη Ζάκυνθο μετά τους σεισμούς του 1953³²

Η Ρωμανιώτικη Κοινότητα των Ιωαννίνων

Τα Ιωάννινα είναι το κέντρο του ρωμανιώτικου εβραϊσμού, με ρίζες που χάνονται στα βάθη των αιώνων. Υπάρχουν αναφορές ήδη από τον 8^ο αιώνα και πιθανότατα προήλθαν από μετοίκους της Νικόπολης Πρεβέζης. Η εβραϊκή συνοικία ήταν συγκεντρωμένη μέσα στο κάστρο των Ιωαννίνων και στις οδούς Γιοσέφ Ελιγιά και Κουντουριώτη. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η Κοινότητα αριθμούσε περίπου 4.000 μέλη. Κάποιοι εξ αυτών, μετοίκησαν στην Αθήνα, ιδρύοντας τον πρώτο πυρήνα της Εβραϊκής Κοινότητας Αθηνών και άλλοι μετανάστευσαν στην Αμερική, όπου αναδείχθηκαν σε σπουδαίους οικονομικούς παράγοντες και επιστήμονες, ενώ ίδρυσαν Συναγωγή στο Μανχάταν της Νέας Υόρκης, που λειτουργεί ως και σήμερα, συνδράμοντας πάντα την εναπομένουσα κοινότητα. Τα μέλη της Κοινότητας συμμετείχαν στη Μικρασιατική εκστρατεία και στο Αλβανικό μέτωπο.

Προπολεμικά η κοινότητα αριθμούσε 1.850 άτομα. Στις 20 Απριλίου 1943 εισέρχονται στην πόλη τα γερμανικά στρατεύματα, που εγκαθίστανται κανονικά τον Ιούλιο του 1943, με επικεφαλής το στρατηγό Jurgen von Stettner. Καταστρέφεται η Νέα Συναγωγή, ενώ ένας απλός χριστιανός κληρικός εκδίδει ελληνικά δελτία ταυτότητας σε αρκετούς Εβραίους. Την ημέρα της Εθνεγερσίας, την 25^η Μαρτίου 1944, συνελήφθησαν 1.850 Εβραίοι, οι οποίοι με φορτηγά μεταφέρθηκαν στη Λάρισα κι από εκεί με τρένο στο Άουσβιτς. Ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυρίδων διέσωσε πολλά αντικείμενα από τα εγκαταλελειμμένα εβραϊκά νοικοκυριά. Μετά τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας, επέστρεψαν στην πόλη μόνο 163 άτομα, το 8% μόνο του προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού.

*Άποψη της οδού Κουντουριώτη, της λεγόμενης «Μεγάλης Ρούγας»
με την Εβραϊκή συνοικία. Προπολεμική φωτογραφία.³³*

Το 1994 τοποθετήθηκε Μνημείο Ολοκαυτώματος επί των οδών Σούτσου & Καραμανλή, ενώ με πρωτοβουλία της Ισραηλιτικής Κοινότητας τοποθετήθηκαν στη Συναγωγή μαρμάρινες πλάκες, οι οποίες φέρουν τα ονόματα των Εβραίων των Ιωαννίνων, που χάθηκαν στο Ολοκαύτωμα.

Από την κοινότητα ξεχώρισαν οι μορφές του Ραβίνου Σαμουήλ Δαβίδ, του ποιητή Γιοσέφ Ελιγιά και πρόσφατα, του γιατρού και πανεπιστημιακού, Μωυσή Ελισάφ, που διετέλεσε Δήμαρχος Ιωαννιτών από το 2019 ως και τον θάνατό του, της 17 Φεβρουαρίου του 2023.³⁴

«Κατεβαίνω κάτω ανοίγω την πόρτα και ήταν ένας χωροφύλακας “μάστε τα” λέει “σε 2 ώρες φεύγετε”, του κλείνω την πόρτα και ανεβαίνω πάνω τρέχοντας. Χτυπώ την πόρτα του αδελφού μου κλαίγοντας. Σηκώνεται, ανοίγει το παράθυρο και ακούγεται εκείνος ο οδυρμός, εκείνα τα μοιρολόγια, εκείνα τα χτυπήματα στα τζάμια τις πόρτες, αλαφιασμένος ο κόσμος σε 2 ώρες έπρεπε να μάσει ό,τι είχε. Τι μπορούσε να πάρει, τι μπορούσε να πάρει;».

Εσθήρ Στέλλα Κοέν, επιζήσασα του Άουσβιτς³⁵

Φωτογραφία που λήφθηκε πιθανότατα την 25^η Μαρτίου του 1944, ημέρα κατά την οποία στην παραλίμνια οδό συγκεντρώθηκαν και εκτοπίστηκαν τα μέλη της Εβραϊκής Κοινότητας Ιωαννίνων. Η φωτογραφία είναι από το βιβλίο: ΦΛΑΙΣΕΡ, Χ. (1995). ΣΤΕΜΜΑ ΚΑΙ ΣΒΑΣΤΙΚΑ - Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ 1941-1944 (μτφ του ιδίου). Αθήνα: εκδ. Παπαζήτη.³⁶

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Καβάλας

Η πρώτη καταγεγραμμένη παρουσία Εβραϊκού πληθυσμού στην πόλη σημειώνεται το 1569 με 23 εβραϊκές οικογένειες, προερχόμενες πιθανότατα από την Ουγγαρία. Προπολεμικά υπήρχαν 2.100 άτομα.

Στις 3 Μαρτίου 1943, οι Βούλγαροι συγκέντρωσαν σε καπναποθήκες τους Εβραίους της πόλης και από εκεί τους οδήγησαν στη Δράμα, όπου σιδηροδρομικώς έφθασαν στο στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα, ενώ αρκετοί πνίγηκαν στον Δούναβη όταν ανατράπηκαν φορτηγίδες που τους μετέφεραν από την Βουλγαρική πόλη Λομ στη Βιέννη. Ο απολογισμός είναι 1.484 νεκροί. Μεταπολεμικά, η κοινότητα αριθμούσε 42 άτομα.

*Γκόρνα Τζουμαγιά, 17 Μαρτίου 1943.
Στον αγαπημένο μου αδερφό Νισήμ,*

Νισήμ, θέλουμε να ξέρεις πως είμαστε σε καλή κατάσταση από άποψη υγείας. Ευχόμαστε το ίδιο για σένα. Έφτασα εδώ από [το Πιρίν] και τους συνάντησα όλους στην Γκόρνα Τζουμαγιά. Δεν σου γράψαμε νωρίτερα, γιατί δεν γνωρίζουμε πότε θα φύγουμε. Μας λένε συνεχώς να ετοιμαστούμε για ένα μακρύ ταξίδι.

Νισήμ, πρέπει να ξέρεις πως μας μεταφέρουν σε στρατόπεδα χωρίς ψωμί, χωρίς τίποτε, και υποφέρουμε σε μεγάλο βαθμό από την έλλειψη ψωμιού και άλλων πραγμάτων. Μας δίνουν μόλις 300 γραμ. ψωμιού καθημερινά και τσορμπά (σ.σ. σούπα). Δεν μας επιτρέπουν να αγοράσουμε οτιδήποτε. Αν έρθεις να μας συναντήσεις, προμηθεύσου ψωμί και άλλα πράγματα. Αγόρασε τρόφιμα με τα χρήματα που έχεις. Αν είσαι με τον Τζακ, τον γιο της Λέας, πες του πως είμαστε με την οικογένεια και πρέπει να κάνει ό,τι και εσύ.

Δεν έχω να γράψω κάτι άλλο. Στέλνουμε αγχαλιές και φιλιά σε όλους σας.

A. Καμπελή³⁷

Η συναγωγή της Καβάλας³⁸

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Καρδίτσας

Επεισόδια μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών στα Τρίκαλα στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα οδήγησαν σε γενίκευση, με αποτέλεσμα μερικές εβραϊκές οικογένειες να εγκατασταθούν στη γειτονική πόλη της Καρδίτσας.

Προπολεμικά ο αριθμός των μελών της Κοινότητας έφτανε τους 82. Όταν ξεκίμησε ο εκτοπισμός των Εβραίων, οι περισσότεροι μπόρεσαν να διαφύγουν στα βουνά των Αγράφων και κυρίως στο χωριό Αμάραντος (τότε Μαστρογιάννι), όπου βρήκαν ασφαλές καταφύγιο και φιλοξενία. Έτσι διασώθηκε το σύνολο των Εβραίων της Καρδίτσας, που επανήλθαν στην πόλη μετά τον Πόλεμο.

Σήμερα, μόνο μία οικογένεια Εβραίων ζει στην Καρδίτσα.

«Το 1944 αυτό που είδα με τα μάτια μου είναι στο απέναντι σπίτι από όπου μένανε κάποιοι συγγενείς, να εισβάλουν οι Γερμανοί μέσα και να τους συλλαμβάνουν. Τους πιάσανε όλους. Επίσης, ρωτούσαν να μάθουν ποια είναι τα σπίτια των Εβραίων κατοίκων της Καρδίτσας. Οι περισσότεροι κρατούμενοι κατέληξαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Και θέλω να ευχαριστήσω πολλούς γείτονές μας, όπως τις οικογένειες Παπαφωτίου του Σταύρου. Μας βοήθησαν αποδεχόμενοι να φυλάξουν κάποια προσωπικά αντικείμενα που μας ήταν απολύτως χρήσιμα, εάν και όταν επιστρέφαμε....

Δέκα μέρες μετά την εισβολή των Γερμανών στην Καρδίτσα, ο πατέρας του νοίκιασε ένα σπίτι στα ορεινά της Καρδίτσας στο χωριό Μαστρογιάννι που σήμερα έχει μετονομαστεί σε Αμάρανθο, για να γλιτώσουν. «Έτσι μείναμε οικογενειακώς στο Μαστρογιάννι όπου είχαν εγκατασταθεί και πολλοί άλλοι Εβραίοι από την Καρδίτσα και τη Θεσσαλονίκη. Δεν είχαν φτάσει ακόμα εκεί οι Γερμανοί»

Αβραάμ Καπέτας³⁹

Μνημείο στον Αμάραντο Καρδίτσας για τη διάσωση της Εβραϊκής Κοινότητας Καρδίτσας.⁴⁰

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Καστοριάς

Από τον 10ο ήδη αιώνα μαρτυρείται εγκατάσταση ελληνόφωνων Εβραίων, οι οποίοι γρήγορα σχημάτισαν ρωμανιωτική κοινότητα.

Τη νύχτα της 24ης Μαρτίου 1944 συλλαμβάνεται ο εβραϊκός πληθυσμός της πόλης και φυλακίζεται στο Γυμνάσιο Θηλέων Καστοριάς. Τρεις μέρες μετά, 763 άνθρωποι, μαζί με ένα μικρό αριθμό Γιουγκοσλάβων Εβραίων που είχαν καταφύγει στην Καστοριά, οδηγούνται με φορτηγά στη Θεσσαλονίκη και από εκεί στο Άουσβιτς. Επέστρεψαν ελάχιστοι, ίσως λιγότεροι από 40.

«Τίποτα δεν έχει διασωθεί από την ακμάζουσα εβραϊκή κοινότητα, ούτε καν στην τοπική ιστορία, μολονότι για τις καστοριανές παροικιακές κοινότητες θεωρείται το κόσμημα του σεφαραδίτικου εβραϊσμού, γιατί δεν έχασε την επαφή με τη γενέτειρά της».

Δρ. Ρένα Μόχλο⁴¹

Προπολεμική φωτογραφία μαθητών της Εβραϊκής κοινότητας.⁴²

Η Εβραϊκή Κοινότητα Κατερίνης

Στην Κατερίνη ζούσαν προπολεμικά περίπου 30-40 Εβραίοι σε ένα σύνολο 17.000 κατοίκων και σχεδόν όλοι κατάφεραν να διασωθούν. Η κοινότητα υπαγόταν στην Κοινότητα Θεσσαλονίκης.

Στις 29 Μαρτίου 1943, ο αρχιραβίνος της Θεσσαλονίκης Τσβι Κόρετς, απέστειλε τηλεγράφημα προς τον Αστυνομικό Διευθυντή Κατερίνης, με το οποίο του ζητούσε να συλλάβει τους Εβραίους της Κατερίνης, όμως φαίνεται ότι το τηλεγράφημα καθυστέρησε να παραδοθεί τουλάχιστον για 24 ώρες. Ο αρμόδιος υπάλληλος, όταν είδε το περιεχόμενο ενημέρωσε την εβραϊκή κοινότητα και τους έδωσε τον χρόνο να αναχωρήσουν στα βουνά και να κρυφτούν εκεί με τη βοήθεια των συμπολιτών τους, χωρικών και της αντίστασης. Ο Αστυνομικός Διευθυντής, οι τοπικές ελληνικές αρχές και ο τοπικός Γερμανός αξιωματικός Έβαλ είτε συνέπραξαν, είτε προσποιήθηκαν ότι δεν αντιλήφθηκαν τι συνέβαινε. Τα περιουσιακά στοιχεία των μελών της κοινότητας τους αποδόθηκαν με την απελευθέρωση.

«Εβδομήντα χρόνια πριν, σε μια μικρή και άσημη πόλη κάποιοι, κόντρα στον ισχυρό κατακτητή, με αυταπάρνηση, ρισκάροντας τη ζωή τους αποφασίζουν να κρύψουν, να σώσουν από το θάνατο τον γείτονα τους, τον συνάνθρωπο, και να διαφυλάξουν την περιουσία του. Χωρίς υστεροβουλία και υπολογισμούς! Ανεξάρτητα από την καταγωγή του, τη θρησκεία του, τις πεποιθήσεις του. Άνθρωποι πιθανόν αγράμματοι, αλλά ανιδιοτελείς και κυρίως ανθρωπιστές! Είμαστε στο 1942 στη μικρή επαρχιακή κώμη της Κατερίνης των 16.000 κατοίκων!».

Έφη Μπάσδρα, καθηγήτρια Ιατρικής Σχολής Αθηνών⁴³

Η Πλατεία Ελευθερίας Κατερίνης το 1937.

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Κέρκυρας

Η αρχική, μεσαιωνική εβραϊκή εγκατάσταση στην πόλη της Κέρκυρας έγινε στο Καμπιέλο, που την εποχή εκείνη ονομαζόταν «Εβραϊκός λόφος». Επί Ενετοκρατίας, τον 16^ο αιώνα η εβραϊκή παροικία μεταφέρθηκε με διάταγμα στη σημερινή της θέση, ονομαζόμενη «Οβριακή», μεταξύ των οδών Βελισσαρίου, Αγία Σοφίας και Παλαιολόγου. Η συνοικία καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς κατά τους γερμανικούς βομβαρδισμούς του 1943. Στις 9 Ιουνίου 1944, όλες οι εβραϊκές οικογένειες συγκεντρώθηκαν βίαια στην Πλατεία Στρατού και κατόπιν κλείστηκαν στο Παλαιό Φρούριο.

Στις 11 Ιουνίου τριακόσιες Εβραίες γυναίκες στάλθηκαν αρχικά με μία φορτηγίδα στην Ηγουμενίτσα και από εκεί με φορτηγά στην Αθήνα. Στις 14 Ιουνίου όλοι οι άντρες Εβραίοι του νησιού μαζί με τις υπόλοιπες γυναίκες στάλθηκαν με μαούνες, στην Πάτρα και από με πλοίο στον Πειραιά, από όπου μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου. Στις 20 Ιουνίου με τρένο τα 1.800 μέλη της Κοινότητας μετά από μαρτυρικό ταξίδι εννέα ημερών, έφτασαν στο στρατόπεδο του Άουσβιτς. 1.600 άτομα από αυτούς στάλθηκαν αμέσως στους θαλάμους αερίων, ενώ μόνο διακόσιοι επιλέχθηκαν για εργασία. Ελάχιστα τελικά επέζησαν μέχρι το τέλος του πολέμου.

*«Ζούσαμε στην οδό Βελισσαρίου, στην εβραϊκή συνοικία, κοντά στη Σπηλιά,
στο κέντρο, αλλά υπήρχαν και Χριστιανοί στη γειτονιά, όπως ο φούρναρης.
Είχαμε φίλες, τρώγαμε μαζί στις γιορτές μας και τις γιορτές τους.
Το καλοκαίρι πηγαίναμε στην εξοχή με το καράβι,
εμείς τα κορίτσια κάναμε ποδήλατο...
Καλά περνούσαμε. Δεν είμασταν πλούσιοι ούτε και φτωχοί όμως...
Πηγαίναμε στο σχολείο μας.
Εγώ δεν πρόλαβα, μόνο το Δημοτικό τελείωσα... Μετά ήρθε ο πόλεμος...».*

Σάντρα Κοέν⁴⁴

Κέρκυρα 1925 - Αθήνα 2015

Οι οικογένειες Κοέν, Καλωνύμου, Μάτσα και Λεοντσίνι σε ευτυχισμένες στιγμές λίγο πριν τον πόλεμο. Κέρκυρα, 1939.⁴⁵

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Κομοτηνής

Στην Κομοτηνή υπήρχε εβραϊκή κοινότητα περίπου από το 1500, μέχρι και το 1943, όταν εξοντώθηκε λόγω των ναζιστικών διώξεων στην περίοδο της Κατοχής.

Το βράδυ της 3ης προς την 4η Μαρτίου 1943, οι Βούλγαροι συνέλαβαν τους 819 Εβραίους της πόλης και -στα πλαίσια της επιχείρησης σύλληψης των Εβραίων της Αν. Μακεδονίας και της Θράκης- τους εκτόπισαν στο στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα, όπου εξοντώθηκαν. Μόνον 28 επέζησαν του Ολοκαυτώματος. Η κοινότητα αποτελούνταν από Σεφαραδίτες Εβραίους, δηλαδή Εβραίους που κατάγονταν από την Ιβηρική Χερσόνησο που εκδιώχτηκαν από την Ισπανία στα τέλη του 15ου αιώνα.

Η εβραϊκή Κοινότητα της Κομοτηνής διαλύθηκε και επίσημα το 1958 λόγω έλλειψης μελών.

Το 2004 ο Δήμος τοποθέτησε στο Δημοτικό Πάρκο Αγίας Παρασκευής Μνημείο αφιερωμένο στα θύματα του Ολοκαυτώματος.

«Η Κομοτηνή δεν ήταν βέβαια η εβραϊκή πόλη, ούτε προσπαθεί η μελέτη αυτή να αποδείξει κάτι τέτοιο. Η Μάδρε ντ' Ισραελ ήταν αναμφισβήτητα η Θεσσαλονίκη και μόνον αυτή. Όμως, επί πέντε αιώνες η παρουσία των εβραίων στην Κομοτηνή ήταν ιδιαίτερα σημαντική, αισθητή σε όλους και συνεχής, ως τη βίαιη διακοπή της».

Θρασύβουλος Ορ. Παπαστρατής⁴⁶

Ερείπια της συναγωγής της Κομοτηνής.⁴⁷

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Λάρισας

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Λάρισας ήταν και εξακολουθεί να είναι μία από τις μεγαλύτερες κοινότητες στην Ελλάδα.

Πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ζούσαν στη Λάρισα 1.120 Έλληνες Εβραίοι.

Στις 24 Μαρτίου του 1944, οι Γερμανοί συνέλαβαν 243 Εβραίους κάθε ηλικίας, φύλου, κοινωνικής θέσης και οικονομικού επιπέδου, τους οποίους και μετέφεραν σιδηροδρομικώς στο Άουσβιτς. Η κοινότητα έχασε το 35% των μελών της.

Κιονίσκος γκριζωπού μαρμάρου που βρέθηκε σε ανασκαφές στη Λάρισα. Φέρει επιγραφή, Αλεξάνδρου σχολαστικού και προστάτου, και το εβραϊκό σύμβολο της μενορά (επτάφωτης λυχνίας), 4ος-6ος αι. ή μεταγενέστερα. Το πρωτότυπο εκτίθεται στο Διαχρονικό Μουσείο της Λάρισας.⁴⁸

Μάρτιος 1944 - Εβραϊκές οικογένειες από τη Λάρισα σε καλύβες κτηνοτρόφων στον Όλυμπο, όπου κρύβονται από τους Γερμανούς.⁴⁹

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Ξάνθης

Το 1934 η κοινότητα αριθμούσε 1.100 μέλη σε μία πόλη με 35.912 κατοίκους.

Τα μεσάνυχτα της 4^{ης} Μαρτίου του 1944 οι Βούλγαροι συνέλαβαν τους 550 Εβραίους της πόλης και τους συγκέντρωσαν σε μία καπναποθήκη της οδού Σαλαμίνας 1. Μόνο 6 μπόρεσαν να διαφύγουν.

Στις 18 Μαρτίου 1944 ξεκίνησε η μεταφορά τους στο στρατόπεδο Τρεμπλίνκα, όπου όλοι βρήκαν τραγικό θάνατο στα κρεματόρια.

Από συνέντευξη της κ. Μπουζούρη:

*«Δεν ήταν τα βαγόνια που ξέρουμε για επιβάτες. Ήταν βαγόνια μεταφοράς ζώων. Στοιβαγμένοι άνθρωποι σημαίνει ότι δεν μπορούσαν να ξαπλώσουν, στεκόταν καθιστοί ή όρθιοι. 80-100 άνθρωποι σ' ένα βαγόνι ο ένας πάνω στον άλλον. Φρικιαστικό».*⁵⁰

Η κατεστραμμένη συναγωγή της Ξάνθης.⁵¹

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Πάτρας

Από τους Αλεξανδρινούς χρόνους καταγράφεται η πρώτη εμφάνιση Εβραίων στην Πάτρα. Φαίνεται ότι οι πρώτοι Εβραίοι ήταν σκλάβοι, που πουλήθηκαν από λαούς της Ασίας.

Στην περίοδο της κατοχής οι λιγοστοί Εβραίοι εγκατέλειψαν την Πάτρα και απέμειναν μόνο τέσσερις οικογένειες.

Στις 19 Ιανουαρίου 1970, η Ισραηλιτική Κοινότητα Πατρών κηρύχθηκε «εν αδρανεία».

«Η Εβραϊκή Κοινότητα Πατρών διαλύθηκε βίαια κατά τα πρώτα χρόνια της ελληνικής επανάστασης, ανάμεσα στα 1821 και 1829. Στα τέλη του 19ου αιώνα, μια μικρή ομάδα Εβραίων από την Κέρκυρα, τη Ζάκυνθο, την Πρέβεζα και την Άρτα εγκαταστάθηκε στην πόλη. Το 1917 η ομάδα αυτή είχε αναπτυχθεί τόσο, ώστε να οργανωθεί σε επίσημη κοινότητα και το 1921 να κτίσει συναγωγή και εβραϊκό σχολείο. Το κτήριο που στέγαζε την Εβραϊκή Συναγωγή Πατρών κτίστηκε το 1921 και βρισκόταν στην οδό Παντανάσσης 34. Κατεδαφίστηκε το 1980. Τμήματα από το εσωτερικό της Εβραϊκής Συναγωγής Πατρών εκτίθενται στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος».

Αφέντρα Μουτζάλη,

«Η Εβραϊκή Κοινότητα Πατρών κατά τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους»⁵²

*Η «Τεβά», χώρος της Συναγωγής από όπου αναγιγνώσκεται η Τορά,
της Συναγωγής Πάτρας πριν την κατεδάφιση.⁵³*

Η Κοινότητα της Παραμυθιάς

Στην Παραμυθιά Θεσπρωτίας, οι Εβραίοι είχαν έναν χώρο λατρείας, ένα μικρό διαμέρισμα στον πρώτο όροφο ενός σπιτιού, που είχε μετατραπεί σε Συναγωγή και βρισκόταν στον κεντρικό δρόμο, και ένα νεκροταφείο λίγο έξω από την πόλη στην περιοχή Γαλατά, απ' το οποίο δεν έχει απομείνει τίποτα. Έξω από την Παραμυθιά υπάρχουν τα ερείπια μιας Συναγωγής που χρονολογείται από το 200 π.Χ.

Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Παραμυθιάς

Τα βουνά της Παραμυθιάς αποτελούσαν την έδρα ισχυρών ομάδων ανταρτών, που τον Σεπτέμβριο του 1943 εξολόθρευσαν μία περίπολο έξι Γερμανών στρατιωτών. Λίγο αργότερα, οι πρώτοι έντεκα περαστικοί, διαλεγμένοι στην τύχη, εκτελέστηκαν βιαστικά.

Στη συνέχεια, οι υπηρεσίες των Ναζί κατάρτισαν μία καλά μελετημένη λίστα και μία περίπολος αποτελούμενη από Γερμανούς στρατιώτες και Τσάμηδες πολιτοφύλακες πήγαν και τράβηξαν από τα κρεβάτια τους 49 προκρίτους της πόλης (εμπόρους, έναν ιερέα, τεχνίτες, δασκάλους...), για να συμπληρωθεί έτσι η αναλογία των δέκα ντόπιων για κάθε έναν Γερμανό που σκοτωνόταν.

Εκτελέστηκαν την αυγή της 29ης Σεπτεμβρίου 1943 από ένα απόσπασμα Γερμανών, ενώ οι γείτονές τους της μουσουλμανικής πολιτοφυλακής σχημάτισαν μία ζώνη προστασίας γύρω από τον χώρο της εκτέλεσης, εμποδίζοντας έτσι κάθε απόπειρα απόδρασης. Οι Εβραίοι της Παραμυθιάς που κατέφυγαν στα Ιωάννινα γλύτωσαν έτσι, τουλάχιστον για πρώτη φορά, από την τύχη των συμπατριωτών τους.

Μια καθημερινή ημέρα στην προπολεμική Πάραμυθιά.

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Πρέβεζας

Η Ισραηλιτική Κοινότητα της Πρέβεζας υπήρξε μία από τις νεότερες ελληνικές και δημιουργήθηκε με την εγκατάσταση Εβραίων από τις γύρω πόλεις καθώς και από τη Θεσσαλονίκη, ίσως και πριν το 1800. Το 1911 έφτασε από το Παρίσι στην Πρέβεζα ο νέος καθηγητής Σολωμόν Ντανόν, ο οποίος ανέλαβε τη διδασκαλία της γαλλικής. Η Κοινότητα τότε αριθμούσε 85 οικογένειες με 160 περίπου μέλη. Το σχολείο που ήταν μικτό, με την πάροδο του χρόνου έφτασε να αριθμεί 106 μαθητές.

Το 1943 η Κοινότητα αριθμούσε 250 μέλη, τα οποία συνελήφθησαν και εξοντώθηκαν στο Άουσβιτς. Μόνο 15 άτομα διασώθηκαν, χάθηκε δηλαδή το 94% του εβραϊκού πληθυσμού.

«Οι Γερμανοί εισέβαλαν στην Ελλάδα το 1941, αλλά η Πρέβεζα δεν πέρασε στην κατοχή των Γερμανών μέχρι το φθινόπωρο του 1943. Μετά από έναν χρόνο, απελαθήκαμε στο στρατόπεδο Άουσβιτς-Μπιρκενάου στην Πολωνία. Οι γονείς μου στάλθηκαν απευθείας στον θάλαμο αερίων. Οι αδελφοί μου στάλθηκαν σε καταναγκαστικά έργα στο κρεματόριο, και εγώ για να σκάβω λάκκους. Μία Κυριακή όταν δεν έπρεπε να δουλέψουμε, ζήτησα από την προϊσταμένη του θαλάμου μου, μια Πολωνοεβραία, αν θα μπορούσα να επισκεφθώ τους αδελφούς μου στους κοντινούς κοιτώνες. Εξαγριωμένη, μου φώναξε και με χτύπησε στο πρόσωπο. Μερικές βδομάδες αργότερα, όλοι οι αδελφοί μου είχαν σκοτωθεί».

Ρένα GANI⁵⁴

Η Ρένα στάλθηκε στο στρατόπεδο γυναικών Ράβενσμπρικ και απελευθερώθηκε κατά τη διάρκεια μιας πορείας θανάτου τον Μάιο του 1945. Αργότερα μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η Συναγωγή της Πρέβεζας (Ίδρυμα Ακτία-Νικόπολις)⁵⁵

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Ρόδου και της Κω

Στο βιβλίο των Μακκαβαίων αναφέρεται για πρώτη φορά η εγκατάσταση των Εβραίων στη Ρόδο τον 2ο αιώνα π.Χ. Οι Εβραίοι της Ρόδου καταγράφονται ως ένθερμοι υπερασπιστές της πόλης εναντίον των Τούρκων, το 1480. Μετά την επίθεση των Τούρκων στο νησί έμειναν μόνο 22 εβραϊκές οικογένειες. Το 1941 ζούσαν στη Ρόδο και στην Κω, περίπου 2.000 Εβραίοι και διατηρούσαν τέσσερις Συναγωγές. Το 1944 συνελήφθησαν από τους Ναζί οι Εβραίοι της Ρόδου και της Κω και στάλθηκαν στον Πειραιά και από εκεί στο Άουσβιτς. Επέζησαν μόνο 151 άτομα.

«23 Ιουλίου 1944, μια μέρα σίγουρα καταραμένη από τον Θεό. Ήμουν ένας από εκείνους που είδαν την πορεία των άτυχων αυτών ανθρώπων που βίαια έσπρωχναν προς το λιμάνι. Ήταν μια τρομερή εμπειρία, για ένα νεαρό άνδρα 21 ετών. Ποτέ δεν μπορούσα να φανταστώ ότι η ανθρώπινη σκληρότητα θα μπορούσε να κατέβει σε ένα τέτοιο επίπεδο αθλιότητας. Για νύχτες, δεν μπορούσα να κοιμηθώ, διότι οι σκηνές αυτές περνούσαν σαν εφιάλτης από μπροστά μου. Αλλά αυτό που είδα δεν ήταν τίποτα σε σύγκριση με τις θηριωδίες που οι Εβραίοι της Ρόδου έπρεπε να υπομείνουν.»

*Gino Manicore, από το βιβλίο του *Nei cieli del Levante* (1999)⁵⁶*

Η Συναγωγή της Ρόδου.⁵⁷

Η Εβραϊκή Κοινότητα των Σερρών

Η αρχαιότερη ένδειξη παρουσίας εβραϊκού στοιχείου στην περιοχή των Σερρών ανάγεται στην εποχή της Ρωμαϊκής κυριαρχίας και τόπος δράσεως της κοινότητας τους ήταν η Αμφίπολη. Ο τόπος μέσα στο Κάστρο των Σερρών, όπου εγκαταστάθηκαν οι Εβραίοι Σεφαρδείμ, ονομαζόταν «Γιαχουτιλέρ Χαβλισή» ή «Αυλή των Εβραίων» ή «Σαράντα Οντάδες».

Η αγριότητα της δεύτερης βουλγαρικής κατοχής το 1917 ανάγκασε αρκετούς Εβραίους να εγκαταλείψουν τη γενέθλια πόλη και να καταφύγουν στη Θεσσαλονίκη.

Τη νύχτα της 4^{ης} Μαρτίου του 1943, δόθηκε η διαταγή της σύλληψης των Ελληνοεβραίων, που ζούσαν στις Σέρρες. 476 Έλληνες Εβραίοι, οδηγήθηκαν πρώτα στη Σόφια και μετά ξεκίνησε το ταξίδι για το στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα, ενώ αρκετοί πνίγηκαν στον Δούναβη, όταν ανατράπηκαν φορτηγίδες που τους μετέφεραν από την Βουλγαρική πόλη Λομ στη Βιέννη. Δεν επέστρεψε κανείς.

«Στην Ελλάδα γεννηθήκαμε. Η Ελλάδα είναι η γη των πατέρων μας. Είμαστε Έλληνες. Δεν αλλάζουμε την Εθνικότητά μας για κανένα λόγο, με καμιά αμοιβή».

Αυτή ήταν η απάντηση του Εβραϊκού Συμβουλίου Σερρών στην απαίτηση των Βουλγάρων κατακτητών, το καλοκαίρι του 1941, για προσχώρηση αρχικά της κοινότητάς τους στη βουλγαρική λέσχη Σερρών και στη συνέχεια, για αλλαγή της εθνικότητάς τους.⁵⁸

*Σχολείο Εβραϊκής κοινότητας σε αναμνηστική φωτογράφιση
μετά τη γιορτή του Χρόνου, Σέρρες 1939⁵⁹*

Εβραϊκές Κοινότητες Σουφλίου και Νέας Ορεστιάδας

Πόλη χωρίς συστηματική καταγραφή της ιστορίας του, το Σουφλί είναι οικισμός που δημιουργήθηκε μετά το 16^ο αιώνα, όταν η περιοχή του Έβρου αποτελούσε επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1943 η κοινότητα αριθμούσε 32 άτομα.

Η Κοινότητα της Νέας Ορεστιάδας συστάθηκε το 1923 και εκείνη την εποχή ήταν η μικρότερη της Ελλάδος. Η Ισραηλιτική Κοινότητα ιδρύθηκε στην τότε νέα ελληνική αυτή πόλη - πρώην "Κάραγατς" - που δημιουργήθηκε μετά τη συμφωνία της Λωζάνης. Το 1943 η Κοινότητα αριθμούσε 197 μέλη.

Στις 3 Μαΐου του 1943, η μοίρα των Σουφλιωτών Εβραίων, είναι όμοια με εκείνη των Εβραίων της Νέας Ορεστιάδας. Οι κάτοικοι των δύο πόλεων του Έβρου μαζί με τους κατοίκους του Διδυμοτείχου, της ζώνης δηλαδή που βρισκόταν υπό γερμανική κατοχή, είχαν κοινή μοίρα με τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης και των γύρω από αυτήν πόλεων που τελούσαν υπό γερμανική κατοχή. Οδηγήθηκαν στο Μπίρκεναου, όπου εξοντώθηκαν όλοι.

«Η ιστορία παίζει παράξενα παιχνίδια. Αν οι Καραγατσιανοί Εβραίοι είχαν παραμείνει στην Τουρκία και δεν επέλεξαν την εγκατάστασή τους στην Ορεστιάδα, θα είχαν υποστεί το αντισημιτικό πογκρόμ του 1934, αλλά θα είχαν γλιτώσει από το Ολοκαύτωμα. Η ιστορία όμως δεν γράφεται με υποθέσεις. Οι Εβραίοι του Κάραγατς επέλεξαν να εγκατασταθούν στη νέα πόλη, την Ορεστιάδα, ταυτίζοντας τη μοίρα τους με τον Ελληνισμό, χωρίς να γνωρίζουν ότι έτσι υπέγραψαν τη θανατική τους καταδίκη, 20 χρόνια μετά».

Θρασύβουλος Παπαστρατής⁶⁰

Η φωτογραφία είναι κατά τη Γερμανική κατοχή (1941-1944). Πίσω διακρίνεται το παλιό γυμνάσιο Σουφλίου και στην κολόνα που είναι οι μαθητές, βρίσκεται η σειρήνα.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Τρικάλων

Προπολεμικά ήταν μία ευημερούσα κοινότητα 520 ατόμων. Ασχολούνταν από τον 15^ο αιώνα με την παραγωγή βαμβακερών, μεταξωτών και λινών υφασμάτων.

Στη δίμηνη αρχικά παραμονή των Γερμανών στα Τρίκαλα, αν εξαιρεθεί το περιστατικό του Ιουνίου του 1941 με την απόπειρα ταπείνωσης των Τρικαλινών Εβραίων, δεν σημειώθηκαν άλλα περιστατικά σε βάρος τους.

Πάνω από 400 μέλη της εβραϊκής κοινότητας των Τρικάλων (ποσοστό 80%) εγκατέλειψαν την πόλη την περίοδο από τον Απρίλιο του 1941 μέχρι το τέλος του 1943

Στις 25 Μαρτίου του 1944 συνελήφθησαν 139 Έλληνες Εβραίοι και μέσω Λάρισας μεταφέρθηκαν με τρένο στο Άουσβιτς, όπου εξοντώθηκαν 132.

Ένας από τους διασωθέντες ήταν και ο Βαρούχ Βαρούχ. Σε μια σειρά συνεντεύξεων που έδωσε τον Δεκέμβρη του 1967 στην Εφημερίδα «Τρικαλινά Νέα» είπε:

«Στο Άουσβιτς έζησα 11 φριχτές μέρες με χίλιες δυο στερήσεις και ταλαιπωρίες και αφάνταστη τρομοκρατία. Μια μέρα μας επιβίβασαν όλους σε βαγόνια και μας μετέφεραν σε μια δασώδη περιοχή που ονομαζόταν Μπρεσλάου. Από την επόμενη μέρα γερμανικά καμιόνια άρχισαν να ξεφορτώνουν λυόμενα σπίτια. Μέσα σε λίγες μέρες φτιάξαμε το νέο Άουσβιτς, όπου έζησα πέντε ολόκληρους φριχτούς μήνες. Από το σημείο αυτό άρχισε η περιπλάνησή μου στα γερμανικά στρατόπεδα».⁶¹

Προπολεμική φωτογραφία από εκδήλωση της Εβραϊκής Κοινότητας Τρικάλων.⁶²

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Φλώρινας

Η εβραϊκή συνοικία της Φλώρινας βρισκόταν στο νότιο τμήμα της πόλης, κατά μήκος του ποταμού Σακουλέβα και ανάμεσα στις στενές δενδροστοιχίες εκείνης της γειτονιάς. Η Ιουδαϊκή εγκυκλοπαίδεια αναφέρει ότι τον 16ο και 17ο αιώνα υπήρχαν Εβραίοι, οι οποίοι ζούσαν στη Φλώρινα.

Προπολεμικά η κοινότητα αριθμούσε 400 άτομα.

Ακριβώς δέκα ημέρες μετά το τέλος του Ιουδαϊκού Πάσχα, στις 30 Απριλίου 1943, οι Γερμανοί συγκέντρωσαν τους Εβραίους κατοίκους στις αυλές του 1ου και 2ου σχολείου, απ' όπου μεταφέρθηκαν στα τρένα τα οποία τους οδήγησαν στο Άουσβιτς. Εκεί θανατώθηκαν 329 Έλληνες Εβραίοι.

Τα ελάχιστα μέλη της εβραϊκής κοινότητας, τα οποία κατόρθωσαν να σωθούν από το Ολοκαύτωμα, μεταγενέστερα έφυγαν σε άλλες χώρες και μόνο ένας Εβραίος επέστρεψε στη Φλώρινα μετά τον πόλεμο.

«Οι Εβραίοι της Φλώρινας είναι μια παρουσία που παρασύρθηκε από το «θολό ποτάμι» της μη-μνήμης και της απουσίας της μετα-μνήμης. Ό,τι απέμεινε σ' αυτήν την άκρια της ελλαδικής επικράτειας είναι το σύνορο, το ποτάμι και η σιωπή».

Γιώργος Λιόλιος⁶³

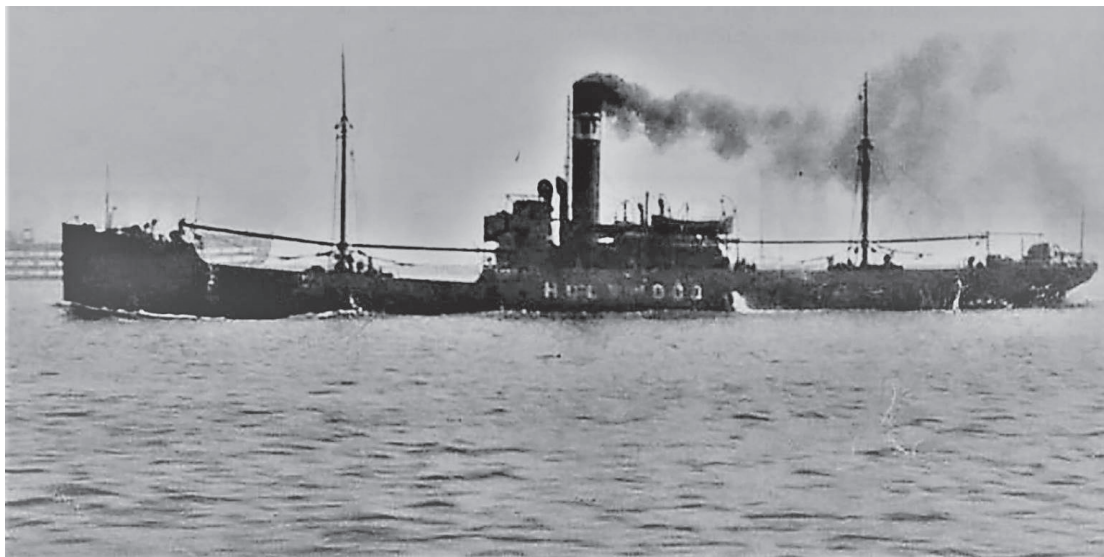
Το Εβραϊκό Σχολείο της Φλώρινας το 1925.⁶⁴

Η Εβραϊκή Κοινότητα Χανίων

Στην Κρήτη ο εβραϊκός πληθυσμός είχε μακράιωνη παρουσία. Ήμερώματα της 21^{ης} Μαΐου 1944 ξεκίνησαν οι συλλήψεις από την εβραϊκή συνοικία και ακολούθησαν οικογένειες που έμεναν εκτός εβραϊκής. Μαζεύτηκαν σχεδόν όλοι οι εβραίοι που βρίσκονταν στην πόλη, με εξαίρεση 2-3 άτομα που κατάφεραν να διαφύγουν. Παρέμειναν κρατούμενοι στις φυλακές της Αγιάς για κάποιες μέρες. Κατόπιν μεταφέρθηκαν στο Ηράκλειο, όπου επιβιβάστηκαν στο πλοίο «Τάναϊς». Ήμερώματα της 9^{ης} Ιουνίου 1944, κάποιες ώρες μετά τον απόπλου του «Τάναϊς», το βρετανικό υποβρύχιο 'Vivid' torpilled την νηοπομπή. Δεν υπήρξαν επιζώντες κρατούμενοι από το ναυάγιο. Τα Χανιά έκτοτε απώλεσαν πλήρως τον εβραϊκό πληθυσμό τους. 258 Εβραίοι πνίγονται στο ναυάγιο του Τάναϊς.⁶⁵

Η Συναγωγή των Χανίων.⁶⁶

*Το ελληνικό πλοίο με γερμανική σημαία TANAÏΣ
(μετονομάστηκε το 1935, το αρχικό του όνομα ήταν HOLLYWOOD)*

*... «σε ένα φλιτζάνι θα κοιτώ το μέλλον
αχνές τις πατημασιές από μορφές που θα 'ρθουν
ανάλαφρες και φτερωτές θα κατεβαίνουν
ντυμένες με ρούχα ξένα
σε μηχανές αλλόκοτες που ταξιδεύουν
όταν
θ' ακούγεται το βουητό τα' ανέμου
στην ίδια εκείνη θάλασσα
όπως τότε
που φρικαλέο γύρισμα
τη νέκρωσε με θαύμα» ...*

Βεντούρας Ιωσήφ, TANAÏΣ⁶⁷

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Χαλκίδας

Η Ρωμανιώτικη Εβραϊκή Κοινότητα Χαλκίδας κατά μία εκδοχή θεωρείται η παλαιότερη κοινότητα Εβραίων στην Ευρώπη. Ακόμα και αν σύμφωνα με το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο δεν είναι η αρχαιότερη, είναι όμως η μοναδική στην Ευρώπη που βιώνει στην ίδια πόλη, αδιάκοπα, επί 2.500 χρόνια.

Κατά τη διάρκεια της Γερμανικής κατοχής η Εβραϊκή Κοινότητα της Χαλκίδας είναι από τις λίγες που από τα 327 μέλη της χάθηκαν μόνο τα 22. Αυτό οφείλεται στην προστασία που προσέφεραν οι Χαλκιδέοι κάτοικοι, οι Αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης αλλά και ο Μητροπολίτης Γρηγόριος, ο οποίος έκρυψε και τα Ιερά σκεύη της Συναγωγής σε χώρο της Μητρόπολης.

«Θυμάμαι ότι, όταν έφυγαν οι Γερμανοί από τη Χαλκίδα, επέστρεψε πρώτα ο πατέρας και ο θεός μου, για να φτιάξουν το μαγαζί και το σπίτι που ήταν επιταγμένο. Αργότερα επέστρεψε όλη η οικογένεια. Ο πατέρας μου βρήκε άδειο το μαγαζί, καθώς είχαν πάρει και τα λιγιστά εμπορεύματα που είχε αφήσει. Σε αυτή τη δύσκολη στιγμή, οι χριστιανοί φίλοι του πατέρα μου ανταπέδωσαν τη βοήθεια που τους είχε προσφέρει παλαιότερα, δανείζοντάς του χρήματα και εμπορεύματα για να ξαναφτιάξει το μαγαζί, το οποίο λειτούργησε από την αρχή μαζί με τα εμπορεύματα που είχε αφήσει να του τα φυλάξουν».

*Μαίρ Σ. Μάιση
Συνέντευξη στη Δέσποινα Παταρόκα, 20 Απριλίου 2015⁶⁸*

Γάμος στην Εβραϊκή Συναγωγή της Χαλκίδας το 1929.⁶⁹

Αποκαλυπτήρια ανακατασκευασμένης αναθηματικής στήλης
στον Σ.Σ. Λιανοκλαδίου στη μνήμη των Εβραίων που βασανίστηκαν
στα καταναγκαστικά έργα της γραμμής Λιανοκλαδίου – Καρυάς

Μία άγνωστη πτυχή της κατοχικής ιστορίας και του Ολοκαυτώματος των Ελλήνων Εβραίων ήρθε στο φως της δημοσιότητας με τα αποκαλυπτήρια της ανακατασκευασμένης αναθηματικής στήλης για τους Εβραίους, που εστάλησαν από τους Ναζί για καταναγκαστική εργασία στο σιδηροδρομικό δίκτυο της περιοχής Λιανοκλαδίου – Καρυάς.

«Οι πρώτοι Εβραίοι ήρθαν (στα κάτεργα) μετά το μπλόκο που έγινε στην οδό Μιζραχή, στον συνοικισμό 151, από τους Γερμανούς και τους Εβραίους πολιτοφύλακες. Τους πρώτους τους έπιασαν ενώ περπατούσαν στον δρόμο και τη δεύτερη φουρνιά την εξείρεσαν από τις αποστολές που είχαν ήδη αρχίσει. Τον Απρίλιο του 1943, πήραν τους άγαμους και τους έστειλαν στα έργα για να δουλέψουν στην οργάνωση Todt. Την πρώτη φορά έπιασαν γύρω στους 500 στο μπλόκο του 151 και τη δεύτερη άλλους περίπου 500, που εξαιρέθηκαν από τις αποστολές. Αυτοί που εξαιρέθηκαν θεωρούσαν τους εαυτούς τους πολύ άτυχους, επειδή νόμιζαν ότι ενώ αυτοί θα λιώνουν στα κάτεργα των Γερμανών, οι άλλοι θα πάνε στην Πολωνία, στην Κρακοβία, και θα πιάσουν καλά πόστα και καλές δουλειές. Μεγάλη ειρωνεία, καθώς στην πραγματικότητα οι άλλοι είχαν ήδη εξοντωθεί στους θαλάμους αερίων», αφηγείται ο κ. Ασσαέλ και συνεχίζει περιγράφοντας τις συνθήκες στο εργοτάξιο του Λιανοκλαδίου, που σε σχέση με την Καρυά ήταν πολύ καλύτερες.

«Εκεί πέρα, το φαγητό ήταν φριχτό (μουχλιασμένο ψωμί και μια λαχανόσουπα) και δεν υπήρχε νερό. Χειμώνα-καλοκαίρι τούς έδιναν μόλις ένα λίτρο νερό για όλη τη μέρα. Οι δε τυφεισμοί και ξυλοδαρμοί ήταν στην καθημερινή διάταξη, στην Καρυά. Όποιοι κατόρθωσαν να το σκάσουν από εκεί, έφυγαν με την ψυχή στο στόμα».

Ανδρέας Ασσαέλ⁷⁰

«Στην Ιερή Μνήμη των Ελλήνων Εβραίων που από τον Μάρτιο μέχρι τον Αύγουστο του 1943 εργάστηκαν και βασανίστηκαν σε καταναγκαστικά σιδηροδρομικά έργα της περιοχής. Όσοι δεν εκτελέστηκαν κατά τη διάρκεια και μετά το τέλος των εργασιών, όπως έγινε στον Σ.Σ. Καρυάς, εκτοπίστηκαν από τις ναζιστικές γερμανικές δυνάμεις στο στρατόπεδο του Άουσβιτς/Μπίρκεναου».

Η καθημερινότητα των Ελλήνων Εβραίων στο Άουσβιτς

Η καθημερινότητα των Ελλήνων Εβραίων στο Άουσβιτς, όπως και των υπόλοιπων κρατούμενων, ήταν απίστευτα σκληρή και απάνθρωπη. Η επιβίωση σε ένα από τα πιο διαβόητα στρατόπεδα συγκέντρωσης των Ναζί απαιτούσε τεράστια αντοχή και τύχη. Αρχικά, μεταφέρονταν στο Άουσβιτς κυρίως με τρένα σε συνθήκες απίστευτου συνωστισμού και χωρίς επαρκή τροφή ή νερό. Η διαδρομή διαρκούσε πολλές μέρες, και πολλοί δεν επιβίωναν στο ταξίδι. Κατά την άφιξή τους, οι κρατούμενοι υποβάλλονταν σε μια διαδικασία επιλογής. Όσοι θεωρούνταν ικανοί για εργασία στέλνονταν στα στρατόπεδα, ενώ οι υπόλοιποι, συμπεριλαμβανομένων ηλικιωμένων, ασθενών και παιδιών, οδηγούνταν απευθείας στους θαλάμους αερίων.

Οι επιζώντες της αρχικής επιλογής καταγράφονταν, απογυμνώνονταν και ξυρίζονταν. Τα ρούχα τους αντικαθίσταντο με ριγωτές στολές και οι αριθμοί τους τυπώνονταν με τρόπο οδυνηρό στους καρπούς τους ακολουθώντας τους μια ζωή.

Συγκλονίζει η αφήγηση του 16χρονου τότε Ισαάκ Μιζάν, που είδε τους Γερμανούς να εισβάλουν στην Άρτα, συλλαμβάνοντας αυτόν και την οικογένειά του, καθώς και όσους Εβραίους κατοικούσαν στην περιοχή. Στο προαύλιο του πολωνικού στρατοπέδου συγκέντρωσης έγινε η πρώτη διαλογή. Εκεί απέκτησε το πρώτο και μοναδικό του «τατουάζ». Τον αριθμό 182641, που μέχρι σήμερα τον ακολουθεί χαραγμένος στο χέρι του. *«Μας κατεβάσανε απ' τα βαγόνια και έπεφτε καμιά βουρδουλιά. Μας χώρισαν σε άνδρες και γυναίκες και μας εξέταζε ένας γιατρός των Ες-Ες. Όσους ήτανε για τα κρεματόρια, τους φορτώναν σε φορτηγά. Γυναίκες με παιδιά πήγαιναν κατευθείαν στους φούρνους. Το τραγικότερο όλων ήταν τα μικρά κοριτσόπουλα που νόμιζαν ότι πηγαίνοντας στο μέρος των φορτηγών θα τύχουν καλύτερης μεταχείρισης και παίρναν παιδάκια στην αγκαλιά τους. Ήταν το λάθος το μεγάλο για τα κορίτσια αυτά. Όπως και για τους άντρες, οι οποίοι άλλοι έκαναν τους κουτσούς, άλλοι έκαναν τους στραβούς και γι' αυτούς υπήρχε η ίδια μοίρα, γιατί τους ξεχωρίσαν, τους βάλαν στα φορτηγά και τους πήγαν κατευθείαν για τα κρεματόρια»*, διηγείται ο Ισαάκ Μιζάν.

Η καθημερινότητα στο στρατόπεδο ήταν ανελέητη. Οι κρατούμενοι εργάζονταν για 12-14 ώρες την ημέρα σε εξαιρετικά σκληρές συνθήκες, συχνά σε εργοστάσια ή κατασκευαστικά έργα. Οι κρατούμενοι λάμβαναν ελάχιστο φαγητό, συνήθως λίγο ψωμί και ένα κομμάτι βραστού λάχανου ή πατάτας. Οι συνθήκες στέγασης ήταν απάνθρωπες.

Οι κρατούμενοι κοιμούνταν σε υπερπλήρεις ξύλινες κατασκευές χωρίς επαρκή θέρμανση, ακόμα και τον χειμώνα. Η υγιεινή ήταν ανύπαρκτη, γεγονός που οδήγησε σε εξάρσεις ασθενειών. Τα μπάνια ήταν σπάνια και οι τουαλέτες ελάχιστες και βρώμικες. Οι κρατούμενοι υπέφεραν από συνεχή σωματική και ψυχολογική βία από τους φρουρούς. Εκτελέσεις και βασανιστήρια ήταν καθημερινό φαινόμενο.

Οι Έλληνες Εβραίοι συχνά έρχονταν αντιμέτωποι με τη γλωσσική δυσκολία, καθώς πολλοί δεν γνώριζαν γερμανικά ή πολωνικά. Αυτό τους έκανε ακόμη πιο ευάλωτους και απομονωμένους. Ο Χάινς Κούνιο, 15 ετών το 1943, μεταφέρθηκε μαζί με την οικογένεια του στο Άουσβιτς με την πρώτη αποστολή Εβραίων προς το στρατόπεδο της φρίκης. Τους συγκέντρωσαν στο προαύλιο και ρώτησαν αν μιλάει κάποιος γερμανικά. Ήταν οι μόνοι που τα μιλούσαν, επειδή η μητέρα του καταγόταν από τη γερμανόφωνη Σουδητία της Τσεχοσλοβακίας κι έτσι ανέλαβαν τον ρόλο των διερμηνέων, που όπως αργότερα κατάλαβε, τους χάρισε και την επιβίωση τους.

«Η άφιξη σίγουρα υποθέτω ήταν και αυτή προγραμματισμένη να είναι, όπως ήτανε. Κι αυτό για να σπάσει το ηθικό. Όλα τα τρένα στο Auschwitz έφταναν τη νύχτα. Άνοιξαν την πόρτα μετά βίας, ξέρετε η πόρτα ήταν συρόμενη και άνοιγε μόνον απ' έξω, φωνάζοντας «κατεβείτε» και άρχισαν το ξυλοκοπάνισμα με ραβδιά μεγάλα. Μιλούσανε και δεν καταλάβαινε κανένας και τότε ρώτησαν ποιος μιλάει γερμανικά. Οι μόνοι, οι οποίοι βγήκαμε μπροστά ήμασταν εμείς, οι τέσσερις. Πατέρας, μητέρα και δυο παιδιά. Τα παιδιά δεν δικαιούνταν να ζήσουν. Στέλνονταν στα κρεματόρια χωρίς διαλογή. Εμάς μας χρειάζονταν όμως και μας κράτησαν», θα πει ο Χάινς Κούνιο.

«Πριν να μεταφερθούμε στο στρατόπεδο υπήρχε ένας ειδικός εκεί, ο οποίος σου χάραζε τον αριθμό σου. Ήταν δύο πένες, η μία πάνω στην άλλη. Η μία τρυπούσε το δέρμα και η άλλη έχυne το μελάνι από πάνω. Ο αριθμός μου ήταν ο 109565. Και παρατηρείστε τον ότι είναι καλογραμμένος. Το βλέπετε; Οι άλλοι ήταν κακογραμμένοι», διηγείται στον φακό του Ρεπορτάζ Χωρίς Σύνορα, δείχνοντας το δικό του «τατουάζ». *«Ένα τατουάζ που με ακολουθεί μια ολόκληρη ζωή. Αριθμός της πρώτης αποστολής στο Άουσβιτς»,* θα πει εξηγώντας ότι ο επίσης κατάδικος που είχε επιφορτιστεί με το καθήκον της χάραξης των αριθμών κρατουμένων, φρόντισε ιδιαίτερα τον δικό του, επειδή και οι δύο μιλούσαν γερμανικά. *«Εσείς μιλάτε Γερμανικά και 'γω μιλάω Γερμανικά. Θα σας κάνω ωραίο αριθμό για να με θυμάστε για όλη σας τη ζωή. Σας τον κάνω μικρό»,* του είχε πει ενώ τον τρυπούσε.

Πράξεις Αντίστασης από Έλληνες Εβραίους στο Άουσβιτς

Παρά τις ανείπωτες δυσκολίες, υπήρχαν περιπτώσεις όπου οι κρατούμενοι βοηθούσαν ο ένας τον άλλο. Μικρές πράξεις αντίστασης και αλληλεγγύης ανύψωναν το ηθικό τους και τους έδιναν ελπίδα. Οι πράξεις αντίστασης των Εβραίων στο Άουσβιτς, αν και περιορισμένες λόγω των εξαιρετικά σκληρών συνθηκών, ήταν σημαντικές και έδειξαν το θάρρος και την αλληλεγγύη τους. Ακολουθούν ορισμένες αξιοσημείωτες περιπτώσεις.

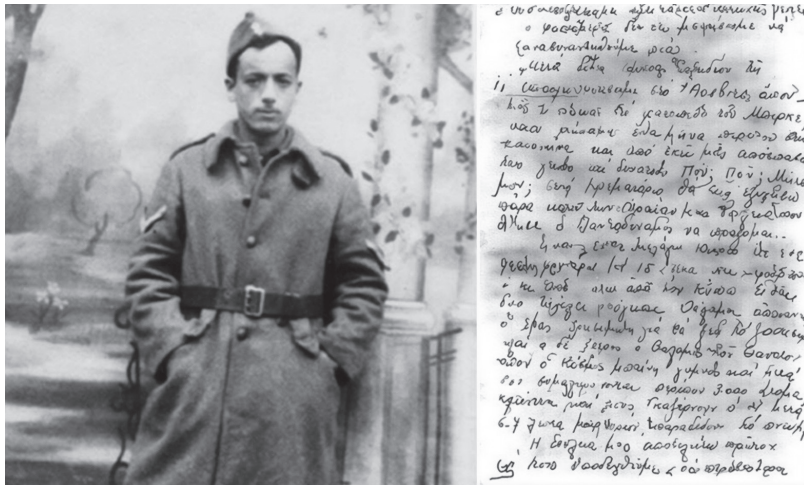
1. Η Εξέγερση των Ζοντερκομάντο

Μία από τις πιο γνωστές πράξεις αντίστασης στο Άουσβιτς ήταν η εξέγερση των Ζοντερκομάντο (Sonderkommando) στις 7 Οκτωβρίου 1944. Τα Ζοντερκομάντο ήταν ομάδες κρατουμένων, κυρίως Εβραίων, που αναγκάζονταν να εργάζονται στα κρεματόρια και τους θαλάμους αερίων. Η παρουσία των Ελλήνων στο Ζοντερκομάντο φημολογείται ότι ξεκίνησε με την άφιξη στο Άουσβιτς στις 11 Απριλίου 1944 της 20ης αποστολής από την Αθήνα, 2.490 Εβραίων από Αθήνα, Άρτα, Ιωάννινα και από Θεσσαλονίκη. Οι Γερμανοί έστειλαν για εργασία στα κρεματόρια περίπου 250 με 300 άνδρες κρατουμένους, ανάμεσα στους οποίους, σύμφωνα με μαρτυρίες δυστυχώς προφορικές, ήταν ο Γιομτώβ Γιακοέλ, ο Μωίς Αρών, ο Βίκο Μπούρδο, ο Ιζάκ Μπαρούχ, ο Σαμ Καρασσο, ο Ούγκο Μπαρούχ Βενέζια, ο Ερρίκος Νεχαμά Καπόν, ο Ντάνη Μπεναχμία, ο Μαρσέλ Νατζαρή, ο Λεών Κοέν, ο Σλόμο Βενέτσια, ο Μορίς Βενέτσια, ο Ντάριο Γκαμπάϊ, ο Ιωσήφ Σακάρ, ο Αβραάμ Ντράγκον, ο Σλόμο Ντράγκον και ο Ιάκωβος Γκαμπάϊ.

Η ομάδα σε συνεργασία με άλλους κρατουμένους από διάφορες εθνικότητες, κατάφερε να οργανώσει μια εξέγερση. Χρησιμοποιώντας εκρηκτικά που είχαν κρυφά εισαχθεί από γυναίκες εργάτριες, οι εξεγερμένοι ανατίναξαν το Κρεματόριο IV. Η ιστορία της εξέγερσης έχει περάσει στην ιστορία του Άουσβιτς μέσα από τις μαρτυρίες πολλές κρατουμένων και μερικά ιστορικά στοιχεία των αρχείων του Auschwitz State Museum. Από τις μαρτυρίες, πιο αξιόπιστες μπορούν να θεωρηθούν οι καταγραφές του Λέοντα Κοέν, που ανήκε στην ομάδα του Κρεματορίου III, ο οποίος ήταν ηγετικό στέλεχος της Αντίστασης στην προετοιμασία της γενικής εξέγερσης του στρατοπέδου και

του Φίλιπ Μύλερ, του μοναδικού επιζώντα και αυτόπτη μάρτυρα των γεγονότων, όπως διαδραματίστηκαν στο Κρεματόριο IV.

Αν και η εξέγερση καταπνίγηκε γρήγορα και οι περισσότεροι συμμετέχοντες εκτελέστηκαν, αυτή η πράξη αντίστασης έδειξε την αποφασιστικότητα των κρατουμένων να πολεμήσουν για την ελευθερία τους. Ο ιστορικός Steven Bowman γράφει για την εξέγερση αυτή πως ήταν μια πράξη μοναδική, ως η μόνη περίπτωση ένοπλης αντίστασης στο Άουσβιτς. Ο ηρωισμός και η ανδρεία των Εβραίων που πήραν μέρος μεγαθύνεται από το γεγονός ότι λειτούργησαν σε ένα καθεστώς πλήρους απομόνωσης. Παρά το γεγονός ότι συνεργάστηκαν με διάφορες ομάδες από το αντιστασιακό κίνημα στο στρατόπεδο, με το οποίο είχαν σχεδιάσει από κοινού τη γενική εξέγερση, θα έπρεπε να αγωνιστούν μόνοι για τον εαυτό τους. Την ημέρα της εξέγερσης ήταν εντελώς μόνοι τους...

Ο Μαρσέλ Νατζαρή θεωρείται ότι συμμετείχε στην εξέγερση των Ζοντερκομάντο

Η εξέγερση απέτυχε, διότι δεν υπήρξε καμιά εξωτερική βοήθεια στους κρατουμένους που εξεγέρθηκαν και το σύνολο των κρατουμένων στο στρατόπεδο δεν συμμετείχε στον αγώνα τους. Ωστόσο, η ημέρα της εξέγερσης Ζοντερκομάντο έγινε

σύμβολο εκδίκησης και εμφύχωσης για τους υπόλοιπους φυλακισμένους. Στον χώρο της δολοφονίας χιλιάδων και χιλιάδων θυμάτων, αυτοί μόνο ήταν οι Εβραίοι που πολέμησαν. Στο τεράστιο στρατόπεδο με τους δεκάδες χιλιάδες κρατούμενους, μια χούφτα Εβραίων δεν αποδέχτηκε την προδιαγεγραμμένη μοίρα της.

2. Απόκρυψη και Διάσωση

Ορισμένοι Έλληνες Εβραίοι κατάφεραν να βοηθήσουν άλλους κρατούμενους κρύβοντας τους ή παρέχοντάς τους βοήθεια. Αυτό συχνά περιλάμβανε την απόκρυψη τροφίμων ή ρούχων, τη μοιρασιά του φαγητού, την αλληλοϋποστήριξη, την παροχή συναισθηματικής ενθάρρυνσης, καθώς και την παροχή πληροφοριών σχετικά με τις κινήσεις των Ναζί. Μερικοί Έλληνες Εβραίοι συμμετείχαν σε ευρύτερες ομάδες αντίστασης μέσα στο στρατόπεδο και συνεργάζονταν για την παροχή υποστήριξης στους κρατούμενους. Αυτές οι πράξεις βοήθησαν τους κρατούμενους να διατηρήσουν την ανθρωπιά και την αξιοπρέπειά τους.

3. Καταγραφή και Διατήρηση Αρχείων

Ορισμένοι κρατούμενοι, μεταξύ αυτών και Έλληνες εβραίοι, προσπάθησαν να καταγράψουν τις φρικαλεότητες που λάμβαναν χώρα στο Άουσβιτς. Εβραίοι που κρύβονταν με τη βοήθεια Ελλήνων συμπατριωτών τους, για να μην μεταβούν στο Άουσβιτς καταφέροντας τελικά να σωθούν, θεώρησαν σωστή την καταγραφή των κινήσεών τους σε ημερολόγιο, ώστε να μη σκεπάσει τα γεγονότα η λήθη. Αυτές οι καταγραφές, που περιλάμβαναν ημερολόγια, σημειώσεις και σκίτσα, ήταν μια μορφή πνευματικής αντίστασης και είχαν ως στόχο να διασφαλίσουν ότι οι θηριωδίες δεν θα ξεχαστούν ποτέ.

Χαρακτηριστική η περίπτωση της Ροζίνας Ασσέρ Πάρδο, της Θεσσαλονικιάς «Άννας Φρανκ», όπως την αποκαλούν, για την οποία γνωρίζουμε ότι έζησε «548 ημέρες με άλλο όνομα», σχεδόν ενάμιση χρόνο μέσα στην απόλυτη σιωπή, σ' ένα διαμέρισμα του τρίτου ορόφου στην οδό Τσιμισκή 113, με μοναδική διέξοδο στα παιδικά της όνειρα το ημερολόγιο που κρατούσε, ενόσω η ίδια και η οικογένειά της κρύβονταν από τους ναζί. Στη Ροζίνα, η Φαίδρα Καρακώτσου είχε δώσει το όνομα Ρούλα αφού για τους

γείτονες, η ίδια και οι δύο αδελφές της ήταν ανιψιές του γιατρού και της συζύγου του. «Έζησα με το ψεύτικο όνομα 548 ημέρες, 18 μήνες, ενάμιση χρόνο», έλεγε. Με προτροπή του πατέρα της, η 10χρονη Ροζίνα Ασσέρ Πάρδο άρχισε να καταγράφει συμβάντα, σκέψεις και συναισθήματα για εκείνες τις δύσκολες μέρες του εγκλεισμού σ' ένα ημερολόγιο, το οποίο φυλάσσεται σήμερα στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος ως παρακαταθήκη μνήμης για τις επόμενες γενιές.

*Ο Χαΐμ και η Ευγενία Πάρδο με τις κόρες τους, Λιλή (1929-2012) και Ροζίνα (1933-2020).
Credit photo: Αρχείο Βίκτωρ Ασσέρ.*

Γι' αυτήν η ταράτσα δεν ήταν απλώς χώρος παιχνιδιού αλλά «...ο κόσμος μου όλος», όπως έλεγε. Προτού συμπληρώσει δέκα χρόνια ζωής, βρέθηκε μαζί με την οικογένειά της να κρύβεται στο διαμέρισμα της οικογένειας του γιατρού Γιώργου

Καρακώτσου και της συζύγου του Φαίδρας, προκειμένου να γλιτώσει από τα στρατόπεδα θανάτου του Γ' Ράιχ, όπου οδηγήθηκε η συντριπτική πλειονότητα των εβραίων πολιτών της Θεσσαλονίκης.

Έφυγε από τη ζωή πλήρης ημερών, αλλά και με ψυχική πληρότητα θα έλεγε κανείς, αφού είχε προλάβει τόσο να καταγράψει όλα όσα βίωσε στο βιβλίο της «548 ημέρες με άλλο όνομα» (σ.σ. μεταξύ άλλων έχει μεταφραστεί και στα γερμανικά από το Πανεπιστήμιο του Βερολίνου) όσο και να μιλήσει για τη φρίκη των ημερών και το Ολοκαύτωμα σε εκατοντάδες παιδιά -και όχι μόνο- προκειμένου να διασφαλίσει πως «ποτέ ξανά» δεν θα διαπραχθούν τέτοια ειδεχθή εγκλήματα.

«Αυτό που χαρακτήριζε εκείνη την εποχή ήταν η απόλυτη σιωπή», έλεγε κάποια χρόνια πριν, σε μια αφήγησή της για τις ανάγκες του ντοκιμαντέρ «Φιλιά εις τα παιδιά» του Βασίλη Λουλέ, όπου περιέγραφε τον καιρό εκείνο, που τον ουρανό της Ευρώπης σκέπαζε η ναζιστική μπότα. «Όλο εκείνο το διάστημα δεν θυμάμαι ν' ακούσαμε μουσική, δεν θυμάμαι να φωνάξαμε σαν παιδιά ή να παίξαμε ένα τρελό κυνηγητό. Ενάμιση χρόνο δεν ξέρω κι αν ακούγαμε τους εαυτούς μας να μιλάμε, εκτός το βράδυ, που έκλειναν τα πάντα και μαζευόμασταν γύρω από μια λάμπα πετρελαίου να φάμε αυτό το φτωχικό βραδινό που τρώγαμε. Εμείς, με τη φαντασία των παιδιών, δημιουργούσαμε εικόνες και παραστάσεις. Ήταν η απόλυτη σιωπή», θυμόταν. «Ευτυχώς υπήρχε το παιχνίδι. Πώς συνεννοούμασταν για το παιχνίδι δεν ξέρω, ίσως μιλώντας χαμηλόφωνα, γιατί ήμασταν στην ταράτσα. Δεν μας έβλεπε κανείς. Είχε ένα πεζουλάκι μόνο, στο οποίο ανεβαίναμε και το κάναμε καράβι και παίζαμε ότι αρμενίζαμε σε θάλασσες ελεύθερες από Γερμανούς. Ήταν το πιο ωραίο μας παιχνίδι. Αυτή η ταράτσα ήταν όλος μου ο κόσμος».

Μιας άλλης μορφής καταγραφή στιγμιοτύπων έχουμε από τον εβραϊκής καταγωγής Πολωνό φωτορεπόρτερ Henryk Ross (1910 - 1991), που ήταν ένας από τους 877 επιζώντες του γκέτο Lodz της Πολωνίας, όπου περισσότεροι από 200.000 άνθρωποι έζησαν εγκλειστοί από τους ναζί μεταξύ του 1940 και του 1945. Ο Ross ήταν ο επίσημος φωτογράφος του γκέτο, το οποίο διηύθυνε το καθοδηγούμενο από το ναζιστικό καθεστώς Εβραϊκό Συμβούλιο. Ήταν ένας από τους προνομιούχους του γκέτο, υπεύθυνος για τις φωτογραφίες των επίσημων εγγράφων, αλλά και για τις εικόνες προπαγάνδας που προωθούσαν την παραγωγικότητα του γκέτο. Ανεπίσημα και με μεγάλο κίνδυνο της

ζωής του ο Ross κατέγραφε την ωμή πραγματικότητα και την τραγωδία της καθημερινής ζωής στο γκέτο με αποκορύφωμα τις χιλιάδες απελάσεις στα στρατόπεδα θανάτου της Πολωνίας.

Τα πρώτα δύο χρόνια ο Ross κυκλοφορούσε ελεύθερα με την κάμερά του. Φωτογράφιζε τους Εβραίους που δούλευαν στα 100 και πλέον εργοστάσια της περιοχής, την εβραϊκή αστυνομία που απολάμβανε καλύτερες συνθήκες διαβίωσης από τους εργάτες, αλλά και τη ζωή στους γεμάτους με συρματοπλέγματα δρόμους του γκέτο. Μετά το 1941 φαίνεται ότι προσπαθεί να κρυφτεί. Τραβάει τις φωτογραφίες του από περιεργές γωνίες· πίσω από πόρτες, μέσα από χαραμάδες ή μέσα από το παλτό του.

Παρ' όλη τη δυσκολία κατάφερε να καταγράψει το τεράστιο πλήθος που μαζευτόταν στα καθημερινά συσσίτια, τα παιδιά που έσκαβαν το χώμα αναζητώντας τροφή ή ξύλα για να ζεσταθούν και λίγο αργότερα το 1942 -όταν θα αρχίσουν οι πρώτες «μετεγκαταστάσεις», όπως τις χαρακτήριζε το ναζιστικό καθεστώς- τα φορτωμένα με παιδιά κάτω των 10 ετών και ηλικιωμένους άρρωστους κάρα, που τα οδηγούσαν στο Κέλμνο, ένα στρατόπεδο θανάτου 30 μίλια μακριά.

Λίγο πριν το κλείσιμο του γκέτο έθαψε τα αρνητικά του, ώστε να σωθεί μεταπολεμικά κάποια καταγραφή της τραγωδίας, δηλαδή της πλήρους εξάλειψης των Εβραίων του Lodz από τους δήμιους των Ναζί. Ο ίδιος θα πει: «Φοβόμουν την ολική εξαφάνιση των Πολωνών Εβραίων. Ήθελα να αφήσω ένα ιστορικό αρχείο του μαρτυρίου μας». Το καλοκαίρι του 1944, όταν πια ήταν βέβαιο ότι η Γερμανία θα χάσει τον πόλεμο, ξεκίνησε η εκκαθάριση του γκέτο. Ο Ross, ο οποίος μέχρι τότε είχε γλιτώσει από τη διαδικασία «μετεγκατάστασης» λόγω της εργασίας του, είδε το τέλος να έρχεται και προβλέποντας «την ολική εξαφάνιση των Εβραίων της Πολωνίας», όπως ο ίδιος παραδέχτηκε αρκετά χρόνια αργότερα, έθαψε περισσότερα από 6.000 αρνητικά και φωτογραφίες συσκευασμένα μέσα σε ένα ξύλινο δοχείο. Ο Ross επέστρεψε στο αρχείο του το 1945 μετά την απελευθέρωση του γκέτο από τον Κόκκινο Στρατό και βρήκε ότι τουλάχιστον ο μισός από τον θαμμένο θησαυρό του είχε αντέξει τη φθορά και την υγρασία του εδάφους.

Δ. Η Επιβίωση - στη Διάρκεια, το Τέλος και τη Μεταπολεμική Εποχή

Παρά τις προσπάθειες της ναζιστικής Γερμανίας να εξοντώσει όλους τους Εβραίους της Ευρώπης, αρκετοί επέζησαν. Η επιβίωση είχε διάφορες μορφές και σε κάθε περίπτωση ήταν δυνατή μόνο χάρη σε ένα εξαιρετικό συνδυασμό συγκυριών, επιλογών, βοήθειας από άλλους και φυσικά, τύχης. Έτσι, ορισμένοι επέζησαν δραπετεύοντας από την γερμανοκρατούμενη Ευρώπη πριν από την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου παρά τα σημαντικά εμπόδια στη μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Μεγάλη Βρετανία και άλλες περιοχές εκτός γερμανικού ελέγχου. Ακόμη και μετά την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, κάποιοι Εβραίοι κατάφεραν να διαφύγουν, όπως πχ. περίπου 200.000 Πολωνοί Εβραίοι, που διέφυγαν από τη γερμανική κατοχή της Πολωνίας. Αυτοί ειδικά επέζησαν από τον πόλεμο κάτω από σκληρές συνθήκες, αφού οι σοβιετικές αρχές τους απέλασαν ανατολικότερα, προς το εσωτερικό της Σοβιετικής Ένωσης.

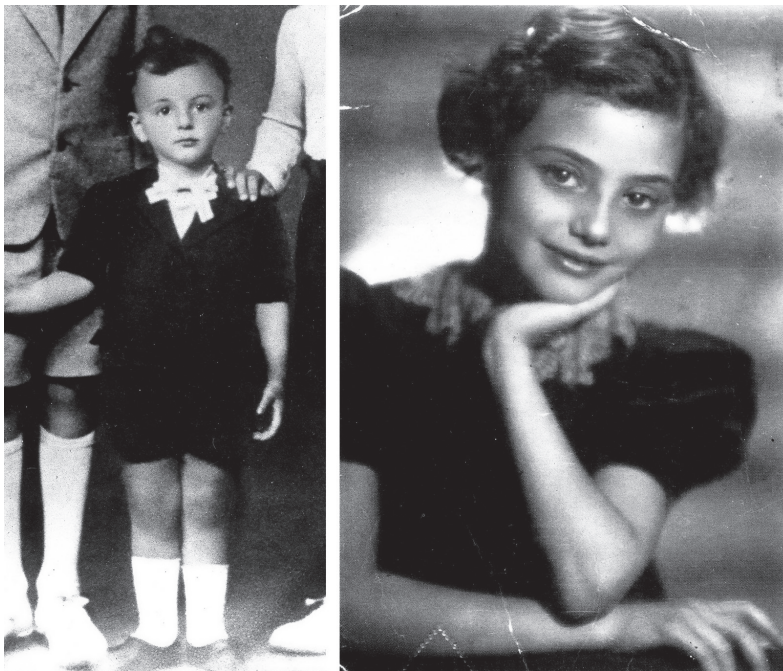
Ένας μικρότερος αριθμός Εβραίων επέζησε εντός της γερμανοκρατούμενης Ευρώπης κυρίως λόγω της βοήθειας και της συμπαράστασης συνανθρώπων τους διαφόρων εθνικοτήτων, ακόμα και Γερμανών. Σε όλη την Ευρώπη, υπήρχαν μη Εβραίοι που διακινδύνεψαν σοβαρά, για να βοηθήσουν τους Εβραίους γείτονες, φίλους τους, αλλά και αγνώστους να επιβιώσουν. Βρήκαν κρυψώνες για τους Εβραίους, τους προμήθευσαν με πλαστά έγγραφα που προσέφεραν την προστασία της πλαστής χριστιανικής ταυτότητας, ή τους παρείχαν τρόφιμα και προμήθειες. Άλλοι Εβραίοι επιβίωσαν ως μέλη αντάρτικων αντιστασιακών κινήσεων. Τέλος, ορισμένοι κατάφεραν παρά τις ελάχιστες πιθανότητες να επιβιώσουν από τον εγκλεισμό τους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, τα γκέτο, ακόμη και τα κέντρα εξόντωσης.

Τα κρυμμένα παιδιά

Τα κρυμμένα παιδιά της Κατοχής (1941-1944) στην Ελλάδα αποτελούν ένα συγκλονιστικό κεφάλαιο της ιστορίας του Ολοκαυτώματος και της αντίστασης κατά των Ναζί. Στην Ελλάδα της Κατοχής, εκατοντάδες εβραίοπουλα σώθηκαν από τον ναζιστικό διωγμό ζώντας για χρόνια κρυμμένα, με άλλη ταυτότητα. Οι μέθοδοι απόκρυψης διέφεραν, ανάλογα με τις δυνατότητες των ανθρώπων που τα βοηθούσαν. Πολλά παιδιά βρήκαν καταφύγιο σε μοναστήρια και εκκλησίες, όπου μοναχοί και κληρικοί τους προσέφεραν άσυλο και τροφή. Πολλοί Έλληνες χριστιανοί φιλοξένησαν κρυφά εβραίοπουλα στα σπίτια τους, μερικές φορές υιοθετώντας ψευδώνυμα και παριστάνοντας ότι ήταν μέλη της οικογένειάς τους. Πολλά παιδιά αναγκάστηκαν να αλλάξουν ταυτότητα, να μάθουν νέες θρησκευτικές πρακτικές και να υποκρίνονται ότι ήταν χριστιανοί.

Στην Αθήνα κυρίως, είχαν καταφύγει πολλοί άνθρωποι από τη Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, την Καβάλα, την Κρήτη. Κρύφτηκαν εκεί λόγω των εμπορικών, επαγγελματικών και συγγενικών διασυνδέσεων των οικογενειών τους και μετακινούνταν αρκετά συχνά για να μην κινήσουν τις υποψίες των Δυνάμεων Κατοχής. Υπάρχουν ιστορίες ανθρώπων που κρύφτηκαν σε 17 διαφορετικά καταφύγια μέχρι το τέλος του πολέμου.

Μια χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή του Αλέξανδρου Σιμχά, του μικρότερου από τα τρία παιδιά της οικογένειας Σιμχά από την Καβάλα, που ήταν τριών ετών όταν έφτασε στην Ελλάδα ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Ο πατέρας του, ένας εύπορος διευθυντής σε καπνεμπορική επιχείρηση της μακεδονικής πόλης, με καταγωγή από τους Ασκενάζι της Πολωνίας, είχε τη σπάνια για τη δεδομένη ιστορική στιγμή προνοητικότητα να πάρει αμέσως την οικογένειά του στην Αθήνα, ώστε να αυξήσουν τις πιθανότητες επιβίωσής τους. Οι Σιμχά αποφάσισαν πως ήταν πιο ασφαλές να αποχωριστούν ως το τέλος του πολέμου δύο από τα τρία αγόρια τους, ώστε αν πιανόταν ένα μέλος της οικογένειας, να μην κινδυνεύσουν οι υπόλοιποι. Ο Αλέξανδρος κατέληξε έτσι, στα πέντε του χρόνια στη φροντίδα του Γιώργου και της Βιργινίας Αιγινήτη, ενός άκληρου ζευγαριού που έμενε με την υιοθετημένη τους κόρη, Καίτη, και τη γιαγιά στο κέντρο της Αθήνας. Όταν οι Γερμανοί αποχώρησαν από την Αθήνα, η μητέρα του Αλέξανδρου επέστρεψε και τον πήρε πίσω στο σπίτι τους. Είχαν, σαν από θαύμα, σωθεί και οι πέντε Σιμχά.

Αλέξανδρος Σιμχά Λίλιαν Μπενρουμπή

«Τα κρυμμένα παιδιά, πολλά από τα οποία απέκτησαν «πρόσωπο» σε μια θαυμάσια έκθεση που διοργάνωσε το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας, είναι μια ιστορία διάσωσης μεν και επιβίωσης, ένα φωτεινό παράδειγμα ανθρωπιάς, που στέκεται όμως στο περιθώριο του κεντρικού αφηγήματος του Ολοκαυτώματος που είναι τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπου ο κόσμος έζησε τη φρίκη, μια ζωντανή κόλαση κι έχασε σταδιακά την ζωή του», τονίζει η κ. Μπαττίνου⁷¹.

Όσοι βοήθησαν εκείνα τα παιδιά να σωθούν, το έκαναν για λόγους ανθρωπιστικούς ή επειδή είχαν δεσμούς οικογενειακούς, φιλικούς, επαγγελματικούς με τους γονείς τους. Σύμφωνα με τη διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου, πέρα από τις ανθρωπιστικές περιπτώσεις, υπήρχαν και ορισμένοι ανυπότακτοι που βοήθησαν γιατί πίστευαν ότι η κοινωνία γύρω τους έκανε λάθος τη δεδομένη στιγμή και δεν ήθελαν να συμμετάσχουν.

Δεν έλειψαν και τα οικονομικά κίνητρα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, υπήρξαν άτομα που πληρώθηκαν για να μεταφέρουν εβραίους στην ουδέτερη τότε Τουρκία δια θαλάσσης και με αμοιβή, οι οποίοι όμως μεσοπέλαγα τους πήραν τα κοσμήματα και τους έπνιξαν. Οι περιπτώσεις ήταν πολλές και τα κίνητρα ποίκιλλαν.

Αυτό το αγόρι που είναι έτοιμο να μπαρκάρει από τον Πειραιά, το 1945, είχε βρεθεί στα σκουπίδια, στη Θεσσαλονίκη, μετά τον διωγμό των εβραίων (Αρχείο Yad Vashem, Θεσσαλονίκη).

Ανάλογα, πολλοί και διαφορετικοί ήταν κι οι επίλογοι στις ιστορίες των παιδιών που κρύφτηκαν για να σωθούν. «Υπήρξαν γονείς που επέστρεψαν και δεν βρήκαν παιδιά, αλλά και παιδιά που δεν βρήκαν ποτέ τους γονείς τους. Στην έκθεση έχουμε παιδί που έχασε την ταυτότητά του για πάντα, δόθηκε σε θετούς γονείς μωρό και δεν ήξεραν ούτε

οι άκληροι γονείς ούτε το παιδί ποιο ήταν το όνομά του. Οι φυσικοί του γονείς δεν επέστρεψαν ποτέ. Το παιδί κάποια στιγμή έμαθε ότι είναι εβραίοπουλο και άρχισε να ψάχνει, όμως ο ηλικιωμένος που την είχε παραδώσει, είχε πεθάνει και πήρε το μυστικό μαζί του. Και η γυναίκα δεν έμαθε ποτέ ποια είναι», αναφέρει η κ. Μπαττίνου.

Μετά τη νύχτα των Κρυστάλλων και σε απάντηση στους Γερμανούς για τα πογκρόμ κατά των Εβραίων, οι Βρετανοί Εβραίοι και οι Κουακέροι απηύθηναν έκκληση στον Βρετανό πρωθυπουργό Neville Chamberlain, ζητώντας από την κυβέρνηση να επιτρέψει την είσοδο των ασυνόδευτων προσφυγόπουλων στη χώρα. Πολύ γρήγορα η ψήφιση ενός νομοσχεδίου έδωσε το πράσινο φως από την κυβέρνηση.

*Η ώρα του δείπνου για τα προσφυγόπουλα στο στρατόπεδο διακοπών Dovercourt (11/1/1939).
Φωτογραφία: Reg Speller*

Μέσα σε λίγες μέρες το κίνημα Refugee Children αλλά και άλλες ομάδες στάλθηκαν στη Γερμανία και την Αυστρία για να οργανώσουν την μετεγκατάσταση των παιδιών που διέτρεχαν τον υψηλότερο κίνδυνο. Η προσπάθεια ανεπίσημα ονομάστηκε

Kindertransport, ενώ το BBC μετέδιδε έκκληση για να βρεθούν ανάδοχες οικογένειες. Μέσα στους επόμενους εννέα μήνες, μέχρι το ξέσπασμα του πολέμου τον Σεπτέμβριο του 1939, σχεδόν 10.000 παιδιά θα έρχονταν από τη Γερμανία, την Αυστρία, την Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία.

Ταξιδιωτικά έγγραφα παιδιών που διασώθηκαν (1939)

Η φροντίδα και η εκπαίδευση των ανήλικων παιδιών χρηματοδοτούνταν εξ ολοκλήρου από ιδιώτες και οργανισμούς και όλοι περίμεναν πως κάποια στιγμή θα είχαν τη δυνατότητα να επιστρέψουν στο σπίτι τους, όταν θα τελείωνε η κρίση. Πολλά από αυτά κατάφεραν να επανενωθούν με τις οικογένειές τους, ενώ άλλα υιοθετήθηκαν από τις οικογένειες που τα φρόντιζαν. Τα παιδιά πρόκοψαν και πολλά εξελίχθηκαν σε άριστους επιστήμονες και καλούς πολίτες της χώρας υποδοχής τους.

Η Απελευθέρωση

Τη νύχτα της 8ης προς την 9η Μαΐου 1945 ο Γερμανός στρατηγός Κάιτελ, υπέγραψε στους συμμάχους την «Άνευ όρων παράδοση της ναζιστικής Γερμανίας». Λίγους μήνες νωρίτερα, στις 17 Ιανουαρίου 1945, το Άουσβιτς, ο τόπος θανάτου τουλάχιστον 1,1 εκατομμυρίου ανθρώπων, εκκενώνεται.

Πλάνο από την απελευθέρωση στρατοπέδου στην Αυστρία. Φωτό: U.S. Army photo, courtesy Harry S. Truman Library

*Πολίτες και στρατιώτες ξεθάβουν πτώματα από κοινούς τάφους λίγο μετά την απελευθέρωση.
Οι ιστορικοί εκτιμούν ότι περισσότεροι από 1 εκατομμύριο Εβραίοι, Τσιγγάνοι,
Σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου και Πολωνοί δολοφονήθηκαν στο στρατόπεδο.
(Mondadori Portfolio/Getty Images)*

Επιζώντες Έλληνες Εβραίοι - Προσωπικές Ιστορίες/Αφηγήσεις

Από τις δεκάδες χιλιάδες Ελλήνων Εβραίων που συνελήφθησαν και στάλθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, μόνο ένα μικρό ποσοστό επέστρεψε ζωντανό. Συγκεκριμένα, οι επιζώντες από το Άουσβιτς ήταν περίπου 2.000 άτομα, σύμφωνα με ιστορικά αρχεία. Αντιμετώπισαν πολλές δυσκολίες κατά την επιστροφή τους, καθώς βρήκαν τις κοινότητές τους κατεστραμμένες και τις περιουσίες τους λεηλατημένες. Πολλοί επέλεξαν να μεταναστεύσουν σε άλλες χώρες, όπως το Ισραήλ, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά.

Ακολουθούν κάποιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις Εβραίων που επέστρεψαν. Έπειτα από 14 μήνες ομηρίας, πόνου και εξαθλίωσης, η κ. Νάκη Μπέγα επιστρέφει στην Ελλάδα. Το βομβαρδισμένο τοπίο και τα κατεστραμμένα χωριά δεν θύμιζαν την προπολεμική Ελλάδα, ενώ οι στάχτες του πολέμου δεν έμελλε να κοπάσουν, καθώς σύντομα ξεκίνησε ο εμφύλιος. Η κ. Μπέγα επανενώνεται με τα εναπομείναντα μέλη της οικογένειάς της. *«Εγώ βρήκα τον μπαμπά μου που δεν είχε πιαστεί. Είχα μια θεία στην Αθήνα και με πήρε και με πήγε στον Βόλο που έμενε ο μπαμπάς μου. Στον Βόλο ο πατέρας μου είχε έναν αδελφό και ζούσε ακόμη και η μαμά του. Ήρθε και με πήρε. Ύστερα από λίγο καιρό πέθανε ο μπαμπάς μου από τις κακουχίες, πολύ μικρός, 48 ετών. Μετά παντρεύτηκα».* Η εβραϊκή κοινότητα Τρικάλων μέτρησε συνολικά 139 θύματα, ενώ μόνο 10 συλληφθέντες επέζησαν και επέστρεψαν. Η κ. Μπέγα έχοντας βιώσει τον διωγμό και την απώλεια των συγγενών της, έχει ακόμη χαραγμένη στη μνήμη της τη βάνουση συμπεριφορά των Γερμανών στρατιωτών.

Η κ. Νάκη Μπέγα σε εκδήλωση μνήμης

Η κ. Μπέγα παραμένει με την απορία και μεταφέρει το δικό της μήνυμα: «Γιατί μας το κάνανε αυτό; Ενώ οι Ιταλοί ήταν τόσο καλοί, μας βοηθούσαν, μας έδιναν φάρμακα, από την άλλη οι Γερμανοί ήταν πολύ σκληροί. Όμως δεν πρέπει να μισήσουμε. Δεν έφταιγαν όλοι οι Γερμανοί. Ο τρελός Χίτλερ τα έκανε. Τι μας έφταιγαν οι Γερμανοί;».

Η Μπέρρυ Ναχμία γεννήθηκε στην Καστοριά. Ο πατέρας της ήταν ευπόληπτος έμπορος και η Μπέρρυ ήταν το καμάρι του. Ακόμα και σε μεγάλη ηλικία θυμόταν ευκρινώς την ήρεμη ζωή τους, τα παιχνίδια στην παγωμένη λίμνη τον χειμώνα, τα τοπικά έθιμα των γιορτών, το σχολείο της και τις αρμονικές σχέσεις με τους Χριστιανούς συμπολίτες τους. Όταν η Καστοριά βρέθηκε αρχικά υπό Ιταλική κατοχή, κύριο πρόβλημά τους ήταν η πείνα. Η Μπέρρυ συνέχισε να πηγαίνει σχολείο και έκανε και μαθήματα γαλλικών. Ήταν οι τελευταίες αναλαμπές μιας ήρεμης οικογενειακής ζωής.

Η Μπέρρυ Ναχμιά στην Καστοριά

Τα χειρότερα όμως, δεν είχαν έλθει ακόμα, αφού με την άφιξή τους στο στρατόπεδο και την πρώτη «διαλογή» η Μπέρρυ έχασε όλους τους συγγενείς της, παρ' όλο που τότε δεν το γνώριζε ακόμη. Ήταν η μόνη από την οικογένειά της που επελέγη για εργασία στο στρατόπεδο. Από τη στιγμή εκείνη άρχισε η διαδικασία αφαίρεσης κάθε στοιχείου της προσωπικότητας και μετατροπής των κρατουμένων σε απρόσωπους αριθμούς με το χάραγμα του αριθμού 76859 στο μπράτσο, με ένα τρίγωνο που τη σημάδευε ως Εβραία, το κούρεμα, τα ρούχα του στρατοπέδου, την καραντίνα και τη διανομή στα μπλοκ. Η Μπέρρυ βρέθηκε στο μπλοκ 27 και από την ημέρα εκείνη άρχισε να ζει την άθλια και γεμάτη φόβο πάντοτε ζωή του στρατοπέδου. Στάθηκε τυχερή και τη διάλεξαν για το Kommando Kanada, όπου ξεχώριζε τα υπάρχοντα των

νεοαφιχθέντων. Παρ' όλο που και εκεί πέρασε πολλές λαχτάρες, οι συνθήκες ήταν κάπως καλύτερες και τη βοήθησαν να επιζήσει. Την ίδια δουλειά έκανε και όταν μεταφέρθηκε σε άλλο παράρτημα του συγκροτήματος. Έγινε και μάρτυρας της αποτυχημένης αλλά ηρωϊκής εξέγερσης των Εβραίων του Sonderkommando, που δεν άντεχαν πλέον να καίνε τους σκοτωμένους ομοθρήσκους τους.

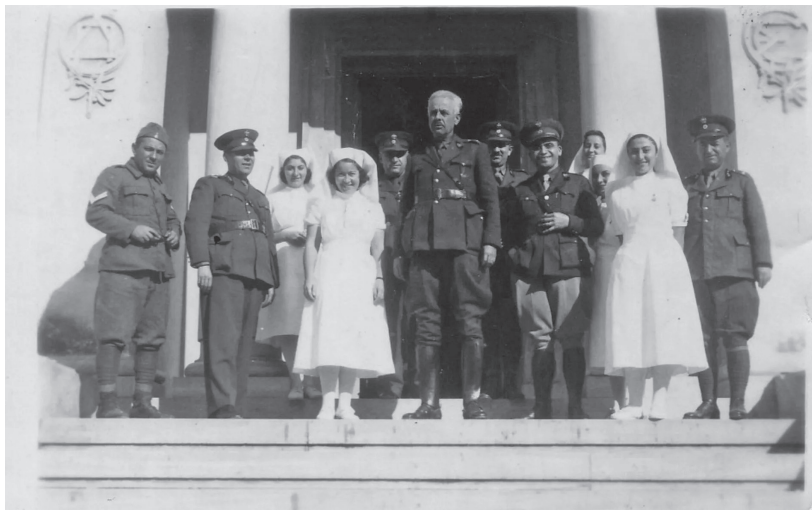
Όταν στις 18 Ιανουαρίου του 1945 άρχισε η εκκένωση του Άουσβιτς και ταυτόχρονα η πιο επικίνδυνη περιπέτεια για όσες κρατούμενες είχαν επιβιώσει, δηλαδή, η πορεία θανάτου προς το εσωτερικό της Γερμανίας, η Μπέρρυ κατάφερε να επιζήσει, για να απελευθερωθεί τελικά από τους Ρώσους. Μετά από μήνες ανάρρωσης σε στρατόπεδα εκτοπισμένων, ξαναγύρισε στην Ελλάδα. Χρόνια μετά επέστρεψε ως επισκέπτρια πλέον, στο Άουσβιτς.

Η επιστροφή της κ. Ναχμία στο μπλοκ 27 του Άουσβιτς μετά από χρόνια

Άλλη μια περίπτωση είναι αυτή της Έλλης Σακκή, που γεννήθηκε και μεγάλωσε στον Βόλο έχοντας από μικρή ενταχθεί στον Οδηγισμό. Η συμμετοχή της στα μαθήματα του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού στις Οδηγούς, έμελλε να παίξει καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα ζωή της. Έχοντας εκπαιδευθεί ως νοσοκόμες, η Έλλη και οι άλλες Οδηγοί

φίλες της, ορκίστηκαν ως αδελφές του Ε.Ε.Σ. μερικούς μήνες πριν το ξέσπασμα του ελληνοϊταλικού πολέμου.

*Η Έλλη Σακκή (τρίτη από αριστερά), Βόλος, 20 Νοεμβρίου 1940
© Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας*

Καθώς οι Γερμανοί πλησίαζαν, τον Απρίλιο του 1941, το νοσοκομείο του Βόλου μεταφέρθηκε έξω από την πόλη. Οι γιατροί που υπηρετούσαν εκεί, ευτυχώς δεν αποκάλυψαν ότι υπήρχαν και αδελφές νοσοκόμες εβραϊκής καταγωγής, όπως η Έλλη και η εξαδέλφη της Άννα Κοέν. Όταν στις 30 Σεπτεμβρίου του 1943 οι Γερμανοί ζήτησαν από τον αρχιραββίνο της πόλης, Μωϋσή Πέσαχ, να τους παραδώσει κατάλογο με τα ονόματα των μελών της Κοινότητας, εκείνος, με την προτροπή του Μητροπολίτη Ιωακείμ, αλλά και τη βοήθεια του Ε.Α.Μ., τους ειδοποίησε όλους να διαφύγουν. Κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών, το «χτένισμα» του Πηλίου τον χειμώνα του 1944, η Έλλη και έξι από τους ασθενείς της με τύφο, φυγαδεύτηκαν σε μια φυσική σπηλιά. «Καίγαν κορμούς από δέντρα, είχαν ρίξει [...] στρώματα και έτσι κοιμόμασταν εκεί. Έξω χιονίζε και ήμουνα μόνη μου. Εκεί μας φέραν και τρεις τραυματίες, [...] νερό δεν είχαμε, παίρναμε στα παγούρια χιόνι. Μείναμε έξι-εφτά μέρες εκεί». Όταν

επέστρεψαν στο νοσοκομείο, το βρήκαν λεηλατημένο και καμένο. Η Έλλη έμεινε στο βουνό μέχρι τις 13 Οκτωβρίου του 1944. Με την απελευθέρωση του Βόλου επέστρεψε στην πόλη και εκείνη.

Η Σέλλυ Κοέν ήταν από τα λίγα παιδιά της Θεσσαλονίκης, που είδαν από το μπαλκόνι του σπιτιού τους τους Γερμανούς να μπαίνουν κατακτητές στην πόλη που γεννήθηκε, στις 9 Απριλίου του 1941. Σύντομα, το μικρό κορίτσι θα εγκατέλειπε την ανέμελη παιδική ηλικία και τα παιχνίδια στο δρόμο, θα μάθαινε πως το όνομά της είχε αλλάξει σε «*Καίτη Κωνσταντίνου*» και μια Τετάρτη απόγευμα του Μαρτίου του 1943, θα αποχαιρετούσε τους γονείς, τον παππού και τις θείες της –που δεν θα τις ξαναέβλεπε ποτέ– για να επιβιβαστεί μόνη της, σε ένα τρένο με προορισμό τον θείο της τον Μανώλη στην Αθήνα.

Ο Σολομών, η Ρεγγίνα και η Σέλλυ Κοέν σώθηκαν χάρη στον έμπορο χαρτιού Κωνσταντίνο Κεφάλια, ο οποίος προσφέρθηκε να δώσει όσα χρήματα χρειαστούν για να κρυφτούν και τον πρόεδρο του Φαρμακευτικού Συλλόγου Αθηνών, Λάμπρο Καραμερτζάνη, ο οποίος είχε και επαφές με την Αντίσταση. Οι δύο άνδρες δεν ήταν τυχαίες περιπτώσεις αλληλέγγυων χριστιανών, καθώς βοηθούσαν ταυτόχρονα άλλες δύο εβραϊκές οικογένειες, τους Σιακκή και τους Αντζέλ. Μέχρι την Απελευθέρωση, οι Κοέν άλλαξαν 17 σπίτια για να ξεφύγουν από χίλιους κινδύνους, όπως τους εκβιασμούς από Έλληνες πράκτορες της Γκεστάπο. Ένα από αυτά ήταν και της Λέλας Καραγιάννη, της ηρωίδας της Αντίστασης, που εκτελέστηκε τον Σεπτέμβριο του 1944.

Η Σέλλυ Κοέν με την οικογένειά της © Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας

Μια ακόμα περίπτωση, αυτή του Σαλβατώρ Μπακόλα, μιας ξεχωριστής φυσιογνωμίας ανάμεσα στους Εβραίους αντάρτες, που γεννήθηκε τον Δεκέμβριο του 1922 στην Πρέβεζα και μεγάλωσε στα Γιάννενα, τόπο καταγωγής του πατέρα του. Η αντιστασιακή διαδρομή του προδιαγράφηκε την πρώτη χρονιά της Κατοχής. Ως ένας από τους υπεύθυνους του ΕΑΜ νέων στα Γιάννενα, καθοδηγούσε περίπου 80 νεαρούς Γιαννιώτες Εβραίους. Ανέπτυξε έντονη μαχητικότητα. Μαζί με τον Μωσέ Ντόστη σκόρπιζε προκηρύξεις στην πλατεία Πάργας, έγραφε συνθήματα και απειλούσε ανοιχτά όσους Εβραίους διατηρούσαν σχέσεις με Ιταλούς ή Γερμανούς στρατιώτες.

Η ταυτότητα που φρόντισε να εκδώσει ο Σαλβατώρ με το ψεύτικο όνομα «Σωτήριος Βεκόλας» το 1943
© Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας

Συνέχισε την αντιστασιακή του δράση στην Αθήνα τον Φεβρουάριο του 1942, οπότε και εγγράφηκε στο Τμήμα Χημείας του Πανεπιστημίου. Η συνθηκολόγηση της Ιταλίας τον βρίσκει ενεργό μέλος του φοιτητικού ΕΑΜ με το ψευδώνυμο «Σωτήρης». Μάλιστα, παίρνοντας μέρος σε διάφορες μάχες εναντίον των Γερμανών και διακρινόμενος σε αυτές, τον Οκτώβριο που η Ταξιαρχία του μετονομάστηκε σε II Μεραρχία του ΕΛΑΣ, ο «Σωτήρης» υπήρξε ένας από τους 30 αντάρτες της Υποδειγματικής Διμοιρίας ΕΠΟΝ του Λόχου Διοίκησης. Ήταν ο μόνος από την οικογένειά του που επέζησε του Ολοκαυτώματος. Σύζυγος της Ντόρας Κοέν και πατέρας της Έστερ, έφυγε από τη ζωή στις 8 Ιουλίου 2012.

Επιλογικά, ο αριθμός των Ελλήνων Εβραίων που μεταφέρθηκαν ήταν περίπου 60.000, ενώ ο αριθμός των επιζώντων περίπου 2.000. Η τραγική αυτή περίοδος αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο της ιστορίας των Ελλήνων Εβραίων και της χώρας γενικότερα, και διατηρείται ζωντανή στη μνήμη μέσω μαρτυριών και ιστορικών καταγραφών.

Επιστροφή και Επαναπατρισμός

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι επιζώντες Έλληνες Εβραίοι επέστρεψαν σε μια χώρα που είχε αλλάξει ριζικά. Οι κοινότητές τους είχαν υποστεί τεράστιες απώλειες και καταστροφές και η μεταπολεμική τους ζωή χαρακτηρίστηκε από προσπάθειες ανασυγκρότησης και προσαρμογής. Επιστρέφοντας από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης βρήκαν τις κοινότητές τους ερειπωμένες. Η Θεσσαλονίκη ήταν μια πόλη ιδιαίτεως πληγείσα, διότι είχε χάσει σχεδόν ολόκληρη την εβραϊκή της κοινότητα. Από το σύνολο των Εβραίων της Θεσσαλονίκης επέστρεψαν 1.950 ψυχές -μόλις το 4%- τον Μάιο του 1945. Οι επιζώντες αντιμετώπισαν την απώλεια συγγενών, την καταστροφή των περιουσιών τους και την ανάγκη για ψυχολογική και οικονομική υποστήριξη.

Αρκετοί επιζήσαντες από τα στρατόπεδα δεν άντεξαν την πένθιμη ατμόσφαιρα και μετανάστευσαν σε άλλους τόπους. Πολλοί Έλληνες Εβραίοι επέλεξαν να μεταναστεύσουν στο Ισραήλ, το οποίο ιδρύθηκε το 1948, αναζητώντας μια νέα αρχή και ασφάλεια παίρνοντας την ιστορία, τη γλώσσα και την κουλτούρα τους. «Μαζί τους, η Θεσσαλονίκη ως πόλη έχασε και ένα κομμάτι της μνήμης της», τονίζει η Κόντε ντε Μπερολντίνγκεν⁷². Άλλοι επέλεξαν να μεταναστεύσουν στις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Καναδά, την Αυστραλία και άλλες χώρες, αναζητώντας καλύτερες ευκαιρίες και λιγότερες αναμνήσεις.

Ωστόσο, οι εβραϊκές κοινότητες που επιβίωσαν, προσπάθησαν να ανασυγκροτηθούν. Δημιουργήθηκαν οργανώσεις για την υποστήριξη των επιζώντων και την αποκατάσταση των θρησκευτικών και πολιτιστικών δομών. Οργανώσεις όπως η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης και άλλες φιλανθρωπικές ομάδες, βοήθησαν στην παροχή βοήθειας και υποστήριξης στους επιζώντες. Πολλές συναγωγές αποκαταστάθηκαν ως κέντρα θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής. Τα εβραϊκά σχολεία και οι πολιτιστικοί σύλλογοι επαναλειτούργησαν προωθώντας την εκπαίδευση και τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

*Η Άννα Γανή, η Νικόλ Γιακοέλ Μπαττίνου και άγνωστη,
βόλτα στο μόλο των Ιωαννίνων, στα τέλη της δεκαετίας του 1940⁷³.*

Δημιουργήθηκαν μνημεία και οργανώθηκαν τελετές μνήμης για τα θύματα του Ολοκαυτώματος. Η Θεσσαλονίκη ιδιαίτερα, ανέδειξε τη μνήμη της χαμένης κοινότητας μέσω διαφόρων πρωτοβουλιών. Οι ελληνικές εβραϊκές κοινότητες συνεργάστηκαν με διεθνείς εβραϊκές οργανώσεις και το κράτος του Ισραήλ για την αναγνώριση και τη μνήμη του Ολοκαυτώματος. Ορίστηκε μάλιστα η 27^η Ιανουαρίου ως ημέρα τιμής και μνήμης για τα θύματα του Ολοκαυτώματος⁷⁴.

Πέντε αιώνες μετά την εξορία τους από την Ισπανία, και οκτώ δεκαετίες μετά την παραλίγο εξόντωσή τους κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος, η μικροσκοπική κοινότητα των Σεφαραδιτών Εβραίων της Θεσσαλονίκης θυμάται το παρελθόν της, προκειμένου να μπορέσει να εξασφαλίσει το μέλλον της. Σήμερα, η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης αποτελείται από μόλις 1.200 άτομα, οι περισσότεροι εκ των οποίων είναι απόγονοι των Ιβήρων εξόριστων. Έχει ιδρύσει εβραϊκό σχολείο και εβραϊκό μουσείο, κοινοτικό κέντρο, γηροκομείο και κέντρο νεολαίας και επιχειρεί με δράσεις, εκδόσεις και εκδηλώσεις, σε συνεργασία με τον τοπικό Δήμο και πνευματικά ιδρύματα του Ισραήλ, να διατηρήσει ζωντανή την ιστορική μνήμη του θεσσαλονικιώτικου εβραϊσμού. Το 1984 η Κοινότητα ανήγειρε με δαπάνη της τον «Οίκο της Ελλάδος» στο πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ, ενώ τιμήθηκε για τις δράσεις της από την Ακαδημία Αθηνών και τον Δήμο Θεσσαλονίκης. Ο τοπικός δήμος αφιέρωσε το 1986 μια κεντρική πλατεία της πόλης στη μνήμη των θυμάτων του Ολοκαυτώματος και το 1997 στήθηκε μνημείο τιμώντας τη μνήμη των Εβραίων της πόλης που χάθηκαν στα ναζιστικά κρεματόρια. Το Μουσείο του Ολοκαυτώματος που δρομολογήθηκε να ανεγερθεί στην περιοχή του παλιού σιδηροδρομικού σταθμού, θα γίνει κέντρο παιδείας, ιστορικής γνώσης για τον εβραϊσμό της Θεσσαλονίκης και θερμοκήπιο μνήμης για το φοβερό ναζιστικό έγκλημα.

Σε συνέντευξη που παραχώρησε σε γνωστό έντυπο ο κ. Λέων Ναρ, Δρ. Νεοελληνικής Φιλολογίας ΑΠΘ και συγγραφέας, τόνισε ότι η σημερινή εβραϊκή κοινότητα έχει διατηρήσει τη διοικητική δομή που είχε προπολεμικά με υποεπιτροπές της κεντρικής διοίκησης για διάφορα ζητήματα. Αυτό εξηγεί ίσως, σε έναν βαθμό, την ενεργή παρουσία τους στην πόλη, τη διοργάνωση εκδηλώσεων, το ήδη υπάρχον μουσείο και την προσμονή δημιουργίας του νέου, το σχολείο, το γηροκομείο, ενώ η κοινότητα στηρίζει φιλανθρωπικές δράσεις. Σημαντικό γεγονός είναι η πορεία μνήμης που γίνεται

κάθε Μάρτιο⁷⁵, που ξεφεύγει από τα όρια της κοινότητας, διότι συμμετέχουν σε αυτή και πολλοί Θεσσαλονικείς. Η παρουσία των Σεφαραδιτών στην πόλη είναι σημαντική και το 2014 δημιουργήθηκε η έδρα εβραϊκών σπουδών στο ΑΠΘ, από όπου πέρασαν χιλιάδες φοιτητές χωρίς κανέναν δυστυχώς να γνωρίζει τι βρισκόταν στη θέση του Πανεπιστημίου πριν, δηλαδή τα εβραϊκά νεκροταφεία.

Στο σχολείο, όπου σήμερα φοιτούν γύρω στα 80 παιδιά, οι μαθητές ακολουθούν το πρόγραμμα του Υπουργείου, μόνο που αντί για θρησκευτικά μαθαίνουν για την εβραϊκή ιστορία, παράδοση, κάνουν πολιτιστικές δραστηριότητες καλλιεργώντας την ευαισθητοποίηση μέσα από διάφορα πρότζεκτ. «Τα σεφαραδίτικα», όπως αναφέρει ο κ. Ναρ, «τα μιλούσαν ο παππούς και η γιαγιά μου, στο σπίτι μιλούσαν σεφαραδίτικα οι γονείς μου όταν δεν ήθελαν να καταλάβω κάτι, η δικιά μου γενιά καταλαβαίνει αρκετές λέξεις αλλά δεν μπορεί να τα μιλήσει, ωστόσο τα τελευταία χρόνια υπάρχει έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον».

Ενεργές κοινότητες υπάρχουν επίσης, στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις, που συνεχίζουν να ευημερούν αντιμετωπίζοντας ζητήματα όπως η διατήρηση της ταυτότητας και η αντιμετώπιση της σύγχρονης αντισημιτιστικής ρητορικής. Στον απόηχο του Ολοκαυτώματος, ο κόσμος αγωνίστηκε να συμφιλιωθεί με τη φρίκη της γενοκτονίας, να κρατήσει στη μνήμη του τα θύματα και να καταστήσει τους αυτουργούς υπεύθυνους. Αυτές οι σημαντικές προσπάθειες συνεχίζονται.

Στη φωτογραφία του 1947, διακρίνονται μέλη της ανασυσταθείσας Εβραϊκής Κοινότητας Ιωαννίνων στην Παλαιά Συναγωγή Καλ Καντός Γιασάν, η οποία διασώθηκε από ευτυχή συγκυρία.⁷⁶

Μαρτυρίες Ελλήνων Εβραίων - Μια σημαντική ιστορική πηγή

Οι μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων που επιβίωσαν από το Άουσβιτς, είναι πολύτιμες πηγές για την κατανόηση των φρικαλεοτήτων του Ολοκαυτώματος και της καθημερινής ζωής στο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Προσφέρουν μια συγκλονιστική εικόνα για τις απάνθρωπες συνθήκες που αντιμετώπισαν, καθώς και για το θάρρος και την αντοχή που επέδειξαν. Συμβάλλουν επίσης, στην εκπαίδευση των μελλοντικών γενεών για την αποφυγή παρόμοιων τραγωδιών στο μέλλον. Μερικές από τα σημαντικότερες είναι του Σαμουήλ Μοδιάνο που ως επιζών του Άουσβιτς έχει δώσει πολλές συνεντεύξεις και έχει μιλήσει για τις εμπειρίες του. Θυμάται την άφιξή του στο στρατόπεδο, την απώλεια της οικογένειάς του και τις εξαντλητικές συνθήκες εργασίας. Η μαρτυρία του περιγράφει τις σωματικές και ψυχολογικές κακουχίες που υπέστησαν οι κρατούμενοι. Επίσης, του Μωυσή Ελιέζερ από τη Ρόδο, που κατέγραψε τις αναμνήσεις του από το Άουσβιτς στο βιβλίο «Μνήμες από το Άουσβιτς». Η μαρτυρία του αναδεικνύει την τραγική εμπειρία των Ροδίων Εβραίων, τη φρίκη της καθημερινής ζωής στο στρατόπεδο και τις δυσκολίες της επιβίωσης. Ο Αλμπέρτος Ναρ, συγγραφέας και ιστορικός από τη Θεσσαλονίκη, συνέλεξε και δημοσίευσε πολλές μαρτυρίες επιζώντων. Το έργο του προσφέρει μια πολύτιμη συλλογή αφηγήσεων, καταγράφοντας τις προσωπικές ιστορίες και τα βιώματα των Ελλήνων Εβραίων στο Άουσβιτς.

Επίλογος

Το Ολοκαύτωμα παραμένει ένα διαρκές μνημείο θλίψης και περισυλλογής, ένα σκοτεινό κεφάλαιο που μας υπενθυμίζει την ικανότητα του ανθρώπου να βυθιστεί στην απόλυτη βαρβαρότητα. Τα εκατομμύρια των αθώων ψυχών που χάθηκαν και οι αμέτρητες ζωές που καταστράφηκαν, μας καλούν να μην ξεχάσουμε ποτέ το μάθημα της Ιστορίας. Ο πόνος που άφησε πίσω του το Ολοκαύτωμα πρέπει να παραμείνει ζωντανός στις συνειδήσεις μας, ως φάρος για τις μελλοντικές γενιές. Η χώρα μας έχασε πολλούς από τους ανθρώπους της σε αυτό διαμορφώνοντας ένα διαφορετικό κοινωνικό και ανθρώπινο ανάγλυφο μεταπολεμικά στις πόλεις, από όπου οι Έλληνες Εβραίοι εξοντώθηκαν. Μέσα όμως, από την καταστροφή, αναδύθηκε και μια ανίκητη δίψα για ζωή, δικαιοσύνη και μνήμη. Ας κρατήσουμε λοιπόν, ζωντανή τη μνήμη των θυμάτων, ως φόρο τιμής και ως υπόσχεση ότι η ανθρωπότητα δεν θα επιτρέψει να επαναληφθούν τέτοιες φρικαλεότητες. Η μνήμη είναι η δύναμή μας και η ανθρωπιά, η απάντησή μας.

**ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥΜΕ ΘΕΡΜΑ ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΕΒΡΑΪΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΜΕΡΙΣΤΗ ΒΟΗΘΕΙΑ
ΚΑΙ ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΠΟΥ ΜΑΣ ΠΑΡΕΙΧΑΝ.**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Viking Press.
- Bauer, Y., & Keren, N. (1982). *A History of the Holocaust*. Franklin Watts.
- Browning, C. (1992). *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. Harper Collins.
- Der Neue Brockhaus – Allbuch in vier Bänden und einem Atlas (2. Band), F. A. Brockhaus, Leipzig 1937, S. 542
- Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος. (2007). *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, Μνημεία και Μνήμες*.
- Friedländer, S. (2007). *The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews, 1939-1945*. HarperCollins.
- Hilberg, R. (1961). *The Destruction of the European Jews*. Yale University Press.
- Recanati, D. A. (Εκδ.). *Zikhron Saloniki: Grandeza i Destruycion de Yeruchalayim del Balkan, Vol. 1&2*. [Μνήμες από τη Σαλονίκη: Μεγαλείο και Καταστροφή της Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων, 2 τόμοι, Εισαγωγή στα Ισπανικά, κείμενα στα Εβραϊκά].
- Φλάισερ, Χ. (1995). *Στέμμα και Σβάστικα - η Ελλάδα της κατοχής και της αντίστασης 1941-1944* (μτφ του ιδίου). Αθήνα: εκδ. Παπαζήση.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

<https://mondediplo.com/2008/09/07israel>, Shlomo Sand. Israel deliberately forgets its history

<https://el.metapedia.org/wiki/Εβραίοι>

<https://el.wikipedia.org/wiki/Ρωμανιώτες>

<https://athjcom.gr/2023/02/23/oi-evraioi-tis-elladas-2/>

https://abravanel.wordpress.com/2008/10/28/jews_in_greek_army_in_ww2/

<https://www.athensvoice.gr/politismos/418399/ta-paidia-poy-ehasan-treno-toy-aoysvits/>

<https://www.yadvashem.org/education/other-languages/greek/educational-materials/jewish-community-in-saloniki.html>

<https://www.tovima.gr/2013/04/14/culture/oi-600-ellines-ebraioi-poy-bgikan-sto-boyno/>

<https://maleviziotis.gr/2023/06/09/9-ιουνιου-1944-σαν-σήμερα-το-τελευταίο-ταξίδι>

<https://www.oneman.gr/synentefxeis/pos-itan-i-zoi-gia-tous-ellines-evraious-stin-katoxi/>

<https://www.in.gr/2020/07/30/greece/evraioi-tis-thessalonikis-koinotita-mas-einai-akomi-edo-kai-tha-parameinei-zontani/>

<https://prismaradio.gr/2020/06/29/evraioi-thessalonikis-o-emprismos-toy-evraikoy-synoikis-moy-kampel-san-simera/>

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/genocide-of-european-roma-gypsies-1939-1945>

<https://www.tanea.gr/2017/04/07/lifearts/i-kolasi-enos-gketo-se-200-kare/>

<https://www.star.gr/eidiseis/san-simera/454647/15-martioy-1943-treno-metaferai-sto-aoybits-ellhnes-ebraioys>

<https://thessmemory.wordpress.com/2016/03/12/τα-τρένα-του-θανάτου-θεσσαλονίκη-άουσ/>

<https://www.amna.gr/ota/article/222922/Aousbits---Ellines---Arithmos-Mellothanatou>

<https://www.mixanitouxronou.gr/ean-apofasisete-na-apelasete-tous-evreous-tha-parete-ki-emenai-i-troiki-apantisi-tou-mitropolitou-zakinthou-stous-germanous-pou-esose-272-simpolites-tou-apo-veveo-thanato/>

<https://www.amna.gr/macedonia/article/716472/Me-charagma-sta-cheria-tou-ta-noumeraton-omiron-gonion-tou-sta-stratopeda-ton-nazi-irthe-apo-to-Israil-gia-na-perpatisei-stimnimi-tous>

<https://cohen.gr/new/articles/jean-cohen-articles/2499-7-1944-75063295>

<https://www.in.gr/2021/01/27/plus/marsel-natzari-o-ellinas-evraios-pou-symmeteixe-stin-eksegersi-tou-zonterkomanto-sto-aousvits/>

<https://gr.euronews.com/2020/05/25/efyge-apo-ti-zoi-i-thessalonikia-anna-frank>

<https://eleftherostypos.gr/istories/578156-o-e-t-sas-parousiasei-tin-anna-frank-tis-thessalonikis-poia-itan-i-rozina-asser-pardo>

<https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/oi-sygklonistikes-fotografies-poy-ena-thyma-toy-olokaytomatos-ethapse-os>

<https://youropia.gr/ti-eidan-oi-sovietikoi-sto-aousvits/>

<https://www.athensvoice.gr/politismos/418399/ta-paidia-poy-ehasan-treno-toy-aousvits/>

<https://www.lifo.gr/blogs/retronaut/ta-paidia-poy-sothikan-apo-olokaytoma>

<https://www.kathimerini.gr/society/562248553/naki-mpega-i-kra-toymeni-77092-toy-aousvits-afgeitai-stin-k-na-pethanoyme-tora-den-mporoyme-allo/>

<https://www.athensvoice.gr/epikairoτητα/ellada/833852/olokautoma-prosopikes-istories-ellinon-evraion-epizodon/>

<https://www.athensvoice.gr/epikairoτητα/ellada/833852/olokautoma-prosopikes-istories-ellinon-evraion-epizodon/>

<https://www.lifo.gr/culture/vivlio/sygklonistikes-martyries-gia-tin-exontosi-ton-evraion-tis-thessalonikis>

<https://www.athensvoice.gr/epikairoτητα/ellada/816674/oi-sefaradites-tis-thessalonikis-simera/>

<https://www.protothema.gr/stories/article/1336248/i-istoria-ton-evraion-tis-elladas-apo-tin-arhaiotita-os-tis-arhes-tou-200u-aiona/>

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/jewish-life-in-europe-before-the-holocaust>

<https://tvxs.gr/istoria/san-simera-istoria/dyo-ellines-toy-olokaytomatos-perigrafoyn-tin-kolasi-toy-aoybits/>

<https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/5493150/i-exegersi-ton-ellinon-evraion-toy-aoybits>

<https://tourspoland.com/blog/auschwitz-greek/ellines-sto-auschwitz>

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/auschwitz>

<https://www.cna.gr/stories/sygklonistiko-elliniko-ntokoymento-aoybits/>

<https://www.eleftheria.gr/m/αφιέρωμα/item/188253.html>

<https://www.amna.gr/ota/article/222922/Aousbits---Ellines---Arithmos-Mellothanatou>

<https://www.kathimerini.gr/culture/562849516/poia-itan-ta-tragoydia-ton-ellinon-evraion-sto-olokaytoma/>

<https://jewishrhodes.org/el/historic-background/>

Πηγές και εργαλεία έρευνας

Shoah Foundation Visual History Archive: Βιντεοσκοπημένες μαρτυρίες επιζώντων
United States Holocaust Memorial Museum: Εκδόσεις και βάσεις δεδομένων

Yad Vashem (Ισραηλινό Μουσείο του Ολοκαυτώματος): Πλούσιες πηγές και βιβλιογραφία

Yad Vashem - The Jewish Community of Ioannina (Greece) before the Holocaust

USHMM (United States Holocaust Memorial Museum) USHMM Photo Archives
Jewish Museum of Greece

CDEC Digital Library του Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea CDEC
Digital Library

ΑΝΑΦΟΡΕΣ – ΕΠΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

¹ Ρωμανιώτες Εβραίοι: Η παλαιότερη κοινότητα Εβραίων στην Ευρώπη και ειδικότερα στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου με διακριτή παράδοση. Η γλώσσα τους (ρωμανιώτικα ή γεβανικά) προέρχεται από την ελληνιστική κοινή με εβραϊκές επιδράσεις.

² Ασkenaζί Εβραίοι: θρησκευτική κοινότητα, ειδική εθνοτική ομάδα που ξεχωρίζει για τη γλώσσα γίντις, τη φορεσιά και τα έθιμά της, και την πολιτική της διοίκηση και οργάνωση.

³ Πηγή: <https://dzen.ru/a/X4aQCgHDUyrMZGeN>

⁴ Σεφαραδίτες Εβραίοι: Εβραίοι του Νότου που εντοπίστηκαν αρχικά κυρίως στη Βόρεια Αφρική, την Πορτογαλία, την Ισπανία, την Ιταλία και τα Βαλκάνια. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ακολούθησε ένα κύμα αφίξεων στην Παλαιστίνη.

⁵ Πηγή: https://www.kaliterilamia.gr/2020/08/blog-post_923.html

⁶ Μητέρα του Ισραήλ: «Μητρόπολη του Ισραήλ, πόλη της δικαιοσύνης, μητέρα του Ισραήλ, όπως Ιερουσαλήμ.» Σάμουελ Ούσκουε.

⁷ Καρτ ποστάλ του 1918 από σειρά με θέμα: «Θεσσαλονίκη – Εβραίοι». Τυπογράφος: IPA/CT.
Πηγή: <https://artifacts.jewishmuseum.gr/artifacts/photograph-3116/>

⁸ Πηγή: <https://artifacts.jewishmuseum.gr/artifacts/photograph-3327/>

⁹ Πηγή: <https://jewishmuseum.gr/psifiaki-ekthesi/η-εβραϊκή-κοινότητα-των-ιωαννίνων-δ/>

¹⁰ Πηγή: <https://agonigrammi.wordpress.com/2009/06/01/ο-φριζής-ο-μαρδοχαίος-ο-καλύτερος-εβρα/>

¹¹ Πηγή: <https://artifacts.jewishmuseum.gr/artifacts/photograph-4133/>

¹² Πηγή: <https://www.youtube.com/watch?v=SjW4JgZPZTo>

¹³Πηγή: © *Art Gallery of Ontario. Courtesy of Museum of Fine Arts, Boston.*

¹⁴ Πηγή: <https://artifacts.jewishmuseum.gr/artifacts/photograph-1812/>

¹⁵ Οι άλλες εκδοχές είναι α) **Βραχοχώριον**: Η εκδοχή αυτή αυτοαναιρείται για δυο λόγους. Πρώτο, γιατί δεν έχουμε βραχώδη τόπο και δεύτερο, γιατί πρόκειται για λόγιο πλάσμα. β) **Βλοχοχώρι**, ότι δηλαδή συνοίκισαν το χώρο κάτοικοι της περιοχής του γειτονικού Βλοχού, εκδοχή που επίσης συγκεντρώνει λίγες πιθανότητες, γ) **Βλαχοχώρι** κατά το Μένο Φιλήντα αυτή πρέπει να είναι η αρχική ονομασία, η οποία σύμφωνα με το νόμο της απλολογίας απέβαλε την πρώτη από τις δύο όμοιες μεσαίες συλλαβές, έτρεψε το «λ» στο επίσης υγρό «ρ», και κατέληξε Βραχώρι και δ) **Βρακοχώρι**: από δυο αναφορές Ενετών αξιωματούχων στις οποίες απαντάται η ονομασία Βρακοχώρι.

¹⁶ "Agrinion" - Everett-Heath, John (2020). *Concise Oxford Dictionary of World Place Names [Συνοπτικό Λεξικό Παγκόσμιων Τοπωνυμίων της Οξφόρδης]* (6η έκδοση). Oxford: Oxford University Press.

¹⁷ ΧΡΟΝΙΚΑ, Έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδας- Τεύχος 201, τόμος ΚΘ' — Ιαν.- Φεβ. 2006 — ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ, σ.40.

¹⁸ Πηγή: <https://www.agrinioPress.gr/palies-kai-nees-synoikies-toy-agrinio/amp>

¹⁹ *Νέοι στη δίνη της κατοχικής Ελλάδας*, ΚΙΣΕ και Γ.Γ. Νέας Γενιάς, Αθήνα 2008, σ. 140.

²⁰ Πηγή: <https://artifacts.jewishmuseum.gr/artifacts/photograph-2031/>

²¹ Ο Θρασύβουλος Ορ. Παπαστρατής εδώ και πολλά χρόνια ασχολείται με την ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας.

Πηγή: <https://edromos.gr/thrasynoylos-or-papastratis-i-istoria-ton-evraion-tis-alexandroypolis/>

²² Πηγή: https://ordoumpozanis-teo.blogspot.com/2010/11/blog-post_29.html

²³ Πηγή: <https://fdathanasiou.wordpress.com/2014/10/31/η-εβραϊκή-κοινότητα-της-άρτας/>

²⁴ Πηγή: <https://www.cnn.gr/focus/story/193264/martyries-kai-mnimes-apo-tin-evraiki-istoria-tis-veroias>

²⁵ Πηγή: https://kis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=284&Itemid=117

²⁶ Πηγή: <https://www.in.gr/2015/04/18/stories/features/o-rabinos-poy-eswse-toys-ebraiows-toy-boloy-apo-to-olokaytwma/>

²⁷ Πηγή: <https://www.jcvolos.gr/index.php?cat=67133>

²⁸ Πηγή: <https://artifacts.jewishmuseum.gr/artifacts/photograph-1729/>

²⁹ Πηγή: Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος.

³⁰ Πηγή: Προϊνός Τύπος - <https://www.proinos-typos.gr/palia-drama-evrei-tis-dramas-erevna-epimelia-ioannis-st-stavidis/>

³¹ Πηγή: <https://destanea.com/dimos-dramas-main/istoria-dimou-dramas/item/33-1-200>

³² Πηγή: <https://artifacts.jewishmuseum.gr/artifacts/photograph-2821/>

³³ Πηγή: <https://jewishmuseum.gr/psiftaki-ekthesi/η-εβραϊκή-κοινότητα-των-ιωαννίνων-δ/>

³⁴ Πηγές:

- Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος
<https://kis.gr/index.php/koinotites/ioanninon/dioikisi>

- Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος
<https://jewishmuseum.gr/psiftaki-ekthesi/η-εβραϊκή-κοινότητα-των-ιωαννίνων-δ/>

³⁵ Πηγή: <https://www.iefimerida.gr/ellada/i-gynaika-poy-klaiei-i-sygklonistiki-istoria-mia-fotografias-apo-tin-exontosi-ton-ebraion>

³⁶ Πηγή: <https://jewishmuseum.gr/psiftaki-ekthesi/η-εβραϊκή-κοινότητα-των-ιωαννίνων-δ/>

-
- ³⁷ Πηγή: <https://athjcom.gr/2022/03/08/ena-monadiko-ntokoymento-tis-istoria/>
- ³⁸ Πηγή: <https://artifacts.jewishmuseum.gr/artifacts/photograph-1783/>
- ³⁹ Πηγή: https://kis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=3436:2022-02-01-09-07-36&catid=99:2009-06-04-07-06-01&Itemid=76
- ⁴⁰ Πηγή: <https://www.kis.gr/index.php/olokaftoma/draseis-poleon/karditsa/ekdelose-mnemes-ston-amaranto-karditsas>
- ⁴¹ Πηγή: Εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ - <https://www.kathimerini.gr/culture/337496/eikones-apo-toys-evraioys-tis-kastorias/>
- ⁴² Πηγή: https://kis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=290&Itemid=108
- ⁴³ Πηγή: LIBERAL - <https://www.liberal.gr/apopsi/i-agnosti-istoria-tis-diasosis-tis-ebraikis-koinotitas-tis-katerinis>
- ⁴⁴ Από τη μαρτυρία της Σάντρας Κοέν στο: *Νέοι στη δίνη της κατοχικής Ελλάδας - Ο διωγμός και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων 1943-1944*, Αθήνα, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος 2008, σσ. 143-145.
- ⁴⁵ Πηγή: <https://jewishmuseum.gr/psiflaki-ekthesi/πάνω-στο-σταυροδρόμι-η-εβραϊκή-κοινότη/>
- ⁴⁶ Από την Εισαγωγή του βιβλίου: Παπαστρατής, Θ. (χ.χ.). *Οι Εβραίοι της Κομοτηνής*. Αλεξανδρόπουλη: Εκδ ΣΑΛΗ.
- ⁴⁷ Πηγή: https://www.kis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=291&Itemid=107
- ⁴⁸ Πηγή: <https://www.jcl.gr/community-history/>
- ⁴⁹ Πηγή: <https://www.jcl.gr/community-history/>
- ⁵⁰ <https://education.jewishmuseum.gr/wp-content/uploads/2022/05/Ολοκαυτωμα-Ξάνθη.pdf>

-
- ⁵¹ Πηγή: <https://artifacts.jewishmuseum.gr/artifacts/photograph-1769/>
- ⁵² Πηγή: <https://www.archaiologia.gr/blog/μεταβολές-του-αστικού-τοπίου-στην-πάτ/>
- ⁵³ Πηγή: <https://www.thebest.gr/article/355598->
- ⁵⁴ Πηγή: Εγκυκλοπαίδεια Ολοκαυτώματος - <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/id-card/rena-gani>
- ⁵⁵ Πηγή: <https://www.atpreveza.gr/index.php/epikairothta/27329-megalo-arxeio-martyrion-gia-tin-evraiki-koinotita-tis-prevezas-vid>
- ⁵⁶ Πηγή: <https://kis.gr/index.php/arthra/ellinikos-evraismos/2020-07-21-08-17-09>
- ⁵⁷ Πηγή: <https://artifacts.jewishmuseum.gr/artifacts/photograph-1875/>
- ⁵⁸ Πηγή: ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΣΕΡΡΩΝ
<https://serrelib.gr/el/serraiko-apothesis/hroniko-tis-evraikis-koinotitas-ton-serron>
- ⁵⁹ Πηγή: <https://jewishmuseum.gr/psifiaki-ekthesi/εικόνες-ελλήνων-εβραίων/>
- ⁶⁰ Πηγή: <https://kis.gr/index.php/olokaftoma/drasis-poleon/nea-orestiada/omilia-tou-istorikou-ereunete-thr-papastrate-gia-ten-evraike-koinoteta-tes-neas-orestiadas>
- ⁶¹ Πηγή: Δήμος Τρικκαίων - <https://trikalacity.gr/o-ektopismos-kai-i-exontosi-tis-evraikis-koinotitas-ton-trikalon/>
- ⁶² Πηγή: <https://cognoscoteam.gr/archives/31482>
- ⁶³ Πηγή: Λιόλου, Γ. «Θολό ποτάμι»: η εξόντωση των Εβραίων της Φλώρινας μέσα από αρχαιακές πηγές και νέα τεκμήρια. (Εισήγηση που παρουσιάστηκε στο επιστημονικό συνέδριο που διοργάνωσε το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας (Φλώρινα, 13-14/10/2017) με θέμα «Η Δυτική Μακεδονία στη δεκαετία 1940-50».
<https://theshadesmag.wordpress.com/2023/04/30/evraioi-tis-florinas-litolios/>

⁶⁴ Πηγή: <https://www.florinapast.mysch.gr/florina-oi-anamniseis-mias-xechasmenis-koinotitas/>

⁶⁵ Στις 7 Ιουνίου 1944, κοντά στις ακτές της Σαντορίνης, το Ελληνικό πλοίο ΤΑΝΑΪΣ, με γερμανική σημαία, βούλιαξε παρασύροντας στον βυθό διακόσιους πενήντα Κρητικούς και τριακόσιους πενήντα Εβραίους, όλους τους Εβραίους της Κρήτης. Οι Γερμανοί είχαν επιβιβάσει στο πλοίο ΤΑΝΑΪΣ όλους εκείνους τους Κρητικούς που κρατούσαν στις φυλακές και όσους θεωρούνταν επικίνδυνοι για τις κατοχικές δυνάμεις. Επιβίβασαν και τους Εβραίους της Κρήτης στο ίδιο πλοίο. Οι απόψεις δίστανται. Άλλοι ιστορικοί και μελετητές (όπως ο κ. Ντούνης) ισχυρίζονται ότι το πλοίο βούλιαξε από συμμαχική ενέργεια και άλλοι ότι το πλοίο βούλιαξαν οι ίδιοι οι Γερμανοί.

⁶⁶ Πηγή: https://abravanel.wordpress.com/2009/06/20/reactions_to_chania_synagogue/

⁶⁷ Πηγή: Προσωπικός Ιστότοπος Ιωσήφ Βεντούρα <http://www.iventura.gr/tanais-article-246.html>

⁶⁸ Πηγή: <https://conferencedu.weebly.com/uploads/1/2/4/1/124128184/Πολυχρόνου.pdf>

⁶⁹ Πηγή: <https://eviaportal.gr/i-ebraikh-synagogh-tis-chalkidas/>

⁷⁰ Πηγή: <https://www.makthes.gr/apokalyptiria-mnimeioy-gia-toys-evraioys-ston-ss-lianokladiou-454396>

⁷¹ Διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στα Ιωάννινα. Σπούδασε Ιστορία, Αρχαιολογία και Μουσειολογία.

⁷² Ισπανίδα, διευθύντρια του Ινστιτούτου Θερβάντες στην Αθήνα (2020).

⁷³ Πηγή: <https://jewishmuseum.gr/psiftaki-ekthesi/η-εβραϊκή-κοινότητα-των-ιωαννίνων-δ/>

⁷⁴ Με απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ το 2005, έχει ανακηρυχθεί η 27η Ιανουαρίου Διεθνής Ημέρα μνήμης για τα θύματα του Ολοκαυτώματος από το ναζιστικό καθεστώς κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

⁷⁵ Κάθε χρόνο διοργανώνεται ένα ταξίδι, παγκόσμιο προσκύνημα στην Πολωνία που λέγεται «March of living» (η πορεία των ζωντανών). Αποστολές από όλα τα μέρη του κόσμου συγκεντρώνονται και οδηγούνται σε μια πορεία μνήμης στο στρατόπεδο του Άουσβιτς.

⁷⁶ Πηγή: <https://jewishmuseum.gr/psifiaki-ekthesi/η-εβραϊκή-κοινότητα-των-ιωαννίνων-δ/>

ΑΟΥΣΒΙΤΣ

μέσα από τα μάτια της κοινότητας
των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου

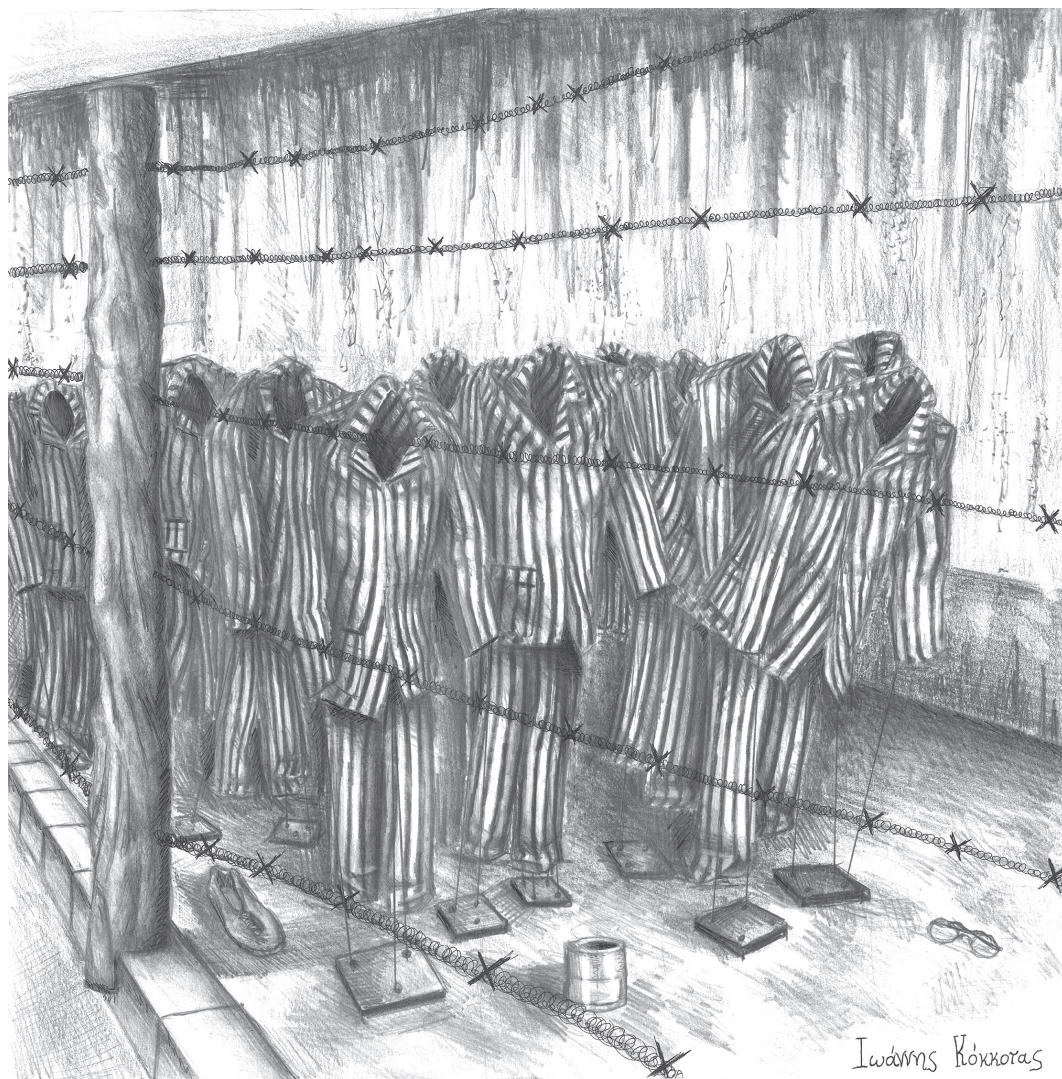
Στα Εκπαιδευτήρια Γιαννόπουλου λειτουργούμε όλοι, μαθητές, γονείς και εκπαιδευτικοί, σαν μια μεγάλη, ευρύτερη οικογένεια με ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς. Έτσι ακριβώς λειτουργήσαμε και με την ευκαιρία της δημιουργίας αυτού του λευκώματος, δίνοντας ρόλους και πρωτοβουλίες δράσης σε όλα τα μέλη της εκπαιδευτικής μας κοινότητας.

Άλλωστε, το Άουσβιτς και γενικότερα η φρικτή ιστορική πραγματικότητα των στρατοπέδων συγκέντρωσης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εύλογα συγκινούν και τις νεότερες γενιές. Η εκπαιδευτική πρακτική λοιπόν, οφείλει να αφογκράζεται τις ανάγκες για μεταλαμπάδευση της ιστορικής μνήμης και για βιωματική προσέγγιση και κατάκτησή της. Έτσι και το συναίσθημα που σμιλεύει την πληροφορία σε γνώση και μετατρέπει το συλλογικό ιστορικό βίωμα σε υποκειμενικό, ακολουθώντας αντίστροφη πορεία, καλλιεργείται.

Απότοκο αυτής της προσέγγισης είναι οι δημιουργίες που φιλοτέχνησαν μαθητές, απόφοιτοι, γονείς μαθητών και καθηγητές των Εκπαιδευτηρίων μας, αποτυπώνοντας την προσωπική τους οπτική στο ευαίσθητο θέμα του Ολοκαυτώματος με την ευχή να μην υπάρξει ποτέ ξανά ιστορικό αντίστοιχο.

Επιστρατεύσαμε ακόμη και την τεχνητή νοημοσύνη στο έργο μας, αλλά το μεγαλύτερο κέρδος είναι ότι κεντρίσαμε το ενδιαφέρον των μαθητών μας. Δίνοντάς τους μόνο δύο λέξεις κλειδιά, Άουσβιτς και Ολοκαύτωμα, τους αφήσαμε να αποτυπώσουν με όποιο μέσο επιθυμούσαν, οτιδήποτε μίλησε στην καρδιά τους.

Στον λίγο χρόνο που είχαμε στη διάθεσή μας, καταφέραμε να συγκεντρώσουμε μια σειρά έργων, τα οποία σε καμιά περίπτωση δεν επιθυμούμε να κριθούν με βάση την καλλιτεχνική τους αξία, μικρότερη ή μεγαλύτερη, αλλά με τη δύναμη της καθαρότητας της παιδικής ψυχής' αυτής, που όλοι οφείλουμε να έχουμε μέσα μας.

«Βουβές ψυχές»: Σχέδιο του αποφοίτου 2024 των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου και πλέον φοιτητή της Αρχιτεκτονικής, Ιωάννη Κόκκοτα

*«Κρατούμενος στο Άουσβιτς»
Σχέδιο του μαθητή της Α' Λυκείου, Αλέξη Χατζηστεφάνου*

«Μπίρκεναου»: Λάδι σε καμβά της αποφοίτου 2024 των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου, Εύας Παπαϊωάννου, σε συνεργασία με τη μητέρα της, Στέλλα Σεβαστοπούλου

Θανάσιμη ηχηρή σιωπή

Όλοι γύρω φωνάζουν, τους ακούω, τρομάζω.
Τους νιώθω στους τοίχους και ανατριχιάζω.

Οι βόμβες, τα όπλα, οι γυναίκες που κλαίνε.
Αρπάζουν τους άντρες, μα πού πάνε δε λένε.

Δεν έχω κανέναν, είμαι ένα παιδί
με πληγές στο σώμα, το μυαλό, την ψυχή.

Η εικόνα των νεκρών χαραγμένη στη σκέψη.
Στο στρατόπεδο ζει μόνο όποιος αντέξει.

Οι σκελετοί σχηματίζουν έναν δρόμο αδιάβατο.
Έναν δρόμο προς την καταστροφή, έναν δρόμο προς τον θάνατο.

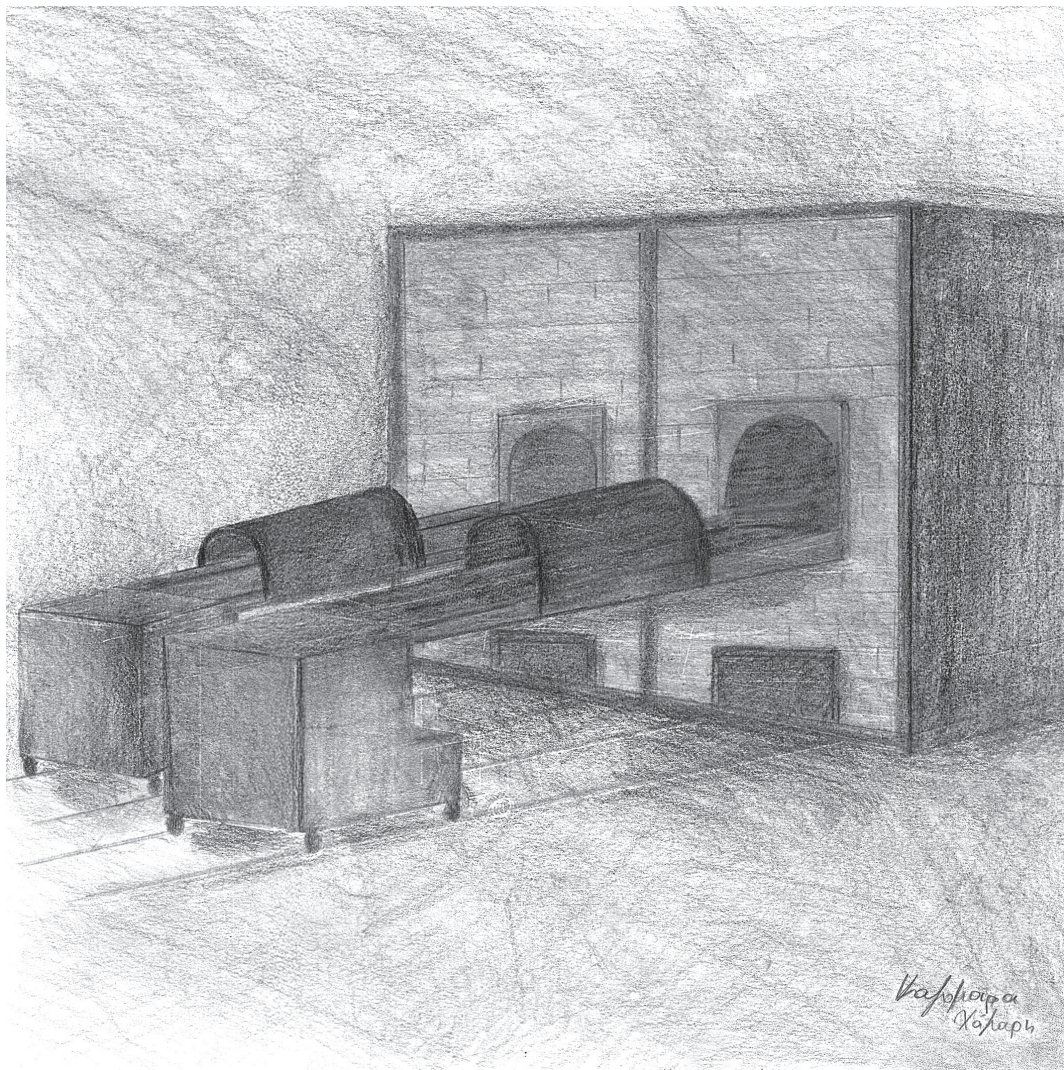
Αν θα ζήσω ή όχι, δεν το γνωρίζω.
Το σπίτι μου να δω άλλη μια φορά ελπίζω.

Όλοι γύρω πεθαίνουν και ρωτάω: Γιατί;
Πώς απλά αφαιρείς μια ξένη ζωή;

Πώς απλά σημαδεύεις; Πώς απλά δε σε νοιάζει;
Πώς γεμίζεις με αίματα και δε σε πειράζει;

Πώς απλά με σκοτώνεις και γυρίζεις πλευρό;
Πες μου, τι σου έχω κάνει και φταίω εγώ;

Ποίημα της μαθήτριάς της Α' Λυκείου, Νάγιας Ανέστη

*«Κρεματόριο στο Μπίρκεναου»
Σχέδιο της μαθήτριας της Β' Λυκείου, Καλομοίρας Χάλαρη*

Σκέψεις ενός Παιδιού

Λίστα ονομάτων όσων ανθρώπων σκοτώθηκαν στο Άουσβιτς:

Αδύνατον να γραφτεί.

Θα χρειαστούμε δεκάδες σελίδες.

Άλλα παιδιά μυρίζουν τον καπνό που βγαίνει από το τζάκι τον χειμώνα και άλλα παιδιά έχουν μυρίσει τον καπνό από τα καμένα σώματα των γονιών τους, των φίλων τους, των αδερφιών τους, ανθρώπων που αδίκως δολοφονήθηκαν, γιατί; γιατί ήταν Εβραίοι γιατί κάναν το μοιραίο λάθος να έχουν γεννηθεί με αίμα Εβραίου.

Και αυτό που δεν κατάλαβαν οι άνθρωποι που τους δολοφόνησαν είναι ότι Εβραίοι, Γερμανοί, Άγγλοι, Γάλλοι, Ιταλοί, Αφρικανοί, από όπου και να είσαι, το αίμα που χάνεις είναι το ίδιο χρώμα.

Τόσα αθώα μυαλά αδύνατα να καταλάβουν τι καπνός είναι αυτός, τι είναι αυτά τα φουγάρα, τι ρούχα είναι αυτά μαζεμένα στο βουνό και τι καίγεται κάθε μέρα και άραγε τι θα τους συμβεί.

Σκέψεις, όνειρα χαμένα.

Χαρά που έχει αντικατασταθεί από πόνο, μοναξιά και φόβο και μια χαμένη παιδικότητα που έτσι θέλησαν κάποιοι με τη βία να πάρουν.

Σκέψεις που κανείς δε θα ήθελε να έχει:

Πού είναι η μαμά μου, ο αδερφός μου, τι μου κάνουν, τι μου κάνουν, θα κάνω μπάνιο, θα κάνω μπάνιο...

Και θάνατος μόνος σε χώρους που θα έπρεπε να ήταν μπάνια, αλλά τώρα είναι ο τελευταίος μου προορισμός, γιατί Θεέ μου, τι συμβαίνει, τι γίνεται, τι γιατί...

Και κάπως έτσι, η μαυρίλα σκέπασε κάθε χαρά αυτών των ανθρώπων, κάθε αθώα ψυχή που άδικα χάθηκε, γιατί; γιατί ήταν Εβραίος.

ΔΕΝ ΞΕΧΝΑΜΕ ΠΟΤΕ:

Η ιστορία έχει είδη επαναληφθεί δεκάδες φορές και συνεχίζεται σε τόσους πολέμους με δεκάδες τρόπους. Αν όμως ξεχάσουμε, αν δεν πολεμήσουμε αυτές τις αδικίες, είμαστε καταδικασμένοι να τις ξαναζήσουμε, αλλά όχι σαν θεατές...

Πεζό & σχέδιο της μαθήτριας της Γ' Λυκείου, Βασιλικής Χαμπάκη

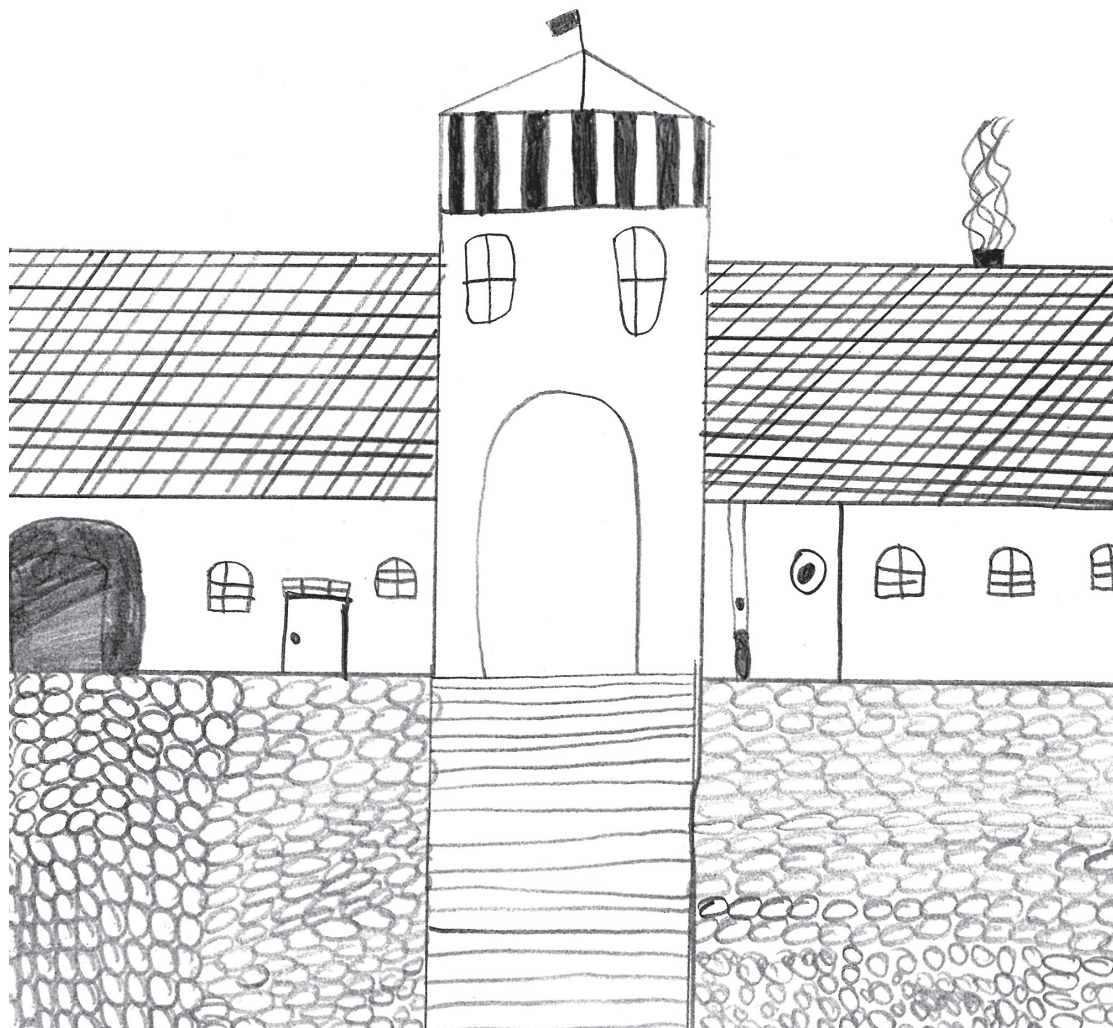

*«Μπίρκεναου, κεντρική πύλη»
Σχέδιο με μολύβι της μαθήτριας της Α' Λυκείου, Δ.Τ.*

«Απουσία»

Σχέδιο της μαθήτριας της Β' Λυκείου, Σίλιας Τσερκέζου

«Μπίρκεναου»

Σχέδιο του μαθητή της Α΄ Λυκείου, Μάριου Καρυστιναίου

Σκέψεις ενός μελλοθάνατου στο Άουσβιτς

Είναι νύχτα ή πρωί;
τον χρόνο πια χάνω
εγκλωβισμένος σ' αυτή τη φυλακή
με τις φλόγες από πάνω.

Βρίσκομαι στην κόλαση.
σ' ένα καθημερινό βασανιστήριο
ακόμη και μια αναπνοή εδώ,
είναι μαρτύριο.

Κάποτε ήμουνα παιδί,
χαρούμενο κι ευτυχισμένο,
τώρα απλά δεν έχω τίποτε,
ό,τι είχα είναι κατεστραμμένο.

Εγώ και οι άλλοι άνδρες
κάθε πρωί δουλεύουμε,
μα στο τέλος της ημέρας
ξέρουμε πως αργοπεθαίνουμε.

Σήμερα χάνω τον αδερφό μου
κι αύριο χάνω το παιδί μου
πλέον απλά ανυπομονώ,
να τελειώσει η κενή ζωή μου.

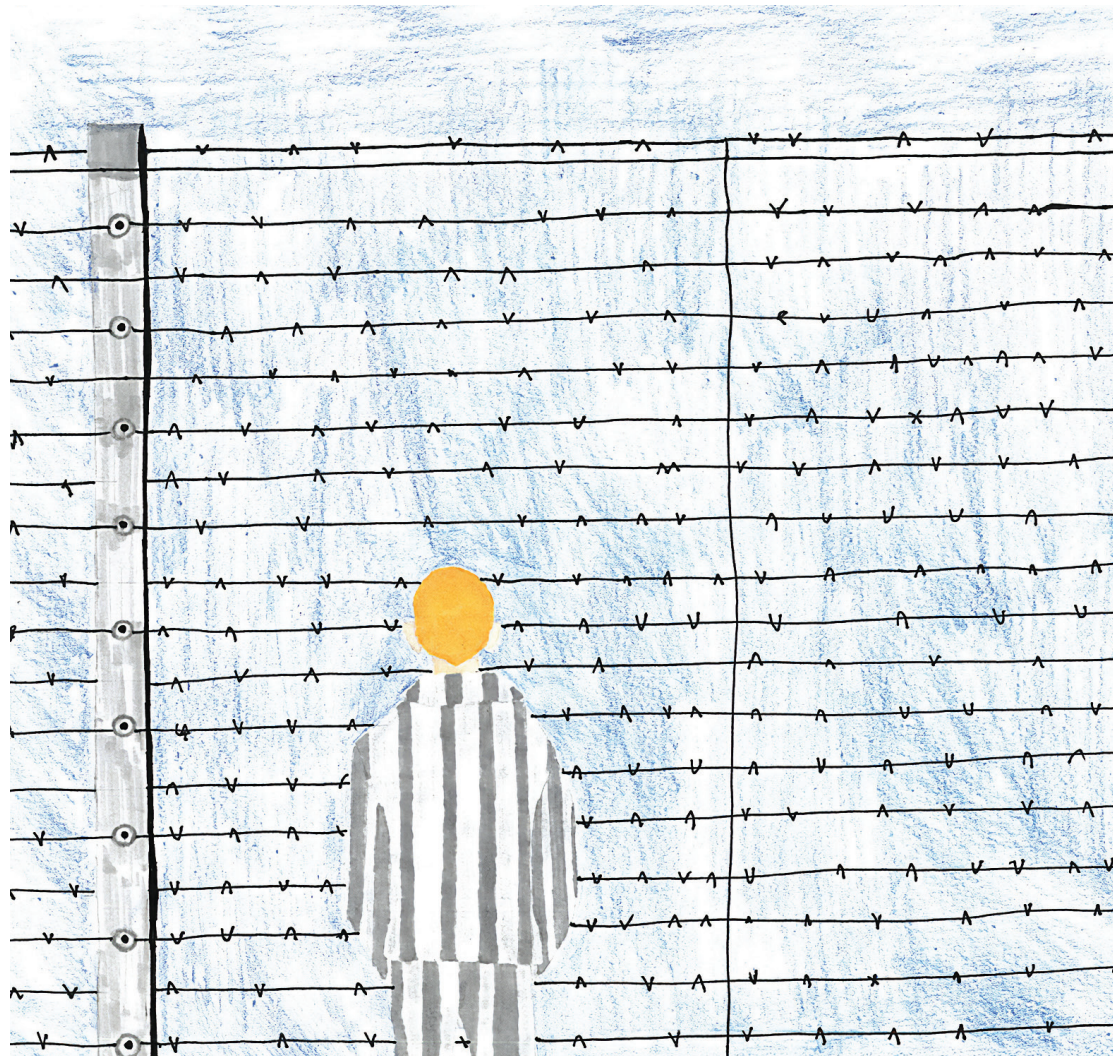
Δεν ξέρετε από κόλαση,
ούτε από δυστυχία,
δεν έχετε δει θάνατο
και δεν έχετε εκτιμήσει την ευτυχία.

Αυτή είναι η τελευταία μου μέρα εδώ,
γι' αυτό όλα τα καταγράφω
σήμερα θα πεθάνω κι εγώ εδώ
αν και νιώθω ήδη νεκρός, σας το υπογράφω.

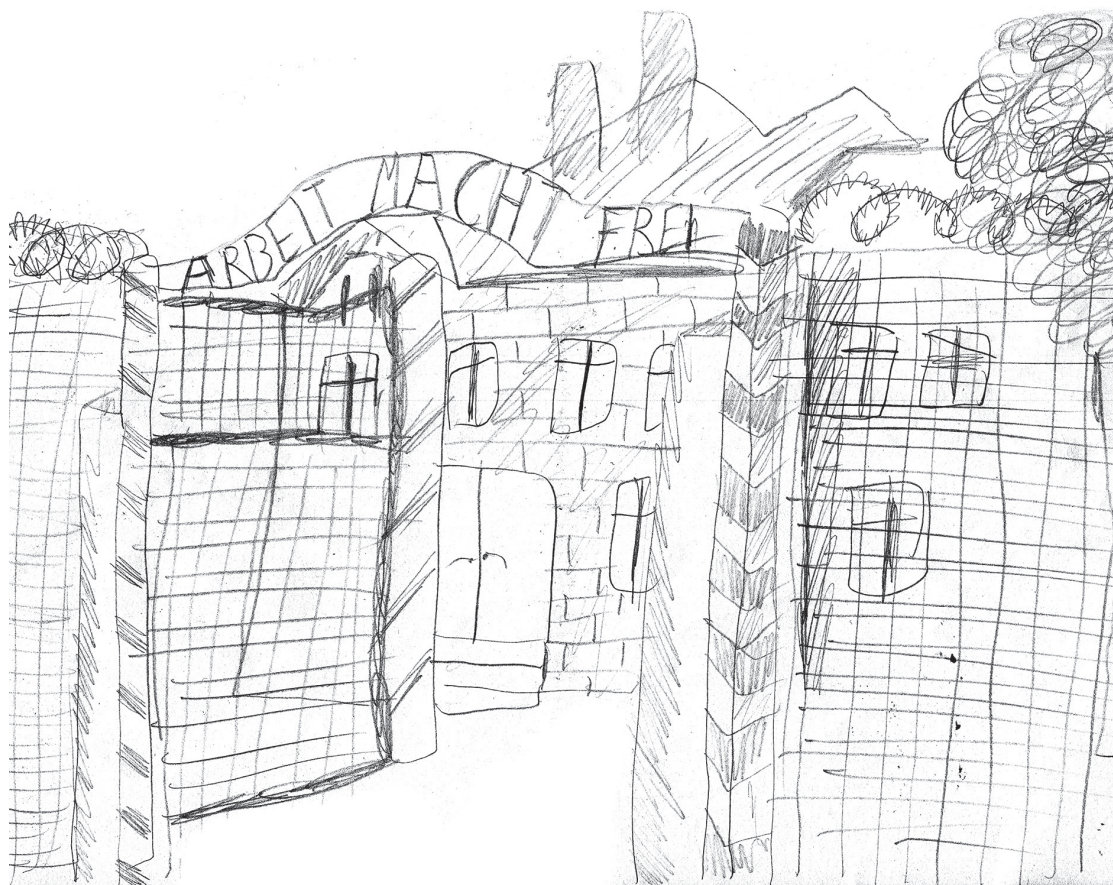
Αυτά είχα να πω,
άλλη ζωή δεν έχω να ζήσω
και χειρότερη κόλαση από εδώ
αποκλείεται να αντικρίσω.

Στέκομαι μόνος μου εδώ
και τα πάντα γύρω μου για τελευταία φορά κοιτάζω
κι ένα πράγμα έχω να πω:
«Γίνετε άνθρωποι, σας διατάζω...»

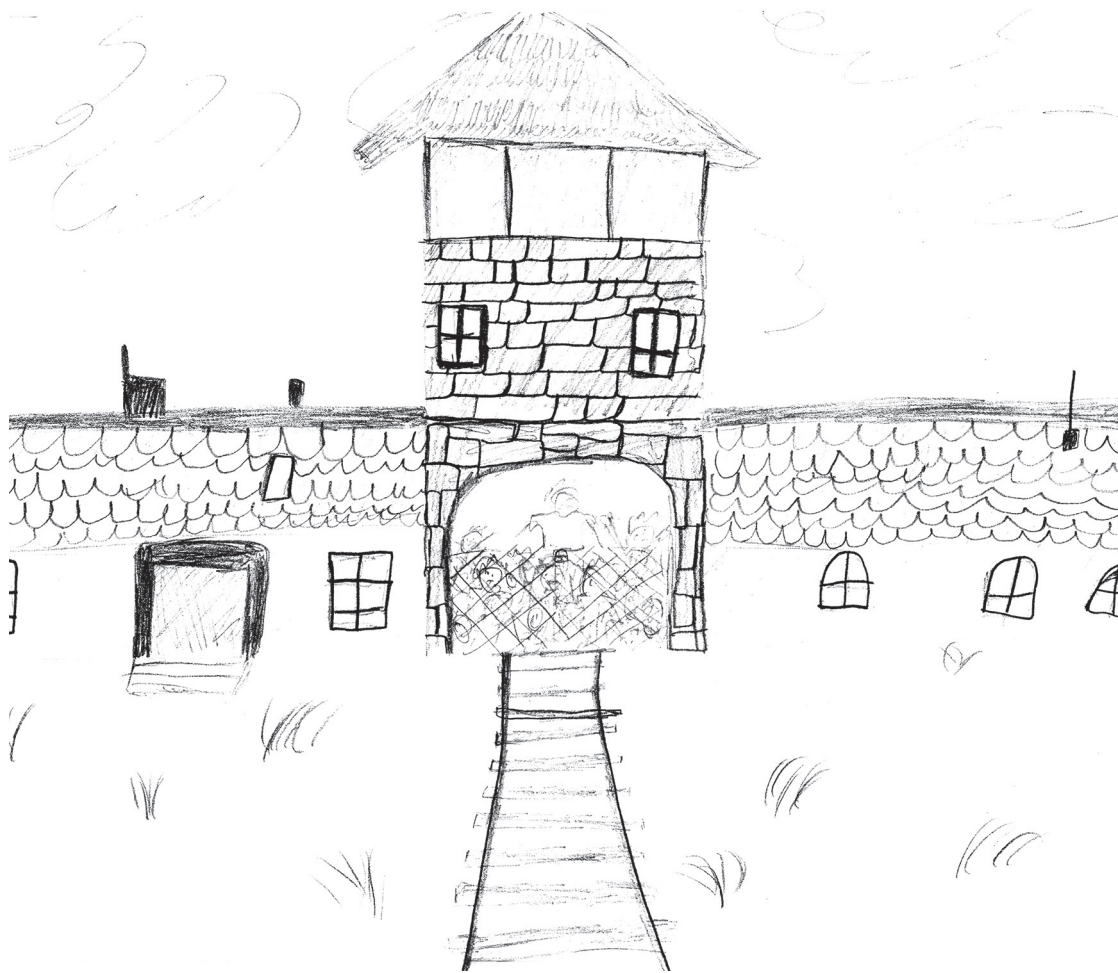
Ποίημα της μαθήτριας της Α' Λυκείου,
Ειρήνης Γισδάκη

*«Πίσω από τα συρματοπλέγματα»
Σχέδιο της μαθήτριας της Γ' Γυμνασίου, Αλίκης Μανιώτη*

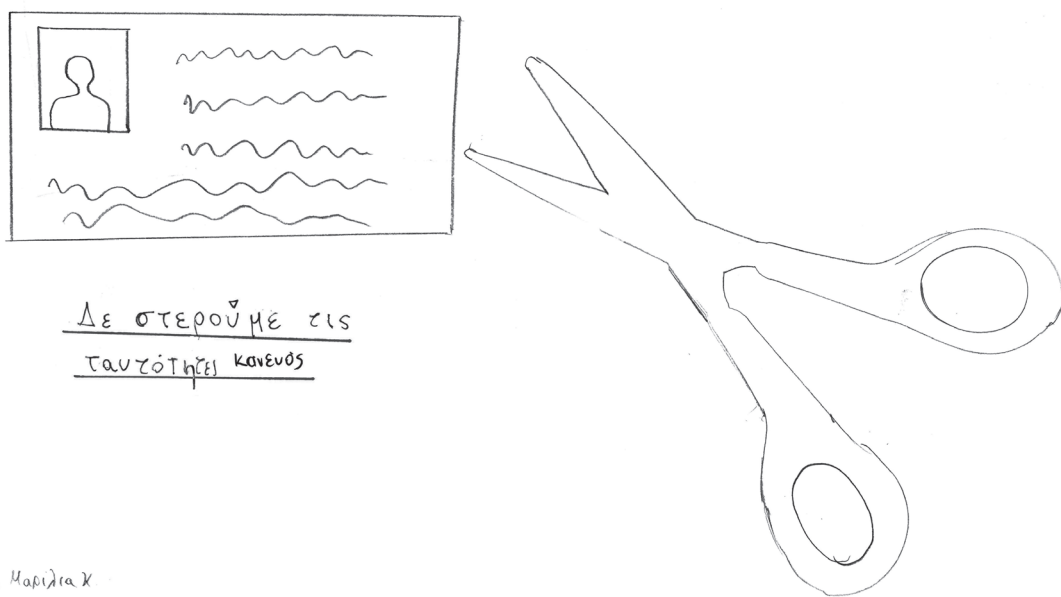

*«Κεντρική πύλη Άουσβιτς»
Σχέδιο του μαθητή της Γ' Γυμνασίου, Γιώργου Προκόπη*

«Μπίρκεναου»

Σχέδιο της μαθήτριας της Γ' Γυμνασίου, Ηλιάνας Δήμου

Σχέδιο της μαθήτριας της Στ' Δημοτικού, *Μαρίλιας Κοντούλη*

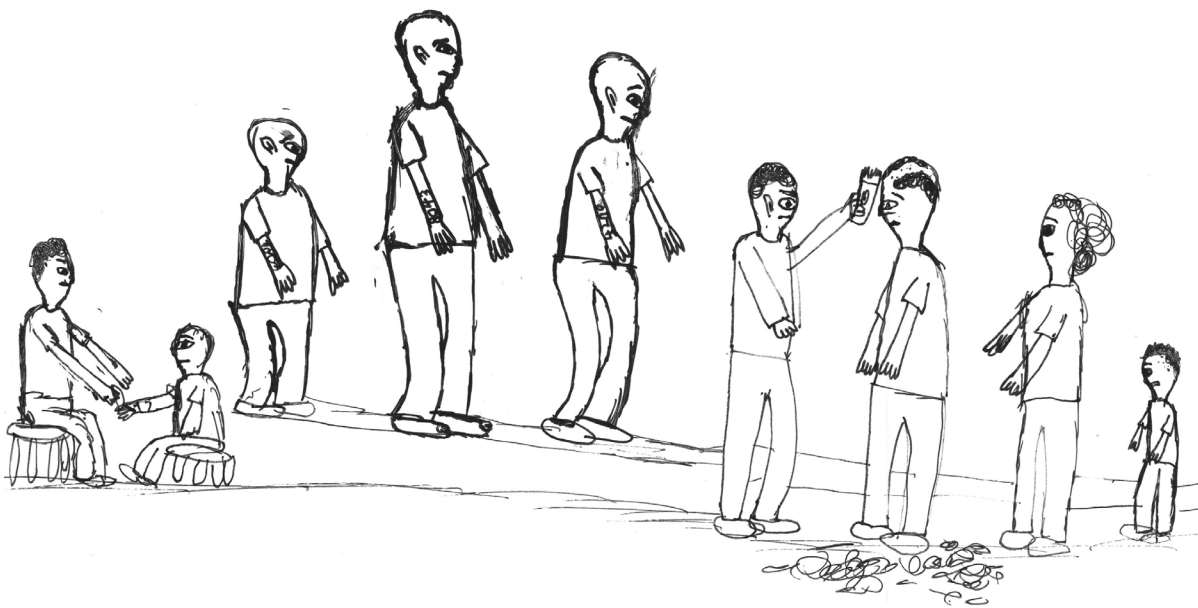

Σχέδιο του μαθητή της Στ' Δημοτικού, Βασίλη Χαλκιά

Χωρίς

Στη φυλακή άνθρωποι πολλοί,
φυλακισμένοι και φτωχοί
χωρίς ταυτότητα και όνομα
σκληραγωγούνται μοναχοί...
χωρίς διάλειμμα και επιλογή...
παιδιά, νέοι και μεγάλοι
συνεργάζονται μαζί και ελπίζουν
σε μια καλύτερη ζωή
μέσα σ' αυτή τη φυλακή.

*Ποίημα της μαθήτριας της Στ' Δημοτικού,
Χριστίνας Καραθανάση*

Σχέδιο της μαθήτριας της Στ' Δημοτικού, Ε.Μ.

ARBEIT MACHT FREI

*Μια γη, γεμάτη στενοχώρια και φόβο.
Μια γη, χωρίς ελευθερία και ανοχή.
Μια γη κατάμαυρη που όλα έχουν σωπάσει,
και κανείς δεν τολμάει να μιλήσει.
Γεμάτη φέματα, κραυγές και θορύβους.*

Σχέδιο και ποίημα της μαθήτριας της Στ' Δημοτικού, Αναστασίας Παπαϊακώβου

Σχέδιο του μαθητή της Στ' Δημοτικού, Μ.Μ.

Όταν τα χάνεις όλα

*Από εκεί που είχες την οικογένειά σου,
το σπίτι σου, το φαγητό και τη δουλειά σου,
ξαφνικά σε πηγαίνουν σ' ένα βασανιστήριο,
να μην έχεις τίποτα.*

*Να μην έχεις όνομα κι ακόμα χειρότερα να μην ξέρεις
ποιος είσαι.*

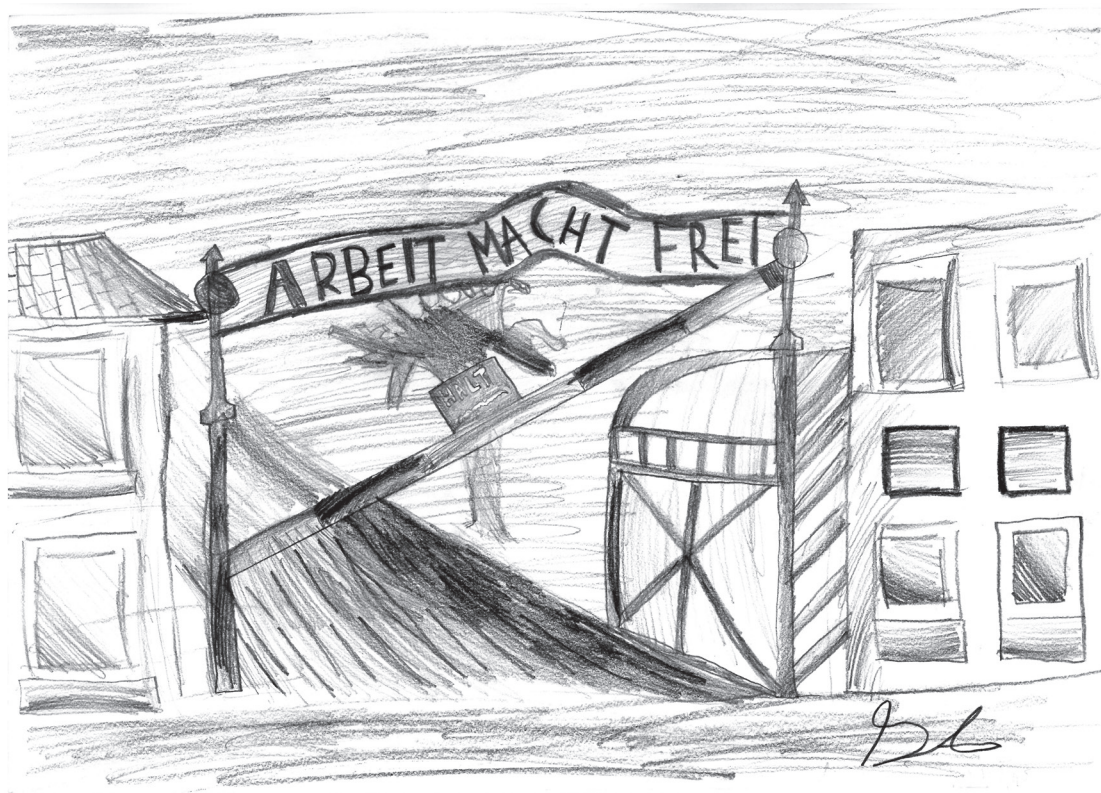
*Από εκεί που άκουγες τις χαρούμενες παιδικές φωνούλες
να μην ακούγεται τίποτε,
μόνο οι διαταγές.*

Φαντάσου να συνέβαινε σ' εσένα.

Πρέπει να είμαστε χαρούμενοι που είμαστε ελεύθεροι.

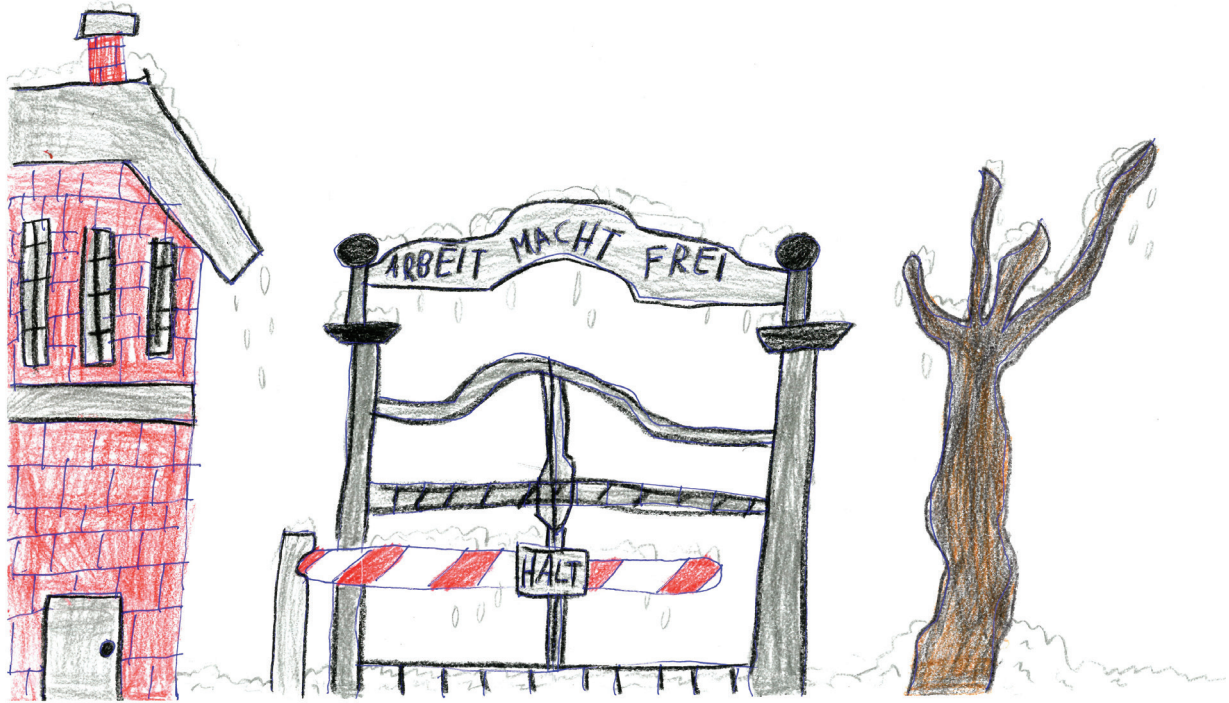
Κι όχι να παραπονιόμαστε συνέχεια για τα πάντα.

*Ποίημα της μαθήτριας της Στ' Δημοτικού,
Βικτώριας Δικαίου*

Σχέδιο του μαθητή της Στ' Δημοτικού, Δημήτρη Λεμονίδη

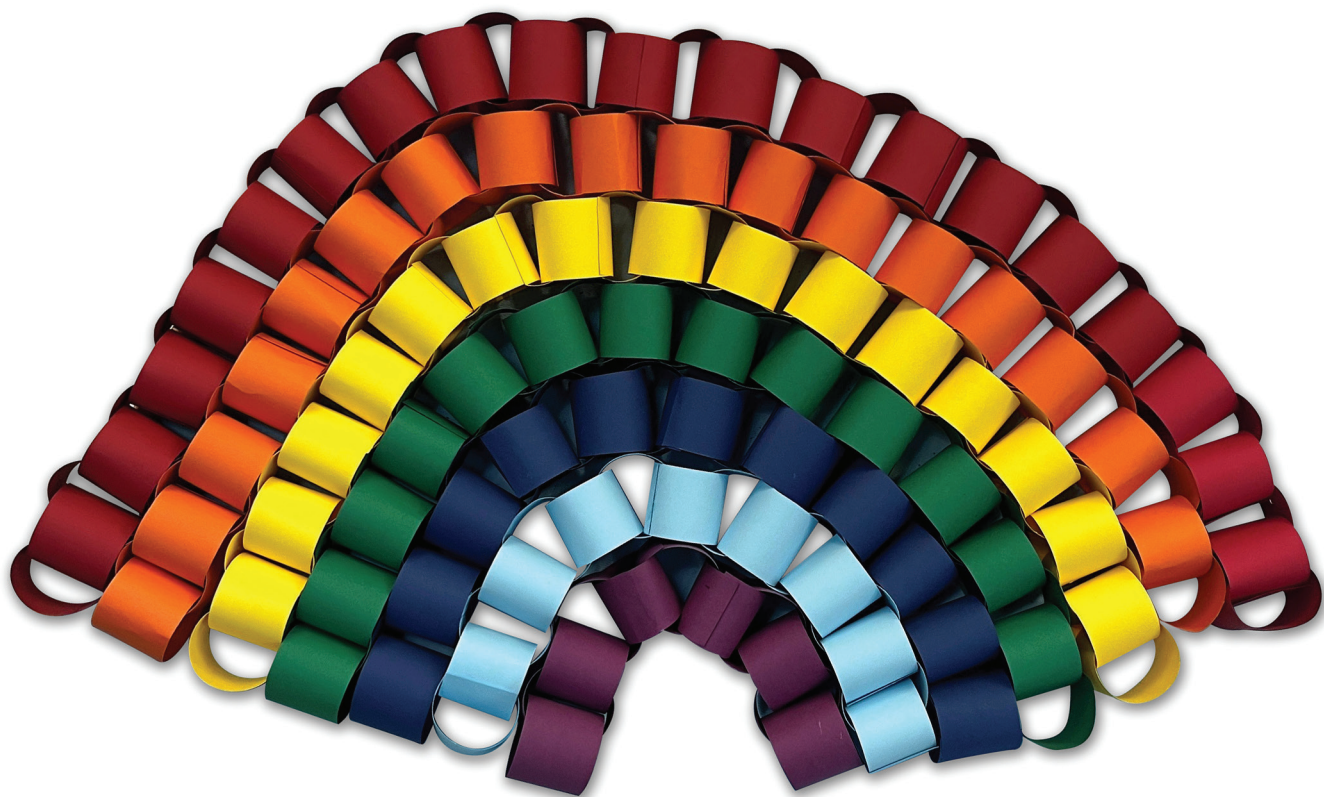
Οι γύλες του Άουσβιτς

Σχέδιο του μαθητή της Στ' Δημοτικού, Λάμπρου Κολιού

Ομαδική εργασία της Ε' Δημοτικού

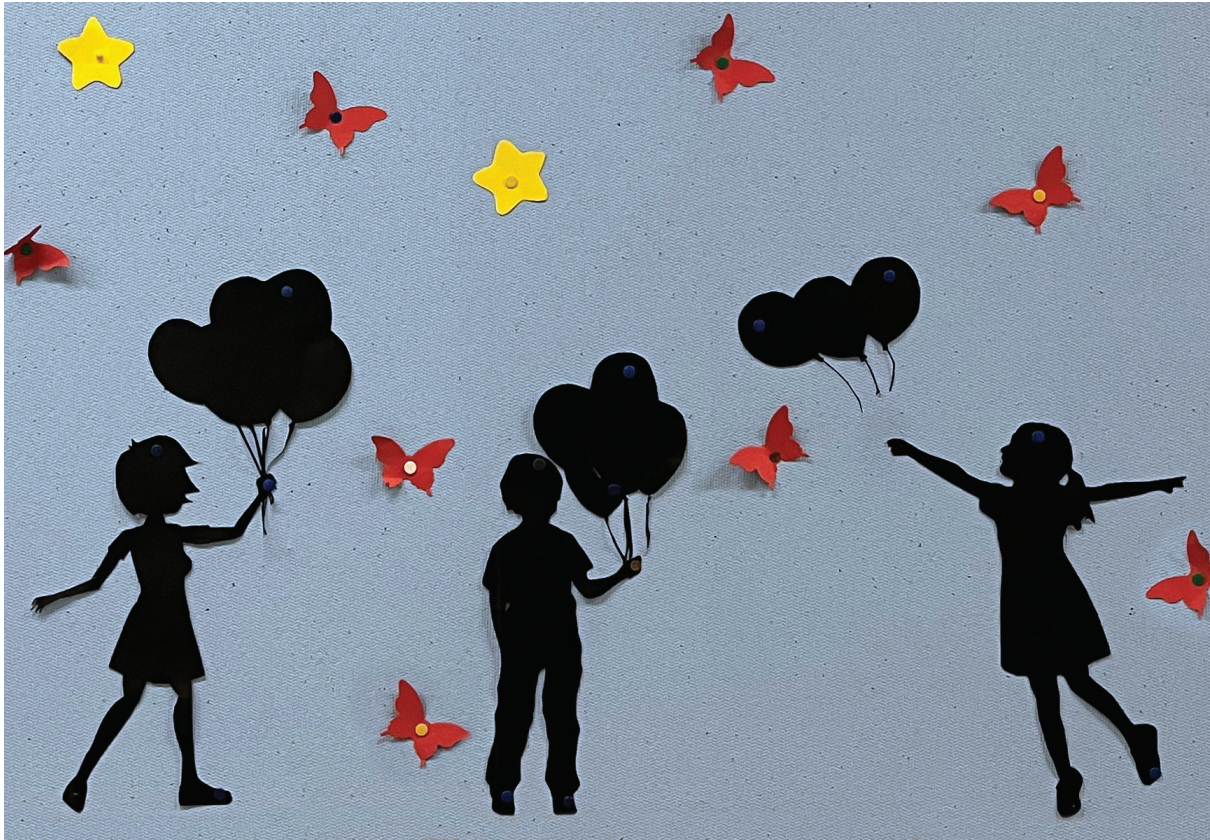
Ομαδική εργασία της Γ' Δημοτικού

*Ένα μικρό κορίτσι είχε ζωγραφίσει μια κίτρινη πεταλούδα πάνω στα σύρματα.
Αυτό πρέπει να θυμόμαστε...
Θα πρέπει η πεταλούδα αυτή να περνά πάντα πάνω από τα αγκαθωτά συρματοπλέγματα.*

*Λ. Σέγκρε
επιζήσασα του Άουσβιτς*

Ομαδική εργασία της Α' Δημοτικού

Ομαδική εργασία της Β' Δημοτικού

«Το σημάδι της φρίκης»: Σχέδιο με μολύβι του Διευθυντή του Λυκείου των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου, **Θωμά Μαλάμη**

Ο μαύρος (σ)τ(ο)ίχος

*Μια προσπάθεια να δούμε τη ζωή
μέσα από τα μάτια του άλλου*

Ένα τρένο, μια ιαχή
Ένας δρόμος, μια κραυγή
Το παρόν τρομακτικό
Το μέλλον αβέβαιο

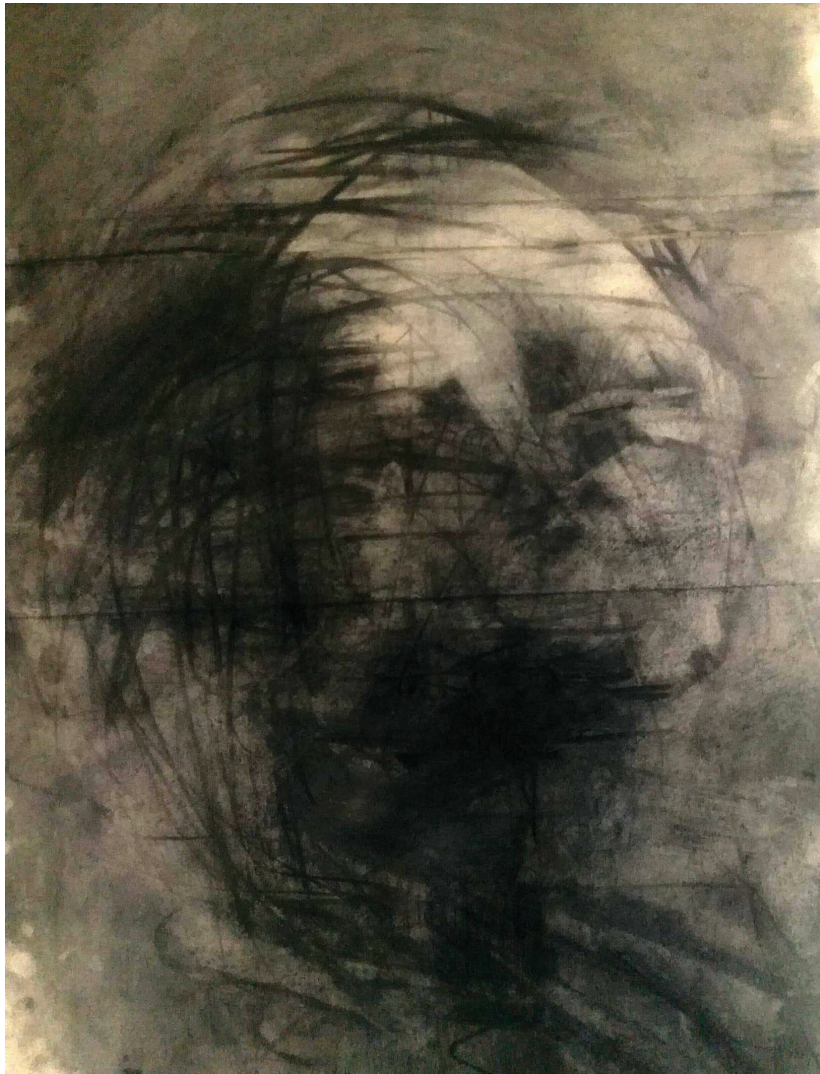
Κοιτώ έξω από μια σχισμή,
Αφουγκράζομαι τη στιγμή
Ένα τρένο με ταχύτητα
Μα στη ζωή μου μια βραδύτητα

Μέσα στο μυαλό
Παιχνίδι δυνατό
Αύριο τι να με περιμένει;
Μεθαύριο τι μένει;

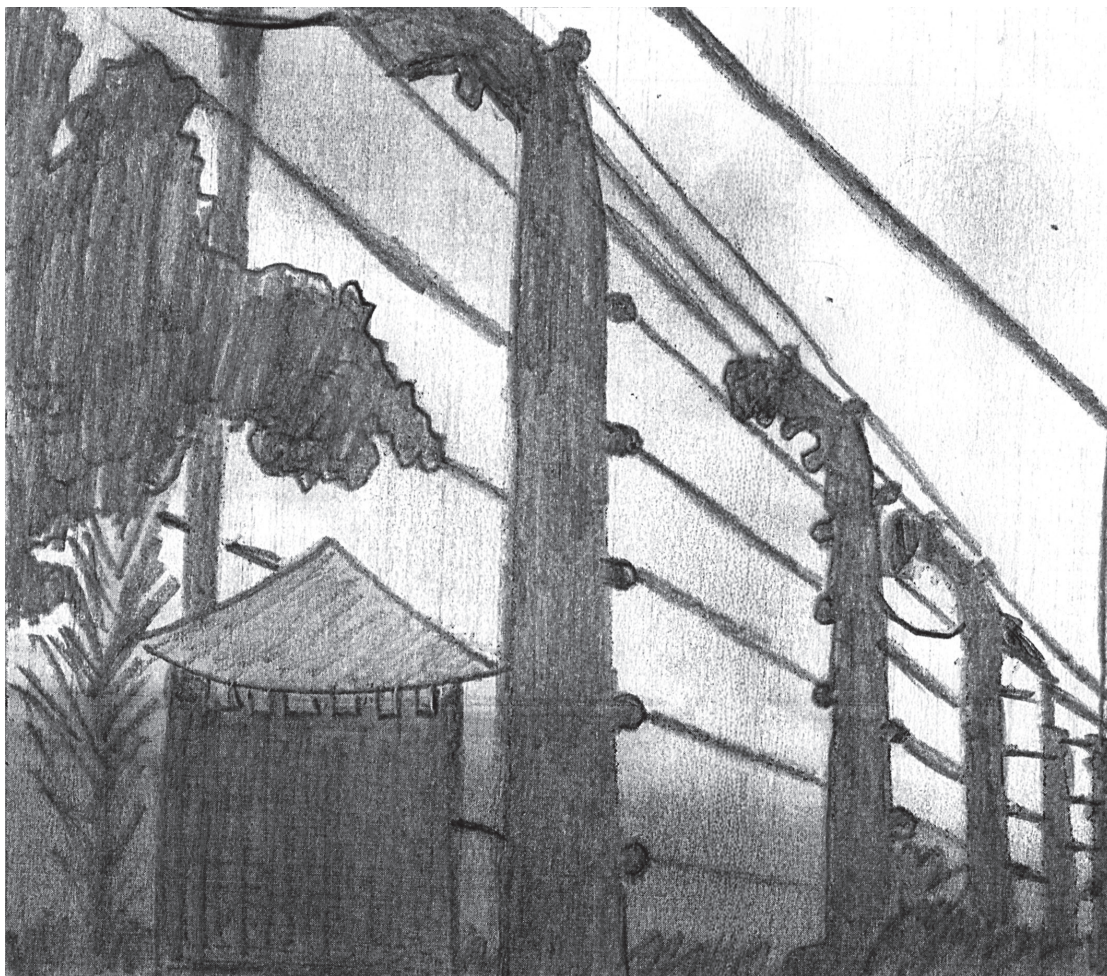
Ένα κτήριο, δυο πτέρυγες
Ένας δρόμος, δυο επιλογές
Στη μέση ο τοίχος,
Ένας μαύρος στίχος

Γράφω για να σας πω
Ό,τι κι αν εδώ δω
Θα είμαι δυνατή
Από εμένα πιο ισχυρή

Ποίημα της Φιλολόγου των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου, Τάνιας Κρατημένου

«Αιχμάλωτος του Άουσβιτς»: Σχέδιο με μεικτή τεχνική, μελάνι και κάρβουνο, του καθηγητή Καλλιτεχνικών των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου, Γιάννη Μακρίδη

«Συρματοπλέγματα στο Άουσβιτς»: Σχέδιο με μολύβι της καθηγήτριας Γαλλικών των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου, Κυριακής Μωραΐτη

*«Οδύνη»: Η οδύνη της μάνας για τα παιδιά της που οδεύουν στον θάλαμο αερίων.
Μεικτή τεχνική με κολλάζ και μελάνι του καθηγητή
Μαθηματικών των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου, Δημήτρη Μουζάκη*

*«Χωρίς Ελπίδα»: Φωτογραφία-Σύνθεση, ύφασμα, πεταλούδα, κάλυκας πολυβόλου 1944, τέμπερα.
Του καθηγητή Μαθηματικών των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου, Δημήτρη Μουζάκη*

«Άουσβιτς - Μπίρκεναου»: Φανταστική φωτογραφία που δημιουργήθηκε με πρόγραμμα τεχνητής νοημοσύνης AI στο εργαστήριο Πληροφορικής των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου

«Μπίρκεναου»: Φανταστική φωτογραφία που δημιουργήθηκε με πρόγραμμα τεχνητής νοημοσύνης AI στο εργαστήριο Πληροφορικής των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου

«Μπίρκεναου»: Απομίμηση ζωγραφικής τεχνοτροπίας που δημιουργήθηκε με το πρόγραμμα τεχνητής νοημοσύνης AI στο εργαστήριο Πληροφορικής των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου

*«Άουσβιτς, το επίκεντρο του Ολοκαυτώματος»
Δημιουργία στο Canva με prompts στο AI app «Μαγικά μέσα» από την καθηγήτρια
Πληροφορικής των Εκπαιδευτηρίων Γιαννόπουλου, Ελένη Μαλαμίδου*

Το βιβλίο διατίθεται δωρεάν.

Γλυφάδα, 2024